

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра кримінального права та кримінології

О. І. Плужнік

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Особлива частина
(Конспект лекцій)

Навчальний посібник

Одеса
ОДУВС
2013

ББК 67.408.1.я7
УДК 343.0
П401

Рекомендовано до друку Методичною радою ОДУВС
Протокол № 8 від 11 грудня 2012 р.

Рецензенти:

Є. Л. Стрельцов – доктор юридичних наук, доктор теології, професор, член-кореспондент Національної академії Правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, проректор з навчальної роботи Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова;

О. О. Юхно – доктор юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінального процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

В. О. Меркулова – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ.

Плужнік О. І.

П401 Кримінальне право України. Особлива частина. (Конспект лекцій) : навч. посібн. — Одеса : ОДУВС, 2013. — 336 с.

У посібнику висвітлено найважливіші питання навчальної дисципліни «Кримінальне право України. Особлива частина».

Матеріали підготовлені відповідно до тематичного плану та навчальної програми для курсантів та студентів Одеського державного університету внутрішніх справ.

© Плужнік О. І., 2013

ЗМІСТ

Передмова	5
Тема: Поняття і система особливої частини кримінального права України.....	6
Тема: Злочини проти основ національної безпеки України.....	22
Тема: Злочини проти життя та здоров'я особи.....	40
Тема: Злочини проти волі, честі та гідності особи.....	72
Тема: Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.....	86
Тема: Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.....	99
Тема: Злочини проти власності.....	109
Тема: Злочини у сфері господарської діяльності.....	127
Тема: Злочини проти довілля.....	142
Тема: Злочини проти громадської безпеки.....	160
Тема: Злочини проти безпеки виробництва.....	178
Тема: Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту... ..	192
Тема: Злочини проти громадського порядку та моральності.....	204
Тема: Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.....	219
Тема: Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.....	239
Тема: Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян... ..	262
Тема: Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.....	281
Тема: Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.....	294
Тема: Злочини проти правосуддя.....	312
Тема: Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини).....	328
Тема: Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.....	355
Бібліографічний список	372
Предметний покажчик.....	379
Додаток. Питання для підготовки до екзамену.....	382

ПЕРЕДМОВА

До уваги курсантів, студентів, слухачів пропонується конспект лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України. Особлива частина». Матеріали підготовлені відповідно до тематичного плану та навчальної програми для курсантів та студентів Одеського державного університету внутрішніх справ.

Мета написання даного посібника – це створення компактного, зручного в обігу конспекту лекцій. У ньому висвітлено найважливіші питання навчальної дисципліни «Кримінальне право України. Особлива частина», а сам матеріал представлений стисло і лаконічно. Деякі положення викладені коротко, деякі – в узагальненому вигляді. З метою розуміння та запам'ятовування вивченого матеріалу посібник написано без складних конструкцій, водночас без зайвих спрощень.

Цей посібник призначений для сприяння вивченню навчальної дисципліни, закріплення знань стосовно основних положень, понять даного курсу, для контролю знань курсантів, студентів і слухачів з усіх тем курсу, опрацювання питань, які розглядаються на лекції та підготовці до семінарських занять, відповідно до визначених питань.

Також пропоноване видання може розглядатись як матеріал при безпосередній підготовці курсанта, студента чи слухача до здачі державного або випускного іспиту з кримінального права України. Конспект лекцій у жодному разі не може дати всеосяжних і глибоких знань, тому, готуючись до іспиту, не слід обмежуватися тільки його вивченням.

Конспект лекцій включає список основної рекомендованої літератури, нормативний матеріал, перелік контрольних питань, що виносяться на розгляд.

Вивчення кримінального права України припускає не тільки глибоке вивчення чинного кримінального законодавства, засвоєння теоретичних положень цієї науки, а й набуття практичних навичок користування чинним кримінальним законодавством, іншими нормативними актами, постановами Пленуму Верховного Суду України під час вирішення конкретних кримінальних чи інших життєвих ситуацій, які мають правове значення.

Тема: ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

План

1. Поняття і система Особливої частини кримінального права.
2. Наукові основи кваліфікації злочинів.
3. Законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків».

1. Поняття і система Особливої частини кримінального права

Кримінальне право складається з двох взаємопов'язаних частин (підсистем): Загальної та Особливої.¹ У Загальній частині визначаються основні (відправні, вихідні) положення: підстава кримінальної відповідальності; поняття злочину, його види й стадії; ознаки суб'єкта злочину; вина та її форми; співучасть у злочині; множина злочинів; обставини, що виключають злочинність діяння, підстави звільнення від кримінальної відповідальності; поняття покарання та його види; загальні засади призначення покарання й підстави звільнення від нього тощо.

В Особливій частині формулюються ознаки певних злочинів, визначаються види покарань та межі їх призначення.

Таким чином, Особлива частина Кримінального кодексу України (кримінального права) включає в себе певну сукупність кримінально-правових норм, в яких визначаються ознаки окремих злочинів, види та розміри покарань, які суд може застосувати до осіб, визнаних винними в їх вчиненні. Крім того, ця частина КК містить роз'яснення певних кримінально-правових понять², що наводяться в її статтях, в

¹ Кримінальний кодекс України, який був прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р., також складається із Загальної та Особливої частин. Поняття Особливої частини кримінального права у даному випадку ширше, ніж поняття Особливої частини КК України. Норми Особливої КК України *обов'язкові* для виконання. Система навчального курсу «Особлива частина кримінального права» має такі розділи, як «Поняття, система та значення Особливої частини кримінального права», «Теоретичні основи кваліфікації злочинів» та ін., які відсутні в Особливій частині КК України.

² Наприклад: поняття військового злочину визначено в ст. 401 КК; поняття сутенерства визначено в примітці до ст. 303 КК; поняття службової особи визначено в примітці до ст. 364 КК; поняття неправомірної вигоди – у примітці ст. 364-1 КК.

окремих випадках в її нормах також визначені умови звільнення від кримінальної відповідальності.¹

Слід звернути увагу на єдність Загальної та Особливої частин як певних підсистем КК України. Єдність виявляється насамперед у тому, що норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної частини. Наприклад: визначення поняття злочину, малозначність злочину, вік кримінальної відповідальності, питання співучасті та множинності злочину, звільнення від кримінальної відповідальності, загальні засади призначення покарання та ін. Також слід зазначити, якщо в Особливій частині відсутній опис скоєного особою діяння, то це діяння не може бути злочином. Тобто діяння є злочином тільки тоді, коли воно чітко визначено в Особливій частині Кримінального Кодексу України. В Особливій частині КК встановлюється вичерпний перелік злочинів, за які передбачена кримінальна відповідальність.

В Особливій частині проводиться чітка диференціація кримінальної відповідальності залежно від ступеня суспільної небезпечності (тяжкості) злочину. Тому в більшості статей КК законодавець, окрім визначення злочину, яке, як правило, міститься в їх перших частинах, вказує на обставини, що обтяжують, а в окремих випадках особливо обтяжують кримінальну відповідальність.

Усі норми Особливої частини КК за змістом поділяються на *три групи*:

1) *заборонювальні* (забороняють певні суспільно небезпечні діяння, загрожуючи застосувати кримінальне покарання за їх учинення, наприклад, ч. 1 ст. 109);

2) *роз'яснювальні* (розкривають значення деяких понять і термінів, які вживаються в кримінальному законі, наприклад, ч. 1 ст. 401);

3) *заохочувальні* (встановлюють умови звільнення особи від кримінальної відповідальності за певний злочин, наприклад, ч. 3 ст. 263).

Є також норми, якими *обмежується* кримінальна відповідальність стосовно певних осіб. Так у ч. 2 ст. 385 зазначено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді щодо себе, а

¹ Наприклад: ч. 2 ст. 111 «Державна зрада»; ч. 2 ст. 114 «Шпигунство»; ч. 4 ст. 307 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» та ч. 4 ст. 309 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту» та ін.

також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Частина 2 ст. 396 вказує, що не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом.

Система Особливої частини кримінального права – це науково обґрунтоване розташування норм, які визначають відповідальність за ті чи ті злочини, за певними групами (розділами) залежно від спільності родового об'єкта, а також один щодо одного всередині кожної групи (розділу).

У чинному КК норми Особливої частини згруповані в окремі розділи, які розміщені в певній послідовності.

Розділ I. Злочини проти основ національної безпеки України (статті 109-114).

Розділ II. Злочини проти життя та здоров'я особи (статті 115-145).

Розділ III. Злочини проти волі, честі та гідності особи (статті 146-151).

Розділ IV. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (статті 152-156).

Розділ V. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (статті 157-184).

Розділ VI. Злочини проти власності (статті 185-198).

Розділ VII. Злочини у сфері господарської діяльності (статті 199-233).

Розділ VIII. Злочини проти довкілля (статті 236-254).

Розділ IX. Злочини проти громадської безпеки (статті 255-270¹).

Розділ X. Злочини проти безпеки виробництва (статті 271-275).

Розділ XI. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (статті 276-292).

Розділ XII. Злочини проти громадського порядку та моральності (статті 293-304).

Розділ XIII. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (статті 305-327).

Розділ XIV. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (статті 328-337).

Розділ XV. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (статті 338-360).

Розділ XVI. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку (статті 361-363¹).

Розділ XVII. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (статті 364-370).

Розділ XVIII. Злочини проти правосуддя (статті 371-400).

Розділ XIX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) (статті 401-435).

Розділ XX. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (статті 436 – 447).

Система Особливої частини кримінального права побудована переважно за родовими об'єктами злочинів. Назви відповідних розділів Особливої частини КК здебільшого прямо вказують на цей об'єкт. Наприклад, розділ VI «Злочини проти власності», тож родовим об'єктом злочинів, передбачених цим розділом, є право власності, зміст якого становлять володіння, користування й розпорядження своїм майном. Така науково обґрунтована систематизація в кримінальному кодексі кримінально-правових норм має важливе значення для застосування цього закону, з'ясування його дійсного змісту, відмежування від суміжних злочинів, а також орієнтування в самому КК.

Значення Особливої частини кримінального права полягає в тому, що вона:

а) дає вичерпний перелік і описує ознаки тих суспільно небезпечних діянь, які держава визнає злочинами;

б) дає змогу чітко виявити характер і специфіку злочинних діянь, тож впливає на розробку та реалізацію заходів із запобігання й припинення злочинів;

в) сприяє правильному застосуванню закону та тлумаченню його змісту;

г) створює умови для дотримання законності при притягненні осіб до кримінальної відповідальності та здійсненні правосуддя в кримінальних справах.

2. Наукові основи кваліфікації злочинів

У кримінальному праві кваліфікація злочину – це реалізація кримінального закону, застосування до вчиненого діяння конкретної кримінально-правової норми або підведення певного злочину під ознаки конкретної норми. Тобто, кваліфікація злочину полягає в пошуку (визначенні) статті Кримінального кодексу (статей, їх частин або пунктів), що передбачає відповідальність за скоєне суспільно небезпечне діяння.

Термін «*кваліфікація*» походить від латинського слова «*quails*» – *якість*, та «*fascio*» – *роблю*, у буквальному перекладі означає «визначення якості, оцінка». Кваліфікація взагалі – віднесення певного явища, речі за їхніми властивостями (якістю) до певного складу чи кате-

горії. Правова кваліфікація – це пошук, вибір і застосування до певної події, випадку конкретної правової норми.

Кваліфікація злочинів – це встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками діяння, вчиненого суб'єктом, і ознаками складу злочину, передбаченого законом про кримінальну відповідальність.

Кваліфікації злочинів полягає в тому, що вона:

- 1) здійснюється уповноваженими на те органами держави – дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду;
- 2) проводиться у відповідній процесуальній формі, а її результати закріплюються в актах вказаних вище органів;
- 3) тягне правові наслідки як для осіб, дії яких кваліфікуються, так і для державних органів;
- 4) спрямована на оцінку суспільно небезпечної поведінки особи, тому визначається кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за скоєне діяння.

Кваліфікація злочинів ґрунтується на певних загальних положеннях – принципах. *Принципи кваліфікації злочинів* – це система науково обґрунтованих, стабільних, свідомо застосовуваних, найбільш загальних положень, на підставі яких здійснюється вибір кримінально-правової норми, яка передбачає скоєне діяння, доводиться необхідність застосування саме цієї норми та процесуально закріплюється висновок, що діяння охоплюється саме обраною нормою. Кваліфікація злочинів має здійснюватися з дотриманням таких принципів: законність; офіційність; об'єктивність; точність; індивідуальність; повнота; вирішення спірних питань на користь особи, дії якої кваліфікуються; недопустимість подвійного інкримінування; стабільність.

Залежно від того, хто здійснює кваліфікацію злочинів, розрізняють *два види кваліфікації злочинів*:

1) *офіційна (легальна) кваліфікація* – це кваліфікація злочину, яку здійснюють уповноважені на те державою особи (працівники органів дізнання, слідчі, прокурори та судді). Наслідки такої кваліфікації закріплюються в процесуальних документах і мають обов'язковий характер;

2) *неофіційна (доктринальна) кваліфікація* – це правова оцінка, яку здійснюють громадяни, адвокати, журналісти, науковці в наукових статтях, монографіях, підручниках, навчальних посібниках, у виступах на наукових конференціях тощо. Така кваліфікація не має обов'язкового характеру, однак може братися до уваги при офіційній кваліфікації, впливати на розвиток науки кримінального права та законотворчу діяльність.

Кримінально-правова теорія й судово-слідча практика виробили *правила кваліфікації злочинів*.¹ Основні з них такі:

- усі фактичні ознаки вчиненого мають відповідати юридичним ознакам складу злочину;
- ознаки вчиненого злочину слід відмежовувати, відокремлювати від суміжних складів злочинів;
- до вчиненого злочину завжди повинна застосовуватися та кримінально-правова норма, яка найбільш повно охоплює його ознаки;
- за наявності у вчиненому діянні ознак загальної та спеціальної норм застосовують спеціальну норму;
- кваліфікований склад злочину має пріоритет (перевагу) перед основним складом, а особливо кваліфікований – перед кваліфікованим і поглинає його;
- діяння, при якому заподіяння шкоди додатковому безпосередньому об'єктові посягання є способом, складовою частиною заподіяння шкоди основному об'єктові, кваліфікується як один злочин; діяння, при вчиненні якого шкода додатковому об'єктові заподіюється факультативно, кваліфікується як сукупність злочинів;
- спосіб учинення злочину не утворює сукупності злочинів, якщо він є обов'язковою, необхідною та невід'ємною ознакою певного діяння;
- кожна наступна стадія завершення злочину поглинає попередню: склад закінченого злочину поглинає склад замаху, а склад замаху поглинає склад готування до цього злочину;
- умисел завжди поглинає необережність, а будь-який вищий ступінь вини поглинає нижчий;
- при конкуренції самостійної норми та норми про співучасть у більш тяжкому злочині застосовується норма про співучасть тощо.

3. Законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків»

3 березня 2012 року був зареєстрований законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» №10146 від 03.03.2012, поданий народним депутатом Швецом В.Д.² У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу Украї-

¹ Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 640 с. (стор. 291).

² Електронний ресурс : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42733

ни щодо введення інституту кримінальних проступків» при обґрунтуванні була визначена необхідність прийняття цього акта, а також необхідність у зміні назви кодексу з Кримінального на **Карний**. Це продиктовано потребою в приведенні галузевої юридичної термінології із запозиченої латинської на національну основу, з використанням у назві й положеннях кодексів питомої лексеми «карний» замість іншомовної «кримінальний».

Ухваленим у першому читанні Кримінально-процесуальним кодексом України передбачено, що кримінально карані діяння мають поділятися на злочини та кримінальні проступки. До категорії кримінальних проступків мають бути віднесені:

– окремі діяння, що за чинним Кримінальним кодексом України відносяться до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства будуть визнані законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки;

– передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію й не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю.

Критеріями відмежування кримінального проступку від суміжних категорій (злочин, адміністративний чи дисциплінарний проступок) можуть слугувати:

- відсутність судимості, однак особа вважається такою, що притягувалась до кримінальної відповідальності;

- відсутність великої суспільної небезпеки правопорушення з високим рівнем небезпеки – це злочин; незначний – кримінальний проступок, невисокий, або якщо більш влучно, – соціально шкідливий – адміністративний проступок;

- ступінь завданої ними шкоди суспільним відносинам (тяжкість наслідків);

- вид об'єкта правопорушення. Частина проступків, яка визначена як адміністративні за своєю суттю, не є адміністративними через те, що відносини, які охороняються, не належать до сфери державного управління;

- суб'єкт юрисдикції. Суб'єктами адміністративної юрисдикції є органи виконавчої влади, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, а кримінальні проступки розглядатимуть суди;

- тяжкість і вид стягнень, що передбачаються за їх вчинення. Тяжкість і вид стягнення також є ще одним критерієм розмежування адмі-

ністративного проступку від кримінального. Виправні роботи, конфіскація, арешт – це все ті заходи впливу, які застосовуються до кримінальних проступків.

Адміністративні стягнення не повинні мати кримінально-правових ознак. Виходячи із вимог статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, цю ознаку характеризує каральний вплив застосованого заходу.

Метою проекту Закону є реалізація державної політики із гуманізації кримінальної відповідальності, наслідком якої стане суттєве зменшення кількості судимих осіб і осіб, які позбавлятимуться волі.

Основними завданнями проекту є:

- правове забезпечення охорони прав, свобод та інтересів осіб, суспільних і державних інтересів від кримінально-протиправних посягань;
- підвищення ефективності органів досудового розслідування під час переслідування найбільш поширених протиправних діянь;
- приведення законодавства України у відповідність до практики Європейського Суду з прав людини;
- чітке розмежування між сферами адміністративної та кримінальної відповідальності.

Загальна характеристика та основні положення проекту.

Проектом передбачається внесення змін до Кримінального кодексу щодо введення інституту кримінальних проступків.

Щодо форми створюваного нормативно-правового акта, яким би визначалися кримінальні проступки, то вважається прийнятним виділення цієї групи кримінальних проступків у межах чинного КК України. Таким чином, реформування законодавства про кримінальну відповідальність не передбачатиме виділення ще однієї, самостійної, галузі права, як у випадку кодифікації. Останнє є непотрібним, оскільки об'єкт, предмет, задачі, методи, які можна було б виділити при створенні окремої галузі права (кримінального проступку) будуть співпадати з об'єктом, предметом, задачами, методами кримінального права.

Загальна характеристика окремих положень проекту.

Відповідно до проекту Карний кодекс України складається із Загальної (15 розділів; ст.ст. 1-108) та Особливої частини. Особлива частина складається із двох книг: Книга 1 (Про злочини) (20 розділів; ст.ст. 109-447) та Книга 2 (Про кримінальні проступки) (14 розділів, ст.ст. 448-614).

Книга 2 «Про кримінальні проступки» містить 14 розділів (ст.ст. 448 – 614).

Розділ I. Кримінальні проступки проти здоров'я особи (ст.ст. 448–454).

Розділ II. Кримінальні проступки проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (ст.ст. 445–480).

Розділ III. Кримінальні проступки проти власності (ст.ст. 481–485).

Розділ IV. Кримінальні проступки у сфері господарської діяльності (ст.ст. 486 – 515).

Розділ V. Кримінальні проступки у сфері охорони та раціонального використання природних ресурсів (ст.ст. 516 – 525).

Розділ VI. Кримінальні проступки проти громадської безпеки (ст.ст. 526 – 537).

Розділ VII. Кримінальні проступки проти безпеки руху та експлуатації транспорту (ст.ст. 538 – 553).

Розділ VIII. Кримінальні проступки проти громадського порядку та моральності (ст.ст. 554 – 561).

Розділ IX. Кримінальні проступки у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні проступки проти здоров'я населення (ст.ст. 562 – 571).

Розділ X. Кримінальні проступки у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (ст.ст. 572 – 575).

Розділ XI. Кримінальні проступки проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (ст.ст. 576 – 589).

Розділ XII. Кримінальні проступки у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електровз'язку (ст. 590).

Розділ XIII. Кримінальні проступки у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст.ст. 591 – 604).

Розділ XIV. Кримінальні проступки проти правосуддя (ст.ст. 605–614).

Закон набирає чинності 1 січня 2013 р., але не раніше набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України і Кодексом України про адміністративні проступки.

Стаття 11 «Поняття кримінального правопорушення та його види» у розділі III «Кримінальне правопорушення, його види та стадії» Загальної частини визначає, що *кримінальним правопорушенням* є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Кримінальними правопорушеннями є *злочини та кримінальні проступки*. **Злочином** є передбачене Книгою 1 (Про злочини) Особливої частини

цього кодексу суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Кримінальним проступком є передбачене Книгою 2 (Про кримінальні проступки) Особливої частини цього кодексу суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального проступку.

Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. *Спеціальним суб'єктом* кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, *кримінальне правопорушення*, суб'єктом якого може бути лише певна особа (ч. 2 ст. 18 Проекту).

Стаття 28¹ визначає вчинення кримінального проступку групою осіб. Кримінальний проступок визнається вчиненим групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які є суб'єктами кримінального проступку. Стаття 35 Проекту Загальної частини надає правові наслідки повторності кримінальних правопорушень, сукупності та рецидиву злочинів, а саме повторність кримінальних правопорушень, сукупність та рецидив злочинів враховуються при кваліфікації злочинів і кримінальних проступків та призначенні покарання, при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у випадках, передбачених цим кодексом.

Перелік видів покарань, що застосовуються до винних у вчиненні кримінального проступку, надає стаття 51-1. До осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального проступку, судом можуть бути застосовані такі види покарань:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення спеціального права, наданого особі;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) арешт.

Основними покараннями за вчинення *кримінальних проступків* є штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт. Додатковим покаранням є позбавлення спеціального права, наданого особі. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може застосовуватися як основне, так і як додаткове покарання (ст. 52-1).

Засуджена за кримінальний проступок, пов'язаний з порушенням наданого спеціального права, особа може бути за обвинувальним вироком суду позбавлена спеціального права, наданого особі. Залежно від ступеня суспільної небезпечності кримінального проступку та особи винного позбавлення спеціального права, наданого особі, застосовується на строк до трьох років. Після закінчення строку позбавлення права полювання чи права керування транспортним засобом, особа має можливість звернутися до відповідних органів для повторного отримання відповідного дозволу чи посвідчення (ст. 54-1).

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за вчинення кримінального проступку – як основне покарання на строк від одного до трьох років або як додаткове покарання на строк від шести місяців до двох років.

Громадські роботи за вчинення кримінального проступку встановлюються на строк від шістдесяти до ста двадцяти годин і відбуваються не більш як чотири години на день.

Покарання у виді виправних робіт полягає в залученні засудженого за місцем роботи до праці, з якої заборонено звільнитися за власним бажанням без дозволу контролюючого органу, та встановлюється за вчинення кримінального проступку на строк від трьох місяців до одного року.

Покарання у виді арешту за вчинення кримінального проступку полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції й встановлюється на строк від п'ятнадцяти днів до двох місяців. Арешт не застосовується за вчинення кримінального проступку – до осіб віком до 18 років, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до 12 років.

При призначенні покарання за *незакінчений кримінальний проступок* суд, керуючись положеннями статей 65-67 кодексу, враховує характер вчиненого особою діяння, ступінь реалізації наміру та причини, внаслідок яких кримінальний проступок не було доведено до кінця. За вчинення незакінченого кримінального проступку строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини кодексу.

При вчиненні однією особою двох або більше кримінальних проступків, що не утворюють повторності, суд призначає покарання (основне і додаткове) за кожен кримінальний проступок окремо.

Особа, яка вчинила кримінальний проступок, злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з ураху-

ванням бездоганної поведінки й сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

До особи, визнаної винною у вчиненні суспільно небезпечного діяння, передбаченого кодексом, за вмотивованим рішенням суду застосовуються інші заходи, *не пов'язані з покаранням*:

- 1) спеціальна конфіскація майна;
- 2) примусові заходи медичного характеру;
- 3) примусове лікування;
- 4) примусові заходи виховного характеру.

Спеціальна конфіскація майна (ст. 96-1) полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави належних особі на момент засудження наступних предметів та іншого майна:

- 1) виготовленого, підшуканого, пристосованого чи використаного як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;
- 2) наданого особі з метою схилити її до вчинення кримінального правопорушення чи як винагорода за його вчинення;
- 3) яке є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з його незаконним обігом;
- 4) здобутого в результаті вчинення кримінального правопорушення або на яке було спрямовано кримінальне правопорушення.

Спеціальна конфіскація майна застосовується незалежно від характеру вчиненого кримінального проступку чи тяжкості вчиненого злочину й може бути призначена у випадках, коли вона не передбачена в санкції статті Особливої частини цього кодексу.

Спеціальна конфіскація майна застосовується незалежно від звільнення особи від покарання або його відбування. Спеціальна конфіскація майна застосовується також у випадках звільнення від кримінальної відповідальності або вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, у стані неосудності чи до досягнення віку, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Спеціальна конфіскація майна застосовується крім випадків, коли речі згідно з вимогами закону підлягають поверненню потерпілому або іншій особі.

До **неповнолітніх**, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;

- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

До **неповнолітніх**, визнаних винними у вчиненні *кримінального проступку*, судом можуть бути застосовані основні види покарань:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи.

Штраф застосовується лише до неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення.

Розмір штрафу за вчинення кримінального проступку встановлюється судом, виходячи із характеру кримінального проступку та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

До неповнолітнього, який не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення кримінального проступку, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а також за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт згідно з положеннями статей 100, 103 кодексу.

Громадські роботи за вчинення кримінального проступку можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до дев'яноста годин, і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання цього виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

Виправні роботи за вчинення кримінального проступку можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох до десяти місяців.

До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кримінального проступку, покарання у виді *арешту не застосовується*.

Неповнолітній, який вчинив кримінальний проступок, злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання.

У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру:

- 1) застереження;
 - 2) обмеження дозвілля й встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
 - 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
 - 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку й має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
 - 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом.
- До неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру, що передбачені в частині другій цієї статті. Тривалість заходів виховного характеру встановлюється судом, який їх призначає. Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом.

Контрольні питання

1. Дайте поняття Особливої частини Кримінального кодексу України.
2. Єдність Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України.
3. Система Особливої частини Кримінального кодексу України.
4. Види кримінально-правових норм Особливої частини Кримінального кодексу України.
5. Характеристика побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу України.
6. Значення Особливої частини Кримінального кодексу України.
7. Поняття кваліфікації злочинів, його складові характеристики.
8. Принципи кваліфікації злочинів.
9. Види кваліфікації злочинів.
10. Правила кваліфікації злочинів.

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

План

1. Поняття та загальна кримінально-правова характеристика злочинів проти основ національної безпеки України.
2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів проти основ національної безпеки України.

1. Поняття та загальна кримінально-правова характеристика злочинів проти основ національної безпеки України

Злочини проти основ національної безпеки України – це передбачені кримінальним законом умисні суспільно небезпечні дії, що посягають на конституційний лад, суверенітет і територіальну недоторканність України.

До їх числа законодавець відносить:

- дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109);
- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110); державну зраду (ст. 111);
- посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112);
- диверсію (ст. 113);
- шпигунство (ст. 114).

Злочини проти основ національної безпеки України є найбільш небезпечними посяганнями на суспільні відносини, що забезпечують державну безпеку, обороноздатність, незалежність країни, її конституційний лад. Без належної кримінально-правової охорони цих соціальних цінностей неможливе нормальне функціонування держави та відповідних її інститутів. Без стабільності в суспільстві неможлива й ефективна боротьба зі злочинністю, тому в КК статті про відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України подані в першому розділі Особливої частини.

Родовим *об'єктом* злочинів проти основ національної безпеки України є національна безпека України в різних її сферах, а основним безпосереднім об'єктом кожного окремого злочину – національна безпека в тій чи іншій її сфері. Злочин, передбачений ст. 112, має додатковий об'єкт – життя людини. Додатковим (альтернативним) об'єктом диверсії (ст. 113) є життя і здоров'я особи, власність, навколишнє середовище.

З *об'єктивної сторони* розглядувані злочини характеризуються переважно суспільно небезпечними діями. *Час і обстановка* вчинення злочину є обов'язковими ознаками лише однієї із форм державної зради: перехід на бік ворога може бути вчинений тільки у воєнний час або в період збройного конфлікту.

Суб'єктами злочинів проти основ національної безпеки України можуть бути осудні особи, які досягли 16-річного віку (суб'єктом злочину, передбаченого ст. 112, – 14-річного).

Спеціальний суб'єкт є елементом лише двох складів злочинів проти основ національної безпеки України: у злочині, передбаченому ст. 111, – це тільки громадянин України, а у злочині, передбаченому ст. 114, – тільки іноземний громадянин або особа без громадянства. Кваліфікуючою ознакою злочинів, передбачених статтями 109 і 110, є вчинення їх спеціальним суб'єктом – представником влади.

З *суб'єктивної сторони* злочини проти основ національної безпеки України характеризуються лише *прямим умислом*. Переважна більшість із них вчинюються з *метою* ослабити державу, яка передбачає намір знизити економічний, науково-технічний, військовий і т. п. потенціал України.

Мотиви злочинів проти основ національної безпеки України не є обов'язковими ознаками цих злочинів. Вони можуть бути різними й мають кримінально-правове значення переважно як обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання (статті 66 і 67). Винятком є злочин, передбачений ст. 112: мотивом посягання на життя державного чи громадського діяча є бажання припинити пильність певної особи як державного чи громадського діяча або помста за таку діяльність.

Залежно від основного безпосереднього об'єкта злочини проти основ національної безпеки України можна класифікувати на наступні групи:

1) проти основ національної безпеки в політичній сфері: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112);

2) проти основ національної безпеки в інформаційній, економічній, науково-технологічній і воєнній сферах: державна зрада (ст. 111), шпигунство (ст. 114);

3) проти основ національної безпеки в економічній, екологічній і воєнній сферах: диверсія (ст. 113).

1. Юридичний аналіз окремих складів злочинів проти основ національної безпеки України

Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109).

Об'єктом злочину є встановлений Конституцією і законами України порядок створення й діяльності вищих органів державної влади, порушення якого створює загрозу безпеці держави в політичній сфері.

Конституційний лад включає встановлені Конституцією України основні засади життєдіяльності суспільства, держави і людини в Україні. Його складовими є: 1) суверенітет держави (верховенство і самостійність державної влади усередині країни та незалежність у міжнародних відносинах); 2) форма правління (спосіб організації державної влади, за яким єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України, главою держави – Президент України, вищим органом виконавчої влади – Кабінет Міністрів України й т. ін.); 3) державний устрій (унітарний з відповідним поділом владних повноважень між вищими й центральними та місцевими органами державної влади) та цілісність території; 4) державний режим (демократичний, що зокрема передбачає можливість здійснення народного волевиявлення через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії, гарантії місцевого самоврядування, захист державою прав і свобод людини і громадянина, ґрунтування суспільного життя на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності).

Державна влада – це система сформованих у порядку, передбаченому Конституцією та законами України, органів, які уособлюють собою владу глави держави, законодавчу, виконавчу й судову владу – Президент України, парламент, вищі, центральні та місцеві органи виконавчої влади, вищі та місцеві органи судової влади, – а також органи місцевого самоврядування й контрольно-наглядові та деякі інші органи, які, користуючись певною незалежністю, *de jure* не належать до трьох головних гілок влади (прокуратура України, Національний банк України, Рахункова палата України, Вища рада юстиції України тощо). Таким чином, існуюча в Україні державна влада є частиною її конституційного ладу. Під державною владою в ст. 109 слід розуміти лише легітимну владу.

З об'єктивної сторони злочин може виявитися в таких формах: 1) дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади; 2) змова про вчинення таких дій (ч. 1 ст. 109); 3) публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади; 4) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 2 ст. 109).

За конструкцією диспозиції ч. 1 ст. 109 спосіб вчинення дій, спрямованих на зміну чи повалення конституційного ладу, завжди є насильницьким, а для дій, вчинених з метою захоплення державної влади, такий спосіб не є обов'язковим.

Змова в ст. 109 передбачає угоду, досягнуту між двома чи більше особами, про вчинення спільних дій з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, яка містить певні істотні умови, що стосуються способу вказаних дій, сил і засобів тощо. Змова є закінченою з моменту досягнення угоди з зазначених істотних умов.

Публічні заклики передбачають хоча б одне відкрите звернення до невизначеного, але значного кола осіб, в якому висловлюються ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорій (представників влади, військово-вслужбовців тощо) схилити певну кількість осіб до певних дій.

Злочин у цій формі є закінченим з моменту висловлення винним відповідного заклику, спрямованого на його сприйняття більш-менш широкою аудиторією. Одиначний факт висловлення відповідних ідей кільком особам не може розглядатися як публічні заклики.

Розповсюдження матеріалів – це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола).

Для кваліфікації цього злочину має значення спосіб публічних закликів та розповсюдження матеріалів.

Розповсюдження матеріалів є закінченим злочином з моменту, коли хоча б частка вказаних підготовлених матеріалів потрапила до адресатів. Виготовлення, зберігання, носіння таких матеріалів з метою їх розповсюдження кваліфікується як готування до вчинення злочину за ст. 14 і ч. 2 ст. 109.

Суб'єкт злочину загальний – будь-яка осудна особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у вигляді прямого умислу. Крім того, для цього злочину в перших двох його формах характерною є спеціальна мета: насильницька зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Насильницьким слід вважати такий спосіб дій, для якого характерним є застосування сили, також озброєної, інших засобів незаконного примусу.

Кваліфікуючі ознаки: якщо злочин вчинений у формах, наведених у ч. 2 цієї статті, вчинений особою, яка є представником влади, або повторно, або організованою групою осіб, або з використанням засобів масової інформації.

Під засобами масової інформації треба розуміти друковані засоби масової інформації – періодичні друковані видання (пресу) – газети, журнали, бюлетені, відомості, інформаційні листки тощо й разові видання з визначеним тиражем, а також аудіовізуальні засоби масової інформації – радіо, телебачення, кіно, аудіо, відео тощо. Їх використання для вчинення вказаних вище дій означає виступи в них зі статтями, доповідями, інтерв'ю тощо.

Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110).

Об'єктом злочину є безпека держави в політичній і військовій сферах, яка полягає у відсутності загрози порушення встановлених Конституцією, законами України й міжнародними правовими актами територіальної цілісності України та порядку визначення її території.

Державний кордон України – це лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України, а саме: межі суходолу, вод. надр, повітряного простору. Державний кордон України визначається рішеннями Верховної Ради України й міжнародними договорами України. Лінія державного кордону детально описується у відповідному міжнародному договорі, а також наноситься на карту, яка є невід'ємною частиною того чи іншого Договору (делімітація). Ця лінія проходить: на суходолі – по характерних точках і лініях рельєфу або ясно видимих орієнтирах, на морі – по зовнішній межі територіального моря України, а також певним чином на річках, озерах та інших водоймах, на мостах, греблях та інших спорудах, і позначається на місцевості чітко видимими прикордонними знаками (демаркація). Для позначення лінії кордону на місцевості суміжними державами звичайно створюється змішана комісія.

Об'єктивна сторона злочину характеризується активними діями, які можуть проявитися в таких формах: 1) дії, вчинені з метою зміни меж території або з метою зміни державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України; 2) публічні заклики до вчинення дій, метою яких є зміна меж території (державного кордону) України; 3) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення дій, метою яких є зміна меж території (державного кордону) України. Дії, вчинені з метою зміни меж території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, – це будь-які дії, спрямовані на передачу частини території України під юрисдикцію іншої держави або на зменшення території України шляхом утворення на її території іншої суверенної держави. Питання про зміну території

України вирішуються виключно всеукраїнським референдумом, який може бути призначений тільки ВР. Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої із зазначених у ч. 1 цієї статті дій.

Суб'єкт злочину загальний. Якщо ж цей злочин вчинюється представником влади, це є кваліфікуючою ознакою складу злочину й потребує кваліфікації дій винної особи за ч. 2 ст. 110. Про поняття «представник влади» див. коментар до ст. 364.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у вигляді прямого умислу. При цьому для першої форми цього злочину характерною є також наявність спеціальної мети – змінити межі території (державного кордону) України.

Психічне ставлення винного до наслідків, передбачених у ч. 3 ст. 110, може характеризуватися як умислом, так і необережністю.

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення злочину особою, яка є представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або в поєднанні з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі.

Особливо кваліфікуючі ознаки – це дії, які призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків. Під загибеллю людей розуміється загибель хоча б однієї людини.

Вбивство через необережність, вчинене під час скоєння дій, метою яких є незаконна зміна меж території або державного кордону України, повністю охоплюється ст. 110, а умисне вбивство потребує додаткової кваліфікації за відповідною частиною ст. 115 або іншої статті КК, яка передбачає відповідальність за умисне вбивство.

Під іншими тяжкими наслідками в злочині, передбаченому ст. 110, треба розуміти настання великої матеріальної шкоди, зруйнування або пошкодження прикордонних інженерних споруд чи інших важливих об'єктів, виникнення масових безпорядків, розрив чи суттєве погіршення дипломатичних стосунків з іншою державою, заподіяння потенційно тяжких тілесних ушкоджень тощо. При цьому умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження повністю охоплюється ст. 110 і не потребує додаткової кваліфікації за ст. 121.

Державна зрада (ст. 111).

Об'єктом злочину є державна безпека України в будь-якій її сфері. Відповідно до Концепції (основ державної політики) національної безпеки України національна (також державна) безпека України передбачає відсутність загрози у сферах: політичній, економічній, соціальної, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній, і

полягає зокрема: у безпеці конституційного ладу й державного суверенітету України, невтручання у внутрішні справи України з боку інших держав, відсутності сепаратистських тенденцій в окремих регіонах та у певних політичних сил в Україні, непорушенні принципу розподілу влади, злагодженості механізмів забезпечення законності і правопорядку (у політичній сфері); у відсутності проблем ресурсної, фінансової та технологічної залежності національної економіки від інших країн, невідпливи за межі України інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів (в економічній); у відсутності посягань на державний суверенітет України та її територіальну цілісність (у воєнній); у відсутності науково-технологічного відставання від розвинутих країн (у науково-технологічній); у невитоку інформації, яка становить державну та іншу передбачену законом таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави (в інформаційній сфері).

Державна безпека – це відсутність загрози, стан захищеності життєво важливих інтересів держави від внутрішніх і зовнішніх загроз в усіх вказаних вище сферах життєдіяльності держави.

Суверенітет держави означає верховенство державної влади, її самостійність усередині країни та незалежність у міжнародних відносинах, яка може бути обмежена лише необхідністю виконувати договори й зобов'язання в галузі міжнародних відносин.

Територіальна цілісність держави передбачає, що всі складові території держави (адміністративно-територіальні одиниці) перебувають у нерозривному взаємозв'язку, характеризуються єдністю й не мають власного суверенітету.

Територіальна недоторканність – це захищеність території країни в існуючих кордонах від будь-яких посягань, що можуть стосуватися незаконної зміни території України, визначеної рішеннями Верховної Ради України й міжнародними договорами України.

Обороздатність означає підготовленість держави до захисту від зовнішньої збройної агресії або збройного конфлікту.

З об'єктивної сторони державна зрада може виявитися в таких формах: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Перехід на бік ворога означає, що громадянин України надає безпосередню допомогу державі, з якою Україна на той час перебуває в стані війни або збройного конфлікту. Перехід на бік ворога є закінче-

ним злочином з того моменту, коли громадянин України виконав в інтересах ворога певні дії на шкоду України. Один лише факт надання згоди виконати такі дії (наприклад, поступити на службу до поліції) є лише готуванням до вчинення злочину й залишає можливість добровільно відмовитися від доведення злочину до кінця.

Воєнний стан – це особливий правовий режим (політико-економічна ситуація), що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню й органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Іноземна держава – це будь-яка держава, крім України, незалежно від того, чи визнана вона Україною як суверенна й чи має Україна з нею дипломатичні відносини.

Під іноземною організацією, як впливає зі змісту диспозиції ст. 111, слід розуміти будь-яку державну чи недержавну установу, підприємство, об'єднання, орган іншої країни, також політичну партію, релігійну організацію, комерційне підприємство, а також міждержавну чи міжнародну організацію, також неофіційну, нелегітимну чи злочинну ("тіньовий" уряд у вигнанні, міжнародна терористична організація тощо), крім офіційної міжнародної організації, членом якої є Україна. Іноземною організацією є також військова, політична, економічна, фінансова, прикордонна чи інша розвідка.

Представник іноземної держави або іноземної організації – це особа, яка уповноважена виражати інтереси тієї чи іншої іноземної держави (іноземної організації) та діє від її імені або представляє її за спеціальним повноваженням, також таємним (не офіційним).

Суб'єктом державної зради в будь-якій її формі може бути *тільки громадянин України*, який досяг 16-річного віку.

Якщо зраджує державі службова особа, використовуючи при цьому владу чи службове становище, її дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 111 і 364 (423), а якщо вона це робить за хабар, то додатково й за ст. 368.

Суб'єктивна сторона державної зради характеризується виною у вигляді прямого умислу. При вчиненні державної зради винний усвідомлює, що він здійснює перехід на бік ворога в умовах воєнного ста-

ну або в період збройного конфлікту (вчинює шпигунські дії, надає іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомогу в проведенні підривної діяльності проти України) і бажає цього.

Мотивами державної зради можуть бути користь, помста, бажання полегшити виїзд на постійне місце проживання в іншій країні тощо.

Частина 2 ст. 111 визначає спеціальну підставу *звільнення від кримінальної відповідальності*, яке може мати місце за наявності трьох умов в їх сукупності: 1) суб'єктом звільнення є лише такий громадянин України, який вступив у зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками й отримав їх злочинне завдання; 2) цей громадянин не вчинив жодних дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників; 3) він добровільно заявив органам влади України про свій зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками та про отримане завдання.

Норма ч. 2 ст. 111 має бути застосована лише у разі, коли громадянин України, отримавши злочинне завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників, добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання і, хоча й не вчинив на його виконання ніяких дій, але не відмовився остаточно від його виконання.

Під органами державної влади України, про які йдеться в ч. 2 ст. 111, слід розуміти ті органи, до компетенції яких входить вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, – органи Служби безпеки України чи прокуратури. Водночас під час перебування громадянина України за кордоном такими органами влади для громадянина України можуть бути дипломатичні представництва й консульські установи України.

Диверсія (ст. 113).

Основний безпосередній об'єкт диверсії – безпека держави в економічній, екологічній, воєнній або будь-якій іншій сфері відповідно до спрямованості конкретного акту диверсії. Крім того, для цього злочину характерним є обов'язковий додатковий об'єкт, який має різний зміст у різних формах цього злочину: це життя і здоров'я особи, власність, навколишнє середовище.

Предметом диверсії можуть бути: 1) будівлі, споруди та інші об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, від діяльності яких залежить життєдіяльність певних регіонів чи інших великих територій, належне функціонування певних галузей

економіки, структур державного управління (електростанції, водо-, нафто-, газо-, нафтопродуктопроводи, мости, дамби, греблі, системи інформаційних комунікацій, вокзали, аеропорти, морські чи річкові порти, метрополітени, підприємства по виробництву грошових знаків України чи інші важливі підприємства, незалежно від форми власності, військові частини тощо), також підприємства, зруйнування чи пошкодження яких само по собі є фактором небезпеки (хімічні, біологічні підприємства, підприємства з виготовлення вибухових матеріалів і виробів, пожежонебезпечні виробництва чи сховища тощо); 2) стада і колекції тварин, риба, що водиться в ставках та інших водоймищах, пасіки тощо; 3) посіви сільськогосподарських чи інших культур, лісові масиви тощо.

Об'єктивна сторона диверсії проявляється в семи формах, кожна з яких передбачає вчинення суспільно небезпечних дій (зокрема, вибухів і підпалів), спрямованих на: 1) масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю; 2) зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; 3) радіоактивне забруднення; 4) масове отруєння; 5) поширення епідемій; 6) поширення епізоотій; 7) поширення епіфітотій.

Диверсія, вчинена в будь-якій з її форм, є закінченою з моменту вчинення вибуху, підпалу, затоплення, обвалу чи інших дій відповідної спрямованості, незалежно від того, чи фактично настали ті або інші наслідки (наприклад, у результаті вибуху у зв'язку зі слабкою міцністю заряду може взагалі не статися будь-яких помітних наслідків, через дощ може не загорітися підпалене сховище або отрута виявиться неефективною).

До інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, можна віднести, скажімо, пошкодження дамби гідроелектростанції, яке потягло затоплення населеного пункту, вимикання сигналу маяка, наслідком чого стала загибель корабля, пуск ракети, спрямованої на важливий народногосподарський чи військовий об'єкт, поміщення у воду в місці масового відпочинку людей дроту високовольтної лінії електропередач, організація катастрофи, внесення вірусів у комп'ютерні системи з метою утруднення їхньої роботи або знищення накопиченої на магнітних носіях важливої інформації тощо.

Масове знищення людей – це позбавлення життя багатьох людей. Конкретна кількість людей, знищення яких можна визнати масовим, визначається з урахуванням обставин справи. Це може бути як декіль-

ка тисяч осіб, що скупчені в одному місці під час, наприклад, демонстрації, так і декілька десятків осіб, які знаходяться, скажімо, у будинку посольства, у міському транспорті, дитячому садку, лікарні, відділенні міліції, іншому громадському місці.

Під тілесними ушкодженнями розуміється порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних, а під іншою шкодою здоров'ю людей – неврологічний розлад, втрата працездатності тощо.

Епідемія – це такий, що відбувається на значній території за відносно короткий проміжок часу, процес масового поширення заразних захворювань людей (чуми, холери, віспи, тифу, дифтерії, туберкульозу, поліомієліту, кашлюку, грипу, правцю, кору тощо), коли показник інфекційної захворюваності серед населення певної місцевості та в певний час перевищує звичайний рівень, характерний для даної інфекційної хвороби, та характеризується відповідною динамікою.

Загибель людей у результаті епідемії охоплюється складом цього злочину й додаткової кваліфікації не потребує.

Епізоотія – це такий, що характеризується безперервністю на значній території за відносно короткий проміжок часу, процес масового поширення заразних (інфекційних і паразитарних) захворювань (сказу, чуми, ящуру, вірусного ентериту, сапу, туберкульозу, сибірки, бруцельозу тощо) сільськогосподарських, домашніх, зоопаркових, лабораторних, диких, циркових тварин та хутрових звірів, домашньої і дикої птиці, бджіл, риби, жаб, молюсків, раків, шовкопрядів, інших представників фауни, а також ембріонів, інкубаційних яєць, заплідненої ікри, зиготи, сперми тощо.

Епіфітотія полягає в значному поширенні грибкових, вірусних чи бактеріологічних захворювань сільськогосподарських рослинних культур, лісових насаджень, водних та інших рослин (фомопсису соняшнику, гелмінтоспориозу кукурудзи, рису чи сорго, опіку плодів, хвороби Пірса винограду, стеблової та жовтої іржі пшениці, пірикуляріозу рису тощо). Такі захворювання можуть бути спричинені дією шкідників (комах, кліщів, мікроорганізмів) чи фітопатогенів (вірусів, бактерій, грибів).

Дії, спрямовані на поширення епідемії, епізоотії чи епіфітотії можуть полягати в розповсюдженні будь-яким способом на території України збудників чи переносників відповідних хвороб (гризунів, комах, кліщів тощо) чи в спробі такого розповсюдження.

Суб'єктом злочину є осудна особа, якій виповнилось 14 років.

Суб'єктивна сторона диверсії характеризується виною у виді прямого умислу й спеціальною метою. Характерною ознакою диверсії є те, що вчинення зазначених вище дій не є самоціллю, а використовується винним як засіб досягнення його головної мети – ослаблення держави. Саме за ознакою спеціальної мети (не враховуючи деяких інших ознак) диверсію треба відмежовувати від таких суміжних умисних злочинів, як, наприклад, умисне вбивство двох чи більше осіб або способом, небезпечним для життя багатьох осіб, терористичний акт, пошкодження шляхів сполучення й транспортних засобів, умисне знищення або пошкодження майна, забруднення моря, випуск або реалізація недоброякісної продукції, зараження венеричною хворобою, екоцид тощо.

Вказана мета означає наявність прагнення знизити економічний, науково-технічний, військовий потенціал держави тощо. При цьому не вимагається, щоб винний намагався суттєво ослабити державу (павалити, підірвати її), достатньо його бажання хоча б певним чином вплинути на ту чи іншу складову її потенціалу. Склад злочину побудований як формальний, а тому на перший план виступає не фактичний результат, а саме вороже ставлення особи до держави.

Шпиунство (ст. 114).

Безпосереднім об'єктом злочину є державна безпека України в інформаційній, а також політичній, економічній, військовій і науково-технологічній сферах.

Предметом шпиунства є відомості, що становлять державну таємницю, які матеріалізовані у відповідному документі чи виробі.

Відомості, що становлять державну таємницю, – це інформація у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки і охорони правопорядку, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України і які рішенням державних експертів з питань таємниць визнано державною таємницею та включено до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (ЗВДТ). З моменту опублікування вказаного Зводу (змін до нього) ці відомості підлягають охороні з боку держави як такі, що становлять державну таємницю, хоча б на цей час вони ще не були матеріалізовані.

Конкретні види інформації, яка належить до державної таємниці, перелічені в Законі України "Про державну таємницю". Ними є інформація: 1) у сфері оборони; 2) у сфері економіки, науки і техніки; 3) у сфері зовнішніх відносин; 4) у сфері державної безпеки та охорони правопорядку.

Конкретні відомості можуть бути віднесені до державної таємниці за ступенями секретності "особливої важливості", "цілком таємно" та "таємно" лише за умови, що вони належать до зазначених чотирьох категорій і їх розголошення завдаватиме шкоди інтересам національної безпеки України.

Не належить до державної таємниці інформація: про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту; про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися й загрожують безпеці громадян; про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення; про факти порушень прав і свобод людини і громадянина; про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб; інша інформація, яка відповідно до законів і міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, не може бути засекречена. Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам такої інформації не може кваліфікуватися як шпигунство.

Не тягнуть відповідальності за КК України й вчинені на території України передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю іншої країни.

З об'єктивної сторони шпигунство полягає в таких діях: 1) передача іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю; 2) збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Ініціатива збирання чи передачі відповідних відомостей може належати як виконавцю, так і адресату шпигунства. Для кваліфікації злочину це значення не має.

Передача відомостей – це їх усне повідомлення (безпосередньо, по радіо, по телефону) іноземній державі, іноземній організації, їх представникам, вручення певних документів, виробів чи інших матеріальних носіїв інформації (безпосередньо, через посередників, з використанням тайників тощо) або їх пересилання (з використанням поштового, електронного зв'язку, за допомогою тварин тощо). Якщо вказані відомості було передано іншій державі в порядку, передбаченому законодавством України, це не є злочином.

Збирання зазначених відомостей полягає в їх пошуку й добуванні (шляхом розпитування певних осіб, візуального спостереження та підслухування, зняття інформації з каналів зв'язку, проникнення до комп'ютерних систем, виготовлення копій документів тощо), придбанні будь-яким способом (таємне чи відкрите викрадення, купівля, обмін документів чи зразків зброї, боєприпасів, макетів секретного об'єкта тощо) з наступним зосередженням їх в одному чи кількох місцях.

В окремих випадках способами збирання відомостей, що становлять державну таємницю, можуть бути "благодичні" акції, спрямовані нібито на виявлення талановитих молодих вчених або на визначення можливих об'єктів інвестицій (опитування, анкетування, конкурси та ін.). Не виключається й такий спосіб, як використання спеціальних космічних (спутникових), повітряних, морських і наземних технічних засобів.

Якщо шпигунство вчинене шляхом незаконного втручання в роботу автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їх систем чи комп'ютерних мереж, це потребує додаткової кваліфікації за ст. 361 або за ст. 362.

Якщо особою викрадено з метою передачі іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам предмети, відомості про які становлять державну таємницю (зразки військової зброї, спеціальної техніки, криптографічного чи іншого обладнання, радіоактивні матеріали тощо), або офіційні документи, що знаходяться на державних підприємствах і містять державну таємницю, ці дії, залежно від їх конкретного способу, а також від особливостей предмета й суб'єкта, слід додатково кваліфікувати за ст.ст. 185-191, 262, 357, 410.

Шпигунство, поєднане з незаконним використанням спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, повністю охоплюється ст. 114 і не потребує додаткової кваліфікації за ст. 359.

Шпигунство є закінченим, якщо воно вчинене у вигляді передачі певних відомостей, – з моменту їх фактичного повідомлення (вручення матеріалів, які їх містять), відправлення адресату чи посереднику, закладення в тайник, передачі предмета, який відкриває доступ до них, – відповідно до обумовленості з адресатом, а у вигляді збирання – з моменту зосередження в будь-якому місці (при особі, в її житлі, у схованці) хоча б частини відповідної інформації за наявності мети передати її відповідній іноземній державі, іноземній організації або їх представникам.

Суб'єкт злочину – тільки іноземець або особа без громадянства. Шпигунство, вчинене громадянином України, кваліфікується за ст. 111.

Частина 2 ст. 114 передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вже передала чи збрала для передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомості, що становлять державну таємницю.

Такою підставою є сукупність трьох умов, з яких тільки дві повністю залежать від волі вказаної особи: а) особа припинила раніше розпочату шпигунську діяльність; б) вона добровільно повідомила органи державної влади України про вчинене нею на шкоду інтересам України; в) внаслідок виконання особою перших двох умов і вжитих органами державної влади України (можливо, за участю цієї ж особи) заходів було відвернено шкоду інтересам України.

Шпигунство є закінченим злочином не з моменту встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками чи отримання завдання від іноземної розвідки, а з моменту вчинення певних конкретних дій на шкоду Україні. Якщо особа, отримавши завдання іноземної розвідки, не вчинила ніяких дій і добровільно та остаточно відмовилась від його виконання, то незалежно від того, заявила вона органам державної влади про свій зв'язок з іноземною розвідкою або не зробила цього, – вона має бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 17.

Контрольні питання

1. Родовий об'єкт злочинів проти основ національної безпеки України.

2. Особливості об'єктивної та суб'єктивної сторони злочинів проти національної безпеки.

3. Специфіка об'єктивної та суб'єктивної сторони дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади.

4. Кваліфікуючі ознаки дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади.

5. Безпосередній об'єкт посягання на територіальну цілісність і недоторканність України.

6. У чому полягає посягання на життя державного чи громадського діяча? Коли вважається цей злочин закінченим?

7. Дайте визначення диверсії. Яким за структурою об'єктивної сторони є цей злочин?

8. Специфіка об'єкта та предмета шпигунства?

9. Відмежування державної зради від шпигунства.

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

План

1. Поняття та система злочинів проти життя та здоров'я особи.
2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів.

1. Поняття та система злочинів проти життя та здоров'я особи

У розділі II Особливої частини Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за злочини, які посягають на життя та здоров'я особи (статті 115–145). У ст. 3 Конституції України проголошено, що життя людини є найвищою соціальною цінністю, а в ст. 27 визначено, що кожна людина має невід'ємне право на життя й ніхто не може свавільно позбавити її життя. Тому злочини проти життя становлять велику суспільну небезпеку.

Злочини проти життя та здоров'я особи – це суспільно небезпечні й протиправні діяння, що посягають на життя та здоров'я особи, руйнують і спотворюють ці найцінніші блага, а також наражають на небезпеку заподіяння їм шкоди.

Життя особи – це особлива форма існування людини (людського організму), що характеризується цілісністю та здатністю до самоорганізації; це найважливіше благо, яке в разі смерті людини не може бути відновлено. Здоров'я особи – це стан людського організму, при якому нормально функціонують усі його органи та тканини. Термін "особа" означає окремий індивід, особистість, людину як втілення індивідуального начала (індивідуальної основи) в суспільстві.

Злочини, які включені до II розділу Особливої частини, умовно можна систематизувати (класифікувати) таким чином.

1. Злочини проти життя:

- вбивства (ст.ст.115 – 119);
- інші злочини проти життя (ст. 120 «Доведення до самогубства»; ст. 129 «Погроза вбивством»).

Види вбивств за суб'єктивною стороною :

- умисні вбивства (ст.ст. 115 – 118);
- вбивства через необережність (ст. 119).

Види умисних вбивств:

- умисне вбивство (ст. 115);
- умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116);
- умисне вбивство матер'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117);

- умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118).

Умисні вбивства розрізняються за ступенем своєї суспільної небезпеки (тяжкості) на три різновидності:

1) просте вбивство, тобто без обтяжуючих і пом'якшуючих обставин (ч.1 ст.115);

2) вчинене за обтяжуючих обставин (кваліфіковане вбивство) (ч.2 ст.115);

3) вчинене за пом'якшуючих обставин (привілейоване вбивство) – це:

- умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116);

- умисне вбивство матер'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117);

- умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118).

2. Злочини проти здоров'я.

Визначені злочини можна систематизувати по наступних групах.

1. Класифікація за видами тілесних ушкоджень – це:

- умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121);

- умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122);

- умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст. 123);

- умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124);

- умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125);

- необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128).

2. Завдання фізичних або моральних страждань:

- побої і мордування (ст. 126);

- катування (ст. 127).

3. Спеціальні види тілесних ушкоджень (зараження соціальними хворобами)- це:

- зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковою інфекційною хворобою (ст. 130);

- зараження венеричною хворобою (ст. 133).

3. Злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчиняються в медичній сфері :

- неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковою інфекційною хворобою (ст. 131);

- розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132);
- незаконна лікувальна діяльність (ст. 138);
- ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139);
- неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140);
- порушення прав пацієнта (ст. 141);
- незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142);
- порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143);
- насильницьке донорство (ст. 144);
- незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145).

4. Інші злочини, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я людини:

- незаконне проведення абортів (ст. 134);
- залишення в небезпеці (ст. 135);
- ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136);
- неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137).

2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів

Умисне вбивство (ст. 115).

Стаття 115 визначає *вбивство* як умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині й передбачає відповідальність за:

- 1) умисне вбивство без кваліфікуючих ознак (ч. 1 ст. 115);
- 2) умисне вбивство з кваліфікуючими ознаками (ч. 2 ст. 115).

Об'єктом злочину є життя особи.

Початком життя вважається початок фізіологічних пологів. Кінцевим моментом життя визнається настання фізіологічної смерті, коли внаслідок повної зупинки серця й припинення постачання клітинам кисню відбувається незворотний процес розпаду клітин центральної нервової системи й смерть мозку.

Об'єктивна сторона злочину характеризується:

- 1) діянням – посяганням на життя іншої особи;
- 2) наслідками у вигляді фізіологічної смерті потерпілого;
- 3) причинним зв'язком між вказаними діянням та наслідками.

Суспільно небезпечне діяння при вбивстві може проявитися в дії або бездіяльності. Найчастіше умисне вбивство вчиняється шляхом

дії, спрямованої на порушення функцій чи анатомічної цілісності життєво важливих органів іншої людини.

Супільно небезпечним наслідком вбивства є настання фізіологічної (незворотної) смерті потерпілого. Якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що пройшов з моменту нанесення ушкоджень і до смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має. Причинний зв'язок між вказаними вище діями і наслідками має бути необхідним – смерть потерпілого є закономірним результатом діяння винної особи, а не третіх осіб або яких-небудь зовнішніх сил. Злочин вважається закінченим з моменту настання фізіологічної смерті потерпілого.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона умисного вбивства характеризується виною у формі умислу.

Частина 2 ст. 115 передбачає відповідальність за кваліфіковані види умисного вбивства. Для кваліфікації умисного вбивства за ч. 2 ст. 115 необхідно встановити хоча б одну ознаку, передбачену ч. 2 ст. 115. Якщо в діях винної особи таких ознак вбачається декілька, то всі вони мають отримувати самостійну правову оцінку за відповідним пунктом ч. 2 ст. 115.

Умисне вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115). Вбивство двох або більше осіб слід кваліфікувати за п. 1 ч. 2 ст. 115, якщо дії винного охоплювалися єдиним умислом і були вчинені, як правило, одночасно. Вбивство різних осіб може бути вчинене з різних мотивів. Якщо такий мотив є обтяжуючою обставиною, то вчинене слід кваліфікувати ще й за іншим відповідним пунктом ч. 2 ст. 115.

Умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (п. 2 ч. 2 ст. 115), має місце тоді, коли смерть умисно і протиправно заподіюється дитині, якій на момент позбавлення її життя не виповнилося 14 років, або жінка завідомо для винного дійсно знаходилась у стані вагітності.

При кваліфікації умисного вбивства за ознакою вчинення його з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115) слід мати на увазі, що законом особлива жорстокість пов'язується зі способом позбавлення людини життя та іншими обставинами, які свідчать про проявлення винним особливої жорстокості.

Умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю, коли винний усвідомлював, що завдає потерпілому особливі страждання шляхом глузу, тортур, мордування, мучення, також з викорис-

танням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю тощо. До особливо жорстокого способу умисного вбивства належить також заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, які завідомо для винного завдавали потерпілому особливих страждань.

Умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115), має місце тоді, коли винний, здійснюючи умисел на позбавлення життя певної особи, усвідомлював, що застосує спосіб вбивства, небезпечний для життя не тільки однієї людини. При цьому небезпека для життя інших людей має бути реальною. У випадку, коли при умисному вбивстві людини заподіяно тілесні ушкодження також іншим особам, дії винного слід кваліфікувати за п. 5 ч. 2 ст. 115 та відповідними статтями Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за умисне спричинення тілесних ушкоджень.

Умисне вбивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115) має місце в разі, коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном), одержати або зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди.

Умисним вбивством з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115) є умисне вбивство, вчинене на ґрунті явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття й нормами моралі, а так само умисне вбивство без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу.

Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115) має місце тоді, коли позбавлення життя потерпілого здійснюється з метою перешкодити правомірній діяльності особи у зв'язку з виконанням нею свого службового або громадського обов'язку або із помсти за таку діяльність. Під виконанням службового обов'язку розуміють діяльність особи, що входить в коло її повноважень, а громадського обов'язку – здійснення спеціально покладених на особу громадських повноважень чи інших дій в інтересах суспільства або окремих громадян (зокрема припинення правопорушення, повідомлення органам влади про вчинений злочин або готування до нього). Час, що пройшов з моменту виконання потерпілим свого службового чи громадського обов'язку, не впливає на кваліфікацію цього діяння за п. 8

ч. 2 ст. 115. До числа близьких родичів належать: батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки.

Посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця чи їхніх близьких родичів, судді, народного засідателя чи присяжного чи їхніх близьких родичів, захисника чи представника особи чи їхніх близьких родичів, представника іноземної держави за наявності підстав підлягає кваліфікації, відповідно, за ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443.

Умисне вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115) має місце за наявності в діях винної особи, спрямованих на позбавлення життя іншої особи, зазначеної мети. При цьому для наявності складу даного злочину не має значення, намагався приховати винний закінчений злочин, готування до злочину чи замах на злочин. Потерпілим при такому вбивстві може бути будь-яка особа, яка володіє певною інформацією про вчинений злочин і ця обставина відома винному. Потерпілим при умисному вбивстві з метою полегшити вчинення іншого злочину є будь-яка особа, яка здатна в будь-якій формі перешкодити винному вчинити злочин. При цьому не має значення, чи здійснив винний свій умисел на вчинення такого злочину.

Умисне вбивство, поєднане зі зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115). Оскільки вбивство не є способом вчинення зґвалтування чи насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, то умисне вбивство в процесі зґвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – за п. 10 ч. 2 ст. 115 та частинами третіми ст.ст. 152 або 153. У випадках, коли умисне вбивство потерпілої особи з метою приховати зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом вчинено через деякий час після вчинення названих злочинів, дії винного слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідною частиною ст.ст. 152 або 153 та за п. 10 ч. 2 ст. 115.

Умисним вбивством, учиненим на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115), є умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник –

вчинити або не вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру.

Умисне вбивство визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115), якщо в позбавленні життя потерпілого брали участь за попередньою домовленістю як співвиконавці дві і більше осіб.

Співвиконавцями умисного вбивства повинні визнаватися також ті особи, які хоча й не вчинювали дій, якими безпосередньо було заподіяно смерть потерпілого, але, будучи об'єднаними з іншими співвиконавцями вбивства єдиним умислом, спрямованим на позбавлення потерпілого життя, здійснили частину того обсягу дій, який група вважала за необхідне виконати з метою реалізації цього умислу.

Умисне вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116 – 118 КК, підлягає кваліфікації за п. 13 ч. 2 ст. 115, якщо судимість особи за раніше вчинене умисне вбивство не знята чи не погашена в установленому порядку та на момент вчинення наступного умисного вбивства не спливли строки давності притягнення до кримінальної відповідальності. Підставою для кваліфікації діяння за п. 13 ч. 2 ст. 115 є вчинення особою не лише вбивства, передбаченого ст. 115, а й умисного протиправного заподіяння смерті іншій людині, відповідальність за яке передбачена іншими статтями КК (зокрема ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443).

Умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості передбачає п. 14 ч. 2 ст. 115 КК.

Перелік обставин, що обтяжують відповідальність, вказаний у ч. 2 ст. 115 КК, є вичерпним.

Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116).

Умисне вбивство, передбачене ст. 116, як і умисні вбивства, передбачені ст.ст. 117 і 118, належить до привілейованих складів умисних вбивств. Пом'якшення кримінальної відповідальності за цей вид умисного вбивства викликане такими обставинами: 1) суспільно небезпечне діяння особи спровоковане протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою з боку потерпілого; 2) суб'єктивна сторона складу даного злочину характеризується особливим емоційним станом суб'єкта – його сильним душевним хвилюванням, а умисел на позбавлення життя потерпілого виникає раптово й реалізується негайно.

Об'єкт злочину – життя особи.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діями – посяганням на життя іншої особи; 2) наслідками у вигляді смерті людини; 3) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідком, а також 4) часом і певною обстановкою вчинення злочину.

Сильним душевним хвилюванням (фізіологічним афектом) є раптовий емоційний процес, викликаний поведінкою потерпілого, що протікає швидко й бурхливо, та певною мірою здатність особи усвідомлювати свої дії й керувати ними.

Причиною виникнення стану сильного душевного хвилювання може бути протизаконне насильство з боку як приватної, так і службової особи, також тієї, яка за своєю посадою чи характером виконуваних повноважень наділена законом правом застосовувати насильство до громадян (це, наприклад, працівники міліції, СБ, члени громадських формувань з охорони громадського порядку, працівники виправно-трудових установ). Систематичне знущання – особливо цинічне глузування, кепкування над особою, образа дією чи словом, що мають багаторазовий (три і більше епізодів) характер. Тяжка образа – умисне грубе приниження честі й гідності суб'єкта, яке може бути вчинене в будь-якій формі – усно, письмово, дією. До тяжкої образи слід також відносити явно непристойну поведінку потерпілого, що особливо принижує честь і гідність суб'єкта або його близьких. Важливе значення для оцінки образи як такої, що є тяжкою, мають емоційні особливості суб'єкта, сприйняття ним факту образи,

Виникнення стану сильного душевного хвилювання внаслідок застосування до особи насильства на законних підставах (наприклад, при затриманні й працівниками міліції в разі вчинення нею злочину чи іншого правопорушення) або ж не в результаті систематичного знущання або тяжкої образи виключає відповідальність особи, яка в такому стані умисно вчинила вбивство, за ст. 116.

Якщо вбивство вчинене після того, коли стан сильного душевного хвилювання пройшов, дії винного слід кваліфікувати за ст. 115. Протиправна поведінка потерпілого в такому разі може бути визнана обставиною, яка пом'якшує покарання.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є час його вчинення. Цей злочин може бути вчинений лише тоді, коли винний перебуває в стані сильного душевного хвилювання. Найчастіше такий стан є короточасним і триває всього декілька хвилин.

Злочин вважається закінченим з моменту заподіяння вбивства.

Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 14-річного віку й перебувала під час вчинення злочину в стані сильного душевного хви-

лювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знуцання чи тяжкої образи з боку потерпілого.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим або непрямим умислом. Психічне ставлення особи при вчиненні цього злочину характеризують дві особливості: 1) умисел завжди є таким, що раптово виник, і афектованим; 2) емоційний стан винної особи характеризується сильним душевним хвилюванням, що певною мірою знижує її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118).

Об'єктом злочину є життя особи.

Потерпілими від цього злочину є три категорії осіб: 1) особа, яка вчинює суспільно небезпечне посягання й щодо якої винний застосує заходи необхідної оборони (ст. 36); 2) особа, дії якої були неправильно оцінені винним (ст. 37); 3) особа, яка вчинила злочин і щодо якої винний вживає заходів із затримання (ст. 38).

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діями у вигляді посягання на життя іншої людини; 2) наслідками у вигляді заподіяння їй смерті; 3) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідками, а також 4) певною обстановкою.

Стаття містить склад привілейованого умисного вбивства, яке підлягає кваліфікації за цією статтею в трьох випадках, а саме, у разі його вчинення при перевищенні:

1) меж необхідної оборони. У цьому випадку діяння характеризується вбивством того, хто посягає, при захисті від суспільно небезпечного посягання, але з перевищенням меж необхідної оборони, тобто при явній невідповідності зазначеної шкоди небезпечності посягання або обстановці захисту;

2) меж захисту в обстановці уявної оборони. Вбивство здійснюється за обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання з боку потерпілого не було й винна особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання;

3) заходів, необхідних для затримання злочинця. Діяння полягає у вбивстві особи, яка вчинила злочин, при її затриманні, але з перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, тобто при явній невідповідності зазначеної шкоди небезпечності посягання або обставинці затримання злочинця.

Обов'язковою умовою кваліфікації вбивства за ст. 118 є перебування винного при вчиненні цього діяння в стані необхідної оборони, уявної оборони або в умовах необхідності затримання злочинця. Злочин вважається закінченим з моменту настання смерті потерпілого.

Суб'єкт злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку й перебуває в стані необхідної, уявної оборони або правомірного затримання особи, що вчинила злочин.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямым умислом. При цьому свідомістю винного має охоплюватись той факт, що він діє в умовах необхідної оборони або умовах, необхідних для затримання злочинця. Мотивація дій винного при перевищенні меж необхідної оборони має бути головним чином обумовлена захистом від суспільного посягання охоронюваних законом прав і інтересів. При перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця, домінуючим є певне спрямування дій винного – він переслідує мету затримати особу, яка вчинила злочин, і доставити її відповідним органам влади.

Убивство через необережність (ст. 119).

Об'єкт злочину: життя особи.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діянням – посяганням на життя іншої людини; 2) наслідками у вигляді смерті; 3) причинним зв'язком між вказаними діянням і наслідками.

Якщо необережне заподіяння смерті є ознакою іншого злочину (зокрема передбаченого ч. 2 ст. 134, ч. 3 ст. 135, ч. 3 ст. 136, ч. 2 ст. 137, ч. 2 ст. 139), воно кваліфікується за статтею Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за цей злочин, і додаткової кваліфікації за ст. 119 не потребує. Злочин вважається закінченим із моменту настання смерті особи.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона: злочин характеризується необережністю: злочинною самовпевненістю або злочинною недбалістю.

Вбивство через необережність слід відмежувати від випадкового заподіяння смерті (казусу), коли особа, що заподіяла смерть потерпілому, не передбачала настання смерті потерпілого від своїх дій (бездіяльності) і за обставинами справи не повинна була або не могла цього передбачати.

Кваліфікуючою ознакою злочину (ч. 2 ст. 119) є вбивство через необережність двох або більше осіб.

Доведення до самогубства (ст. 120)

Об'єкт злочину є життя та здоров'я особи.

Об'єктивна сторона: злочин характеризується: 1) діянням у формі або жорстокого поводження з особою, або шантажу, або примусу до протиправних дій, або систематичного приниження людської гідності потерпілого; 2) наслідками у вигляді доведення особи до самогубства або замаху на самогубство; 3) причинним зв'язком між вказаними діями і наслідками.

Самогубство – це умисне позбавлення себе життя. Жорстоке поводження може проявитися в безжальних, грубих діях винного, які спричиняють потерпілому фізичні чи психічні страждання – мордування, позбавлення їжі, ліків, води, сну, одягу, житла, систематичне нанесення тілесних ушкоджень чи побоїв, примушування до вчинення дій сексуального характеру тощо. *Примус до протиправних дій* означає домагання від іншої особи шляхом погрози, насильства чи інших подібних дій вчинити дії, які заборонені чинним законодавством. *Систематичне* приниження людської гідності полягає, зокрема, у багаторазових образах, глузу над потерпілим, цькуванні, поширенні наклепницьких вигадок, іншому принизливому ставленні до потерпілого. Самогубство або замах на самогубство, що стало наслідком перевищення влади або службових повноважень, охоплюється ч. 3 ст. 365 і не потребує додаткової кваліфікації за ст. 120.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення потерпілим дій, безпосередньо спрямованих на позбавлення себе життя.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю. Якщо винний умисно схилив до самогубства особу, яка не усвідомлює значення своїх дій, вчинене, залежно від обставин справи, слід кваліфікувати за відповідною частиною (і пунктом ч. 2) ст. 115.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є вчинення його щодо: 1) особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого; 2) двох або більше осіб (ч. 2 ст. 120), а особливо кваліфікуючою ознакою – щодо неповнолітнього (ч. 3 ст. 120). Неповнолітнім є особа, яка не досягла 18-річного віку.

Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121).

Об'єкт злочину є здоров'я особи.

Обов'язковою ознакою цього злочину є потерпілий. Ним може бути лише *людина* – громадянин України, особа без громадянства, іноземець.

Об'єктивна сторона злочину: 1) діяння (дія або бездіяльність); 2) наслідки у вигляді тяжкого тілесного ушкодження; 3) причинний зв'язок між зазначеними діяннями і наслідками.

Тілесні ушкодження – це протиправне й винне порушення анатомічної цілості тканин, органів потерпілого та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів.

Суспільно небезпечні дії при заподіянні тілесних ушкоджень виражаються у фізичному, хімічному, біологічному, психічному чи іншому впливі на потерпілого. Бездіяльність має місце тоді, коли винний не вчиняє певних дій, які він повинен був і міг вчинити стосовно іншої людини, що потягнуло за собою заподіяння шкоди її здоров'ю у вигляді тілесних ушкоджень.

Кримінальне законодавство розрізняє тілесні ушкодження трьох ступенів: тяжке, середньої тяжкості й легке. Характер і ступінь тілесних ушкоджень на практиці визначаються на підставі відповідних положень КК (ст.ст. 121, 122, 125) і Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених МОЗ.

Відповідно до ст. 121 *тяжким тілесним ушкодженням* є тілесне ушкодження: 1) небезпечне для життя в момент заподіяння чи таке, що спричинило 2) втрату будь-якого органа або його функцій; 3) психічну хворобу; 4) інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втраченою працездатністю не менш як на одну третину; 5) переривання вагітності; 6) непоправне знівечення обличчя.

За ознакою втрати будь-якого органа або його функцій тяжким визнається ушкодження не за загрозою для життя, а за кінцевим результатом та наслідками. Втрата будь-якого органа або втрата органом його функцій – це втрата: 1) зору; 2) слуху; 3) язика; 4) руки; 5) ноги; 6) репродуктивної здатності.

Діагноз психічного захворювання й причинно-наслідковий зв'язок між ушкодженням і психічним захворюванням, що розвинулось, встановлюється психіатричною експертизою. Ступінь тяжкості такого тілесного ушкодження визначається *судово-медичним експертом з урахуванням висновків цієї експертизи*.

Ознакою тяжкого тілесного ушкодження є також інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втраченою працездатністю не менш як на одну третину (не менш 33%). Під розладом здоров'я слід розуміти безпосередньо поєднаний з ушкодженням послідовно розвинутий хворобливий процес. Розміри стійкої (постійної) втрати загальної працездатності при ушкодженнях встановлюються після наслідку ушко-

дження, що визначився, на підставі об'єктивних даних з урахуванням документів, якими керується у своїй роботі експертна комісія.

Під стійкою (постійною) втратою загальної працездатності розуміється така необоротна втрата функції, яка повністю не відновлюється.

Ушкодження, що спричинило переривання вагітності, незалежно від її строку, належить до тяжких за умови, що між цим ушкодженням і перериванням вагітності є прямий причинний зв'язок. Методика проведення експертизи у таких випадках викладена в Правилах проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи, затверджених МОЗ.

Непоправним знівечення обличчя визнається в тих випадках, коли ушкодження обличчя потерпілого не може бути виправним. Під виправністю ушкодження слід розуміти значне зменшення вираженості патологічних змін (рубця, деформації, порушення міміки тощо) з часом чи під дією не хірургічних засобів. Коли ж для усунення необхідне хірургічне втручання (косметична операція), то ушкодження обличчя вважається непоправним.

Поняття знівечення – не медичне поняття, тому право кваліфікувати ушкодження обличчя як знівечення належить до компетенції слідчого та суду. Водночас, не слідчий і суд, а судово-медичний експерт визначає вид ушкодження, його особливості, механізм утворення й встановлює, чи є це ушкодження виправним або невиправним. Коли ушкодження обличчя виправне, ступінь тяжкості його визначається, виходячи з критеріїв, викладених у Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

Закінченим цей злочин є: у разі визнання умисного тілесного ушкодження тяжким за ознакою його небезпечності для життя в момент заподіяння – з моменту вчинення такого діяння; у всіх інших випадках – з моменту настання наслідків, зазначених у ч. 1 ст. 121.

Суб'єкт злочину є осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямым умислом. Мета умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження впливає на кваліфікацію цього діяння лише в одному випадку – коли нею є залякування потерпілого або інших осіб (ч. 2 ст. 121).

Ставлення винного до смерті потерпілого (ч. 2 ст. 121) є необережним.

Кваліфікованими видами умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121) є вчинення його: 1) способом, що має характер особливо мучення; 2) групою осіб; 3) з метою залякування потерпілого або інших осіб; 4) на замовлення або 5) спричинення ним смерті потерпілого.

На практиці особливу складність становить відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства. *Для відмежування умисного вбивства від заподіяння тяжкого тілесного ушкодження*, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, слід ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту й спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати, зважаючи на сукупність всіх обставин вчиненого злочину, зокрема враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, попередню поведінку винного і потерпілого, їхні взаємовідносини. Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій. При умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, у разі ж заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, ставлення до настання смерті проявляється в необережності.

Якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що пройшов з моменту нанесення ушкоджень і до смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має.

Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122).

Об'єкт злочину є здоров'я особи.

Об'єктивна сторона характеризується як: 1) діяння (дія або бездіяльність); 2) наслідки у вигляді середньої тяжкості тілесного ушкодження; 3) причинний зв'язок між зазначеними діянням та наслідками. Умисним середньої тяжкості тілесним ушкодженням визнається умисне тілесне ушкодження, яке: 1) не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у ст. 121, але при цьому 2) є таким, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину.

Злочин вважається закінченим з моменту настання вказаних у ч. 1 ст. 122 наслідків.

Тривалим слід вважати розлад здоров'я строком понад 3 тижні (більш як 21 день). Під стійкою втратою працездатності менш як на одну третину розуміється втрата загальної працездатності від 10% до 33% включно. Стійка втрата працездатності на одну третину працездатності або більше є ознакою тяжкого тілесного ушкодження і її спричинення в результаті умисного тілесного ушкодження слід кваліфікувати за ст. 121. Втрата загальної працездатності до 10% визнається незначною стійкою втратою працездатності і є ознакою умисного

легкого тілесного ушкодження, відповідальність за яке встановлено ч. 2 ст. 125. Відсоток втрати працездатності визначається судово-медичною експертизою.

Суб'єкт злочину є осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямим умислом. Якщо умисел винного був спрямований на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, а результатом його дій стало заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень, вчинене слід визнавати замахом на заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження й кваліфікувати за відповідними частинами ст.ст. 15 і 121. Мотив цього діяння не має значення для його кваліфікації. Мета умисного заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження впливає на кваліфікацію діяння у двох випадках – коли нею є:

1) залякування потерпілого або його родичів, 2) їх примус до певних дій (ч. 2 ст. 121). Водночас встановлення мотиву й мети при вчиненні умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження є обов'язковим, оскільки в ряді випадків наявність певних мотиву чи мети є підставою для кваліфікації такого діяння за іншими статтями КК (наприклад, за наявності відповідного мотиву такі тілесні ушкодження підлягають кваліфікації за ч. 2 ст. 345, ч. 2 ст. 350, ч. 2 ст. **3?7**, ч. 2 ст. 398). Кваліфікувати дії винних у таких випадках ще й за ч. 1 ст. 122 не потрібно.

Кваліфікованими видами умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121) є вчинення його з метою: 1) залякування потерпілого або його родичів; 2) їх примусу до певних дій.

Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124).

Об'єкт злочину – здоров'я особи.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діями; 2) наслідками у вигляді тяжких тілесних ушкоджень; 3) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідками, а також 4) певною обстановкою.

Заподіяння таких ушкоджень підлягає кваліфікації за цією статтею в трьох випадках, а саме, у разі його вчинення при перевищенні:

1) меж необхідної оборони. У цьому випадку діяння характеризується заподіянням шкоди у вигляді тяжких тілесних ушкоджень тому, хто посягає, при захисті від суспільно небезпечного посягання, але з перевищенням меж необхідної оборони, тобто при явній невідповідності зазначеної шкоди небезпечності посягання або обстановці захис-

ту. Про умови правомірності необхідної оборони та поняття перевищення такої оборони див. ст. 36 та коментар до неї;

2) меж захисту в обстановці уявної оборони. Тяжкі тілесні ушкодження заподіюються за обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання з боку потерпілого не було й винна особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання. Про умови правомірності уявної оборони та поняття перевищення такої оборони див. ст. 37 та коментар до неї;

3) заходів, необхідних для затримання злочинця. Діяння полягає в заподіянні тяжкої шкоди у вигляді тяжких тілесних ушкоджень особі, яка вчинила злочин, при її затриманні, але з перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця. Обов'язковою умовою кваліфікації заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження за ст. 124 є перебування винного при вчиненні цього діяння в стані необхідної оборони, уявної оборони або в умовах необхідності затримання злочинця. Якщо буде встановлено, що винний не перебував у такій обстановці, вчинене ним за наявності підстав слід кваліфікувати за ст. 121.

Злочин вважається закінченим з моменту заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження.

Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку й перебуває в стані необхідної, уявної оборони або правомірного затримання особи, яка вчинила злочин.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямым умислом.

Заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної, уявної оборони або перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця, через необережність не є злочином, а тому воно не може бути кваліфіковано ні за ст. 124, ні за ст. 128.

Умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125).

Об'єкт злочину – здоров'я особи.

Об'єктивна сторона: злочин характеризується вчиненням тілесних ушкоджень двох видів: 1) легкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 125); 2) легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності (ч. 2 ст. 125).

У першому випадку йдеться про легке тілесне ушкодження, що не спричинило таких наслідків, як короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності. Таким тілесним ушкодженням є ушкодження, що має незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більш як шість днів (синець, подряпина тощо).

Легке тілесне ушкодження другого виду характеризується тим, що при його заподіянні потерпілому спричиняються короткочасний розлад здоров'я або незначна стійка втрата працездатності. Короткочасним слід вважати розлад здоров'я тривалістю понад шість днів, але не більш як три тижні (21 день). Під незначною стійкою втратою працездатності слід розуміти втрату загальної працездатності до 10%. Якщо умисне легке тілесне ушкодження КК передбачено як ознаку іншого злочину, його заподіяння слід кваліфікувати за статтею, що передбачає відповідальність за цей злочин (наприклад, ч. 2 ст. 377, ч. 2 ст. 398).

Злочин вважається закінченим з моменту заподіяння фізичної шкоди у вигляді наслідків, зазначених у ч.ч. 1 або 2 ст. 125.

Суб'єкт злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямим умислом. Якщо умисел винного було спрямовано на заподіяння тяжких тілесних чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а в результаті його дій потерпілому було заподіяно лише легкі тілесні ушкодження, вчинене слід кваліфікувати за спрямованістю умислу – за відповідними частинами ст.ст. 15 і 121 або 122.

Погроза вбивством (ст. 129).

Об'єкт злочину є особиста безпека особи.

Об'єктивна сторона: злочин проявляється в залякуванні потерпілого позбавленням його життя. Таке залякування може бути виражене в будь-якій формі: усно, письмово, шляхом демонстрації зброї тощо. Погроза вбивством має бути конкретною і реальною. Реальність погрози визначається достатністю підстав побоюватися її виконання, які в кожному випадку є різними. При визначенні реальності погрози значення має з'ясування форми, характеру, місця, часу, обстановки її висловлення, характеру попередніх взаємовідносин між винним і потерпілим тощо. Особливе значення при цьому має сприйняття погрози самим потерпілим, а також і присутніми при цьому іншими особами. Злочин вважається закінченим з моменту сприйняття погрози потерпілим.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом; винний усвідомлює, що погрожує вбивством, що ця погроза здатна викликати в потерпілого побоювання за своє життя, і бажає цього. При вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 129, той факт, що погроза вбивством висловлюється членом організованої групи, має усвідомлюватися як винним, так і потерпілим.

Кваліфікуючою ознакою злочину є вчинення його членом організованої групи (ч. 2 ст. 129).

Зараження венеричною хворобою (ст. 133).

Об'єкт злочину – здоров'я людини. Венеричні захворювання здатні викликати тяжкі наслідки, зокрема безпліддя та психічні розлади, а також патологічні зміни в розвитку дітей. Особи, які є їх носіями, підлягають обов'язковому медичному нагляду й лікуванню. Особи, які хворіють на інфекційні хвороби чи є бактеріоносіями, зобов'язані: вживати рекомендованих медиками заходів для запобігання поширенню інфекційних хвороб і виконувати вимоги щодо порядку та умов лікування, проходження медичних оглядів і обстеження.

Об'єктивна сторона злочину полягає в зараженні іншої особи венеричною хворобою.

До венеричних хвороб належать інфекційні захворювання, які передаються переважно статевим шляхом і вражають передусім органи сечостатевої системи. Це, зокрема, сифіліс (люес), гонорея (трипер), м'який шанкр, паховий лімфогранулематоз (четверта венерична хвороба), трихомоніаз, цитомегаловірус, токсоплазмоз, уреоплазмоз. Такі обставини, як вид венеричної хвороби, тяжкість розладу здоров'я, методи й тривалість лікування, можливість повного одужання, на кваліфікацію ст. 133 не впливають і враховуються при призначенні покарання.

Способи зараження іншої особи венеричною хворобою можуть бути різними й залежать від її виду: статеві зносини, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, поцілунки, порушення правил гігієни в побуті, сім'ї чи на роботі (наприклад, спільне користування посудом, постільною білизною, шприцями для ін'єкцій ліків або наркотичних засобів) тощо. Згода потерпілої особи на зараження її венеричною хворобою не виключає відповідальності за ст. 133. Самозараження венеричною хворобою (скажімо, введення собі відповідної ін'єкції) може тягнути кримінальну відповідальність лише в разі, коли воно є способом вчинення певного злочину (наприклад, передбаченого ст. 335).

Якщо в результаті венеричної хвороби для здоров'я потерпілого настали шкідливі наслідки, зазначені в ст.ст. 121, 122 або 125, вчинене охоплюється коментованим складом злочину й додаткової кваліфікації за статтями КК про відповідальність за тілесні ушкодження не потребує. Зараження потерпілого вірусом невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, слід кваліфікувати за ст. 130.

Ухилення від обстеження осіб, щодо яких є достатні дані про те, що вони хворі на венеричну хворобу, або ухилення від лікування осіб, які були в контакті з хворими на венеричну хворобу й потребують профілактичного лікування, продовжуване після попередження, зробленого їм органами охорони здоров'я, тягне адміністративну відповідальність (ст. 45 КАП).

Якщо зараження венеричною хворобою сталося внаслідок насильницьких дій з боку того, хто захворів, – згвалтування або насильницького задоволення статеві пристрасті неприродним способом, діяння кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст.ст. 133 і 152 (153).

Злочин вважається закінченим з моменту, коли потерпілий фактично захворів на венеричну хворобу. При цьому слід враховувати наявність у таких захворюваннях інкубаційного періоду (прихованої стадії) різної тривалості, а також те, що передача особі мікробів – носіїв венеричної хвороби в силу індивідуальних особливостей організму конкретної людини може й не потягти за собою реального розладу й здоров'я.

Суб'єкт злочину спеціальний. Це особа, яка досягла 16-річного віку, хворіє венеричною хворобою й знає про наявність у неї цієї хвороби. Про факт знання особи про своє захворювання можуть свідчити різноманітні обставини – медичний висновок, застереження лікувальної установи, власний досвід особи, звернення її до медичної літератури тощо.

Особи, які не страждають на венеричні захворювання, однак заражають ними інших осіб, за наявності підстав можуть бути притягнуті до відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень певної тяжкості.

Зараження венеричною хворобою, яке стало результатом неналежного виконання медичним працівником своїх професійних обов'язків (наприклад, лікарем-гінекологом під час проведення медичних оглядів пацієнтів або внаслідок переливання потерпілому зараженої крові), слід кваліфікувати за ст. 140.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим чи непрямим умислом або злочинною самовпевненістю.

Зараження венеричною хворобою особою, яка не знала про наявність у неї такої хвороби, але в даній ситуації могла й повинна була передбачати настання відповідних суспільно небезпечних наслідків (злочинна недбалість), може бути кваліфіковане за ст. 128.

Кваліфікуючими ознаками злочину є: 1) вчинення його особою, рідше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою; 2)

зараження двох або більше осіб або неповнолітнього (ч. 2 ст. 133), а особливо кваліфікуючою ознакою – спричинення цим злочином тяжких наслідків (ч. 3 ст. 133).

До тяжких наслідків слід відносити, зокрема, смерть людини, втрату будь-якого органа або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, переривання вагітності або непоправне знічення обличчя.

Незаконне проведення абортів (ст.134).

Об'єкт злочину: здоров'я вагітної жінки. Протиприродне переривання вагітності може бути патологічним або штучним. У свою чергу, штучний аборт поділяється на правомірний та незаконний, також кримінально караний. Суспільна небезпека злочину, передбаченого ст. 134, визначається тим, що це діяння може супроводжуватись різними ускладненнями – кровотечами, сепсисом, безпліддям, психічними аномаліями, смертю тощо.

Об'єктивна сторона: злочин полягає в діях, які виражаються в: 1) проведенні абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти (ч. 1 ст. 134); 2) незаконному проведенні абортів, якщо воно спричинило: а) тривалий розлад здоров'я; б) безплідність; в) смерть потерпілої (ч. 2 ст. 134).

Проведення абортів – це протиправне штучне переривання вагітності жінки за наявності її згоди на проведення операції. Відповідальність за ст. 134 настає й у тому разі, коли жінка погоджується на переривання вагітності під впливом погроз з боку інших осіб. Особи, які не лише примушують жінку до штучного переривання вагітності, а й сприяють незаконному проведенню абортів (наприклад, надають приміщення, інструменти або заздалегідь обіцяють приховати сліди злочину), мають притягуватись до відповідальності за ч. 5 ст. 27, ст. 134 як пособники. Для встановлення факту передчасного переривання вагітності провадиться судово-медична експертиза.

Переривання вагітності без згоди потерпілої внаслідок застосованого до неї фізичного насильства (скажімо, у результаті нанесення їй удару чи побоїв) залежно від форми вини та інших обставин справи може бути кваліфіковане за ст.ст. 121, 128 або 140. Інші способи штучного переривання вагітності можуть бути різними (механічний, операційний, токсичний, вакуум-аспіраторний тощо), на кваліфікацію за ст. 134 не впливають і враховуються при призначенні покарання.

Заподіяння смерті плоду людини після того, як почались фізіологічні роди й з'явилась можливість безпосереднього фізичного впливу на

тіло дитини, є не аборт, а вбивством. Позбавлення життя дитини, яка опинилася поза утробою матері внаслідок передчасних родів або нещасного випадку, також слід розцінювати як вбивство. Не виключається кваліфікація вчиненого за сукупністю злочинів – як незаконне проведення абортів та вбивство. Відповідно до законодавства штучне переривання вагітності від 12 до 28 тижнів у невідкладних випадках, коли є реальна загроза життю хворої жінки, здійснюється особою, яка має спеціальну медичну освіту, без згоди хворої або її законних представників на медичне втручання.

Проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти, у будь-якому разі визнається незаконним. Аборт, вчинений особою зі спеціальною медичною освітою, тягне відповідальність за ч. 2 ст. 134 за наявності двох умов: 1) його незаконності; 2) спричинення тривалого розладу здоров'я, безплідності або смерті потерпілої. Дані наслідки щодо проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти, відіграють роль кваліфікуючих ознак.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 134, вважається закінченим з моменту фактичного переривання вагітності. При цьому факт вилучення плоду, який не здатен більше розвиватись, з організму матері не має значення для визнання злочину закінченим.

Злочин, передбачений ч. 2 ст. 134, вважається закінченим з моменту настання певних суспільно небезпечних наслідків – тривалого розладу здоров'я, безплідності або смерті потерпілої.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 134, є особа, яка досягла 16-річного віку й не має спеціальної медичної освіти. Це можуть бути: 1) лікарі, тобто особи, які отримали вищу медичну освіту, однак не мають спеціальної медичної підготовки й за характером своєї професійної діяльності не уповноважені на проведення операцій штучного переривання вагітності (наприклад, лікарі-стоматологи, окулісти); 2) особи середнього медичного персоналу (медичні сестри, акушерки, фельдшери тощо) або студенти медичних навчальних закладів; 3) особи, які не мають жодного відношення до медицини. КК не передбачає відповідальності жінки за штучне переривання своєї вагітності.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 134, крім зазначених категорій осіб, можуть виступати особи, які мають спеціальну медичну освіту, тобто лікарі, акушери-гінекологи.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 134, характеризується прямим умислом.

Психічне ставлення до суспільно небезпечних наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 134, є необережним (злочинна самовпевненість або зло-

чинна недбалість). За наявності непрямого умислу до смерті, безплідності або тривалого розладу здоров'я дії винного потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 134 і відповідною статтею розділу II Особливої частини КК (наприклад, ст.ст. 115, 121, 122).

У разі, коли тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої сталися внаслідок проведення абортів, який здійснювався на законних підставах лікарем з профільною медичною підготовкою, за наявності підстав вчинене слід кваліфікувати за ст. 140.

Залишення в небезпеці (ст. 135).

Об'єктом злочину є життя і здоров'я особи.

Потерпілим від цього злочину є особа, яка характеризується сукупністю двох ознак: а) особа перебуває в небезпечному для життя стані; б) особа позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану.

Небезпечний для життя стан може означати, наприклад, ситуацію, коли особа під час пожежі не може вийти із приміщення, альпініст упав у провалину й повиснув на страховому шнурі, рибалка опинився на крижині або у воді, людина, збита автомобілем, залишилась на проїзній частині дороги. Причини, через які особа потрапила в небезпечний для життя стан (її власна необережна чи умисна поведінка або причини об'єктивного характеру), не мають значення для кваліфікації злочину.

Безпорадним станом можуть бути визнані втрата особою свідомості, перебування її в стані наркотичного, токсичного чи важкого алкогольного сп'яніння, у стані паніки, викликаної, скажімо, пожежею, повінню, зсувом, іншою стихією, або в стані, коли людина фізично не в змозі виправити ситуацію, в якій вона опинилась (наприклад, беззбройна людина, яка знаходиться під охороною, опинилась наодинці з озброєним нападником).

Злісне невиконання батьками або опікунами встановлених законом обов'язків по догляду за особою, яка позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, душевну хворобу або недоумство, що спричинило тяжкі наслідки, за відсутності небезпечного для життя стану кваліфікується за ст. 166.

З *об'єктивної сторони* злочин полягає в суспільно небезпечній бездіяльності, що виражається в залишенні без допомоги вказаної особи. Залишення без допомоги передбачає невжиття особою заходів, необхідних для відвернення небезпеки для життя потерпілого. Злочин

вважається закінченим з моменту ухилення від надання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані, незалежно від того, наскільки ефективною могла бути така допомога. Настання суспільно небезпечних наслідків певного характеру є підставою для кваліфікації діяння за ч. 3 ст. 135.

Суб'єкт злочину спеціальний. Ним можуть бути лише дві категорії осіб, а саме ті, які: 1) первісно зобов'язані були піклуватися про потерпілого й мали можливість надати йому допомогу; 2) самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан.

Правовий обов'язок піклуватися про осіб, які знаходяться в небезпечному для життя стані, може бути обумовлений законом чи іншим нормативним актом, а також цивільно-правовим договором (договором довічного утримання, перевезення, морського круїзу, на надання туристичних послуг або послуг із забезпечення особистої безпеки особи тощо).

Суб'єктивна сторона – злочин характеризується прямим умислом: винний усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї бездіяльності, а саме те, що він залишає без допомоги особу, яка перебуває в небезпечному для життя стані й позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження, те, що він зобов'язаний піклуватися про особу й має реальну можливість надати їй допомогу, або що він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан і бажає чинити саме так.

Ставлення винної особи до наслідків, передбачених ч. 3 ст. 135, може характеризуватися непрямим умислом або необережністю. При цьому для випадків, коли винною є особа, яка зобов'язана була піклуватися про потерпілого, може бути характерним як непрямий умисел (наприклад, пожежник, усвідомлюючи, що внаслідок його бездіяльності особа може загинути, не рятує її із боягузтва), так і необережність (набувач майна за договором довічного утримання протягом тижня не відвідує хворого відчужувача, сподіваючись на те, що хвороба не є тяжкою), а для випадків, коли винною є особа, що сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан, – тільки необережність.

Кваліфікованим видом злочину є завідоме залишення без допомоги матір'ю своєї новонародженої дитини (ч. 2 ст. 135), а особливо кваліфікованим – діяння, передбачене ч. ч. 1 або 2 ст. 135, якщо воно спричинило смерть особи, залишеної без допомоги, або інші тяжкі наслідки.

Під іншими тяжкими наслідками в ч. 3 ст. 135 розуміється спричинення потерпілому тяжких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, зникнення його безвісти.

Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136).

Об'єкт злочину є життя і здоров'я особи.

Об'єктивна сторона злочину може набувати таких форм: 1) ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження; 2) неповідомлення належним установам чи особам про знаходження іншої особи в небезпечному для життя стані, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження. Обов'язковою ознакою злочину є причинний зв'язок між бездіяльністю винного й наслідками у вигляді настання тяжкого тілесного ушкодження.

Під належними установами та особами в ст. 136 розуміються установи, підприємства й організації та службові й інші особи, які зобов'язані за законом чи іншим нормативним актом, а також цивільно-правовим договором надавати допомогу особам, які перебувають в небезпечному для життя стані.

Суб'єктом цього злочину є осудні особи, що досягли 16 років, крім: 1) медичних працівників; 2) службових осіб, на яких законом чи іншим нормативним актом покладено обов'язок надавати допомогу особам, що перебувають в небезпечному для життя стані; 3) інших осіб, які зобов'язані за законом чи іншим нормативним актом, а також цивільно-правовим договором надавати допомогу вказаним особам. Відповідальність цих осіб за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, настає, відповідно, за ст. 139 або за ст.ст. 284, 364 чи 426, або за ст. 135.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується непрямим умислом до бездіяльності й необережністю до наслідків у вигляді тяжких тілесних ушкоджень. Ставлення винної особи до бездіяльності, передбаченої ч. 2 ст. 136, характеризується тільки прямим умислом, а ставлення до наслідків, передбачених ч. 3 ст. 136, – тільки необережністю.

Кваліфікованими видами злочину є: 1) ненадання допомоги малолітньому, який перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу; 2) неповідомлення належним установам чи особам про перебування дитини в небезпечному для життя стані (ч. 2 ст. 136). Особливо кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч.ч. 1 і 2 ст. 136, є смерть потерпілого.

Незаконна лікувальна діяльність (ст. 138).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є життя або здоров'я особи, а його додатковим обов'язковим *об'єктом* – порядок подання громадянам якісної та кваліфікованої медичної допомоги.

Об'єктивна сторона злочину виражається в занятті особою, яка не має належної медичної освіти, лікувальною діяльністю як професією, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого.

Заняття лікувальною діяльністю означає такі дії, як огляд хворого, встановлення діагнозу, консультування, призначення до вживання ліків, визначення засобів, методів і прийомів впливу на організм людини, проведення процедур, хірургічне втручання тощо. При цьому не обов'язково, щоб лікувальна діяльність здійснювалась особою тривалий період і була для неї джерелом існування. Проте незаконне заняття лікувальною діяльністю як підприємницькою в разі отримання доходу у великих розмірах кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 138 і ч.1 ст. 202.

Злочин вважається закінченим із моменту настання тяжких наслідків для хворого. Під тяжкими наслідками слід розуміти спричинення смерті, заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку й не має належної медичної освіти. Згідно із законодавством про охорону здоров'я лікувальною діяльністю можуть займатись особи, які мають відповідну спеціальну освіту й відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам.

Суб'єктивна сторона злочину визначається ставленням до наслідків і характеризується необережністю.

Незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142).

Основним *безпосереднім об'єктом* злочину є життя або здоров'я особи, його додатковим обов'язковим об'єктом – порядок проведення дослідів над людиною.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діями у вигляді незаконного проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною; 2) наслідками у вигляді створення небезпеки для її життя чи здоров'я; 3) причинним зв'язком між вказаними діями й наслідками.

Дослід – це експеримент, спроба відтворити що-небудь нове, таке, чого раніше не існувало, з метою його випробування.

Суб'єкт злочину спеціальний. Ним є лікар або службова особа закладу охорони здоров'я чи наукового закладу.

Суб'єктивна сторона: злочин характеризується умисною формою вини. Ставлення винного до наслідків у вигляді тривалого розладу здоров'я потерпілого може характеризуватися непрямим умислом або необережністю.

Кваліфікованими видами злочину є вчинення його: 1) щодо неповнолітнього; 2) двох або більше осіб; 3) шляхом примушування або обману, а так само 4) спричинення ним тривалого розладу здоров'я потерпілого. Неповнолітнім є особа, яка не досягла 18-річного віку. Під тривалим розладом здоров'я потерпілого охоплюються наслідки у вигляді спричинення тілесного ушкодження середньої тяжкості, заподіяного умисно або через необережність, або тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного через необережність.

Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень¹ (Витяг)

Судово-медичне визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень проводиться згідно з Кримінальним та Кримінально-процесуальним кодексами України і цими Правилами.

З медичної точки зору, тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних.

У випадку неналежного надання медичної допомоги, що виявилось в порушенні анатомічної цілості тканин і органів та їх функцій, експертна комісія має право розглядати це порушення як тілесне ушкодження й визначити ступінь його тяжкості за цими Правилами.

Згідно з Кримінальним кодексом України розрізняють тілесні ушкодження трьох ступенів: тяжке, середньої тяжкості та легке. Легке може бути таким, що спричиняє короткочасний розлад здоров'я чи незначну стійку втрату працездатності.

Визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

Тяжке тілесне ушкодження.

Ознаки тяжкого тілесного ушкодження:

- а) небезпека для життя;
- б) втрата будь-якого органа або втрата органом його функцій;
- в) душевна хвороба;
- г) розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину;
- д) переривання вагітності;

¹ Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6. Електронний ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.

е) невивправне знівечення обличчя.

Тілесні ушкодження середньої тяжкості.

Ознаки ушкодження середньої тяжкості:

- а) відсутність небезпеки для життя;
- б) відсутність наслідків, що викладені в п. 2.1.1 цих Правил (це ознаки тяжкого тілесного ушкодження *авт.*);
- в) тривалий розлад здоров'я;
- г) стійка втрата працездатності менш ніж на третину.

Тривалим належить вважати розлад здоров'я строком понад 3 тижні (більш як 21 день).

Під стійкою втратою працездатності менш як на одну третину належить розуміти втрату загальної працездатності від 10% до 33%.

Легке тілесне ушкодження.

Ознаки легкого тілесного ушкодження:

- а) короткочасний розлад здоров'я;
- б) незначна стійка втрата працездатності.

Легке тілесне ушкодження може бути таким, що:

- а) спричинило короткочасний розлад здоров'я чи незначну стійку втрату працездатності;
- б) не спричинило зазначених наслідків.

Короткочасним належить вважати розлад здоров'я тривалістю понад шести днів, але не більше як три тижні (21 день).

Під незначною стійкою втратою працездатності належить розуміти втрату загальної працездатності до 10%.

Легке тілесне ушкодження, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності, – це ушкодження, що має незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більш як шість днів.

Заподіяння побоїв, мук і мордувань.

Побої не становлять особливого виду ушкоджень. Вони характеризуються заподіянням багаторазових ударів. Якщо після побоїв на тілі потерпілого залишились ушкодження, їх оцінюють за ступенем тяжкості, виходячи зі звичайних ознак. Якщо побої не залишили після себе ніяких об'єктивних слідів, судово-медичний експерт відмічає скарги потерпілого, вказує, що об'єктивних ознак ушкоджень не виявлено й не встановлює ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

Заподіяння мук – це дії, що спрямовані на тривале позбавлення людини їжі, пиття чи тепла, залишання його в шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії.

Мордування – це дії, що полягають у багаторазовому або тривалому спричиненні болю: щипання, шмагання, нанесення численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, діяння термічних факторів та інші аналогічні дії.

Контрольні питання

1. Система злочинів проти життя.
2. Види вбивств. Дайте поняття умисного вбивства.
3. Кваліфікуючі ознаки вбивства.
4. Поняття тілесного ушкодження. Види тілесних ушкоджень.
5. Тяжке тілесне ушкодження: характеристика ознак
6. Характеристика ознак тілесного ушкодження середньої тяжкості.
7. Легке тілесне ушкодження: характеристика його ознак.
8. Відмежування умисного вбивства від умисного тяжкого тілесного ушкодження.
9. Відмежування умисного легкого тілесного ушкодження від побиттів та мордування.
10. Відмежування залишення в небезпеці від ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.
11. Відмежування незаконної лікувальної діяльності від порушення прав пацієнта.
12. Відмежування ненадання допомоги хворому медичним працівником від неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником.

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

План

1. Поняття та види злочинів проти волі, честі та гідності особи.
2. Юридичний аналіз складів злочинів.

1. Поняття та види злочинів проти волі, честі та гідності особи

У сучасних умовах державотворення в Україні захист прав людини все більше стає однією з домінант суспільного прогресу, основою якого є загальнолюдський аспект, загальнолюдські цінності. Дійсний прогрес, стратегічною метою якого є кардинальне оновлення та розвиток українського суспільства, його економічних, політичних, ідеологічних, правових і моральних підвалин, неможливий без належного забезпечення прав і свобод людини, також права на честь і гідність.

Конституція України в розділі II закріпила широкий і різноманітний за своїм змістом перелік природних та невідчужуваних прав людини й громадянина. До їх числа, зокрема, належать: право кожної особи на повагу до її гідності (ч. 1 ст. 28 КК), право на свободу та особисту недоторканність (ч. 1 ст. 29 КК). Розділ III Особливої частини КК містить норми, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти волі, честі та гідності особи (ст.ст. 146-151). Уперше в історії національного кримінального права було виділено цю групу злочинів в окремий розділ чинного Кримінального кодексу 2001 р. Зумовлювалося це необхідністю комплексного правового забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина.

Злочини проти волі, честі та гідності особи – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що спричиняють істотну шкоду волі, честі й гідності особи чи загрожують спричиненням такої шкоди.

Родовими та безпосередніми об'єктами цих злочинів є воля, честь і гідність особи.

Воля – це право людини ніким не бути примушеною робити те, що не передбачено законодавством, право бути незалежною при обранні своєї манери поведінки та право здійснювати вільний розвиток власної особистості (за умови непорушення прав і свобод інших людей), а також гарантована можливість реалізації передбачених конституційних прав і свобод (свобода й особиста недоторканність, право на невтручання в особисте життя, свобода пересування та право на вільний вибір місця проживання тощо).

Чесць – це сукупність рис, які характеризують позитивні моральні якості (принципи), що ними керується людина у своїй поведінці.

Гідність – це усвідомлення людиною як носієм сукупності певних моральних, світоглядних, професійних та інших якостей своєї суспільної цінності, що дає їй підстави для самоповаги.¹

У деяких злочинах проти волі, честі та гідності особи *додатковими факультативними безпосередніми об'єктами* можуть бути громадська безпека, життя та здоров'я особи, власність, установлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень, право на сім'ю тощо.

Потерпілими від цих злочинів є, зокрема, будь-яка людина, крім особи, яка має міжнародний захист (ст. 146), заручник або якась інша особа, яка постраждала під час захоплення чи тримання особи як заручника (ст. 147), психічно здорова особа (ст. 151).

З *об'єктивної сторони* злочини проти волі, честі та гідності особи можуть бути вчинені шляхом активної поведінки – дії. Для деяких із них обов'язковою ознакою вчинення злочину є спосіб (використання обману, шантажу чи уразливого стану потерпілої особи – ст. 149 КК) або місце (психіатричний заклад – ст. 151 КК).

Із *суб'єктивної сторони* зазначена група злочинів може бути вчинена лише з прямим умислом. Певні з них обов'язковою ознакою вчинення злочину передбачають мотив (корисливий або інший особистий мотив – ст. 148 КК) чи мету (отримання прибутку – ст. 150 КК).

Суб'єкт злочинів проти волі, честі та гідності особи є фізична особа, осудна, яка досягла 16-річного віку. За вчинення злочину, передбаченого ст. 147 КК (захоплення заручників), відповідальність настає з 14 років. Деякі зі злочинів, що розглядаються, можуть бути вчинені лише спеціальним суб'єктом (статті 150¹ ; 151 КК).

Злочини проти волі, честі та гідності особи – це передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні умисні діяння, що посягають на особисту волю, честь і гідність особи.

Ураховуючи специфіку безпосередніх об'єктів, можна виділити такі групи злочинів проти волі, честі та гідності особи².

Перша група:

¹ Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 640 с. (стор. 333).

² Кримінальне право України: Особлива частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; [за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010 – 608 с. (стор. 78-79).

- незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146) ;
- захоплення наручників (ст. 147);
- підміна дитини (ст. 148);
- незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст.151).

Друга група:

- торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149);
- експлуатація дітей (ст. 150);
- використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150¹).

2. Юридичний аналіз складів злочинів

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146).

Об'єктом злочину є особиста воля.

З об'єктивної сторони злочин може бути вчинений у двох формах:

- 1) незаконне позбавлення волі людини;
- 2) викрадення людини.

Незаконним позбавлення волі є у всіх випадках, коли воно здійснюється не відповідно до Конституції, законів України, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Позбавлення волі може полягати в триманні особи в місці, де вона взагалі не бажає або більше не бажає перебувати, або в поміщенні її в місце, яке вона не має змоги вільно залишити, хоча бажає цього. Відтак, обов'язковою ознакою складу злочину в його першій формі є місце. Ним можуть бути як приміщення (кімната, камера, погріб тощо) чи комплекси приміщень (підвал багатопверхового будинку, лікарня), так і інші місця (дах багатопверхового будинку, транспортний засіб) чи місцевості (скала, острів тощо).

Способами незаконною позбавлення волі можуть бути будь-які – обман, зловживання довір'ям, відібрання засобів пересування, ключів чи інших необхідних засобів тощо. Захоплення або тримання особи як заручника й торгівля людьми відображають спеціальні способи незаконного позбавлення волі й кваліфікуються за ст.ст. 147 та 149. Незаконне позбавлення волі є триваючим злочином.

Викрадення людини передбачає: а) відкрите заволодіння нею; б) таємне заволодіння; в) заволодіння людиною, вчинене шляхом обману чи зловживання довірою; г) заволодіння людиною в результаті вимушено-добровільної передачі її винному під погрозою насильства над її батьком, усиновителем, опікуном, піклувальником, вихователем тощо, або під погрозою насильства над особами, близькими для останніх, або розголошення відомостей, що їх ганьблять, пошкодження чи знищення їхнього майна. Такий спосіб є близьким до вимагання (ст. 189).

Закінченим злочином викрадення людини є з моменту заволодіння нею й фактичного початку обмеження її волі.

Суб'єкт злочину загальний. Незаконне позбавлення волі, вчинене не службовими особами, кваліфікуються за ст. 146.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом: особа усвідомлює, що за законом вона не має права позбавляти волі іншу особу, але бажає це зробити. Мотиви незаконного позбавлення волі можуть бути різні, крім суспільно корисних. Ставлення особи до тяжких наслідків незаконного позбавлення волі може бути умисним або необережним.

Кваліфікованими видами незаконного позбавлення волі або викрадення людини є вчинення їх: 1) щодо малолітнього; 2) із корисливих мотивів; 3) щодо двох або більше осіб; 4) за попередньою змовою групою осіб; 5) способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого; 6) пов'язане із заподіянням потерпілому фізичних страждань; 7) із застосуванням зброї; 8) протягом тривалого часу.

Тривалий час є оціночною ознакою, наявність чи відсутність якої має визначатися судом з урахуванням конкретного астрономічного строку, протягом якого особа була позбавлена волі, місця, де вона трималась, способу її утримання, інших конкретних обставин справи та особи потерпілого. Оскільки викрадення людини є одноактною дією, ця ознака не стосується другої форми розглядуваного злочину.

Особливо кваліфікованими видами розглядуваного злочину є: 1) вчинення його організованою групою; 2) спричинення ним тяжких наслідків.

Захоплення заручників (ст. 147).

*Об'єкт*ом злочину є особиста воля.

Об'єктивна сторона його характеризується суспільно небезпечними діями у двох можливих формах: 1) захоплення особи як заручника; 2) тримання особи як заручника.

Заручник – це особа, яку захоплює або утримує інша особа, погрожуючи при цьому її вбити, спричинити тілесні ушкодження, вчинити інші насильницькі дії або продовжувати утримувати далі.

Під захопленням особи треба розуміти напад, пов'язаний з її затриманням із наступним істотним обмеженням вільного руху, пересування чи поведінки особи. Тримання особи передбачає насильницьку заборону особі залишати певне місце чи унеможливлення це зробити.

Захоплення може бути таємним або відкритим, із застосуванням фізичного насильства або з погрозою його застосування. Так само фі-

зичним чи психічним насильством може супроводжуватися й тримання особи.

Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Ставлення особи до тяжких наслідків цього злочину може бути умисним або необережним.

Оскільки захоплення й тримання особи фактично означають позбавлення її волі, від злочину, передбаченого ст. 146, розглядуваний злочин відрізняється переважно за спеціальною метою. Тут вона може мати альтернативний характер – спонукати родичів затриманого, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до: а) вчинення будь-якої дії (передати зброю, наркотичні засоби, інші речі, транспортні засоби чи гроші, звільнити якогось заарештованого чи ув'язненого, забезпечити безперешкодний виліт за межі країни тощо); б) утримання від учинення будь-якої дії (неприйняття певної особи на ту чи іншу посаду, відмова від укладення угоди тощо). Вчинення чи не вчинення певних дій адресатом вимоги є умовою звільнення заручника.

Адресатом вимоги можуть бути такі суб'єкти: 1) державна або інша установа, підприємство чи організація (установа виконання покарань, орган виконавчої влади, суд, господарське товариство, банк тощо), також іноземні або міжнародні; 2) родичі затриманого або інші фізичні особи (скажімо, його близькі, знайомі); 3) службові особи.

Кваліфікованими видами розглядуваного злочину є: 1) вчинення його щодо неповнолітнього; 2) вчинення його організованою групою; 3) захоплення або тримання особи як заручника, поєднане з погрозою знищення людей; 4) спричинення ним тяжких наслідків.

Підміна дитини (ст. 148).

Об'єкт злочину – особиста свобода дитини та сім'я як блага, що охороняються Конституцією України.

З об'єктивної сторони злочин полягає в підміні чужої дитини. Під *дитиною* в цій статті слід розуміти немовля як особу, ідентифікувати яку за її індивідуальними ознаками її батьки чи інші законні представники з певних причин ще в повній мірі неспроможні (скажімо, підміна відбулася до того, як мати здатна була запам'ятати щойно народжену дитину, або до передачі дитини батькові в разі смерті матері тощо). Чужою дитина є за змістом закону для особи, яка здійснює підміну дитини. Такою особою не можуть бути батько та мати дитини, навіть якщо один із них мешкає окремо від дитини.

Підміна – це звичайно заміна однієї дитини, яка щойно народилася в пологовому будинку, на іншу, або заміна одного немовляти на інше в будинку дитини. Цей злочин становить не тільки підміна чужої дитини на іншу чужу, а й підміна чужої дитини на свою (це може бути пов'язано, скажімо, зі станом здоров'я своєї дитини). Згода батьків однієї дитини на її підміну не змінює суті діяння, оскільки при цьому ігнорується воля інших батьків. Обмін власними дітьми за обопільною згодою батьків і наявністю відповідної мети може бути кваліфікований за ч. 2 ст. 149 як здійснення незаконної угоди щодо сплатної передачі неповнолітнього іншим особам.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, для якої в даний час одне з немовлят юридично є чужим.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і спеціальними – корисливими або іншими особистими – мотивами.

Інші особисті мотиви можуть бути низькими (задоволення садистських нахилів, помста, заздрість, ревності) або благородними (наприклад, вчинена із гуманних спонукань підміна тяжко хворого немовляти, яке відразу після народження знаходиться при смерті, в інтересах його матері на здорову дитину, від якої відмовилась мати останньої). У другому випадку з огляду на надзвичайно специфічний етичний бік справи може йтись про відсутність суспільної небезпеки діяння через малозначність. Якщо винний діє з національних, етнічних, расових чи релігійних мотивів, у відповідних випадках його дії можуть бути кваліфіковані як геноцид (ст. 442).

Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149).

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, які забезпечують особисту волю людини.

Потерпілим від злочину може бути будь-яка особа чоловічої або жіночої статі.

Об'єктивна сторона. Діяння може здійснюватися в таких формах: 1) торгівля людьми; 2) здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина; 3) вербування людини; 4) переміщення людини; 5) переховування людини; 6) передача людини; 7) одержання людини.

Склад злочину – формальний. Встановлення однієї із зазначених форм діяння достатньо для об'єктивної сторони цього злочину. Крім того, для вербування, переміщення, переховування, передачі та одержання людини обов'язковим є спосіб вчинення діяння, а саме: використання суб'єктом обману, шантажу чи уразливого стану потерпілої особи.

Торгівля людьми – це незаконна безповоротна передача особою (продавцем) хоча б однієї людини та відповідне її одержання іншою особою (покупцем) за грошову винагороду або шляхом обміну на коштовності, дорогоцінні метали, певне майно.

Під здійсненням *іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина*, слід розуміти інші, крім торгівлі людьми, випадки передачі людини однією особою та її одержання іншою особою на підставі незаконної угоди (наприклад, передача людини в рахунок боргу). Така передача може бути як безповотною, так і на певний строк.

Зазначені діяння слід вважати закінченими з моменту одержання людини іншою особою або з моменту встановлення над потерпілим фактичного володіння особою, якій він був переданий.

Вербування людини – це дії, пов'язані зі схиланням особи працювати чи надавати послуги на певних умовах, як правило, за матеріальну винагороду. До таких дій слід віднести психічний вплив на людину у формі запрошення, умовляння чи переконання для подальшого її набору, а також сам набір потерпілого працювати чи надавати послуги за наймом. У конкретній ситуації це може проявлятися у запрошенні майбутніх жертв працювати танцівницями, офіціантками, покоївками, різноробочими тощо. Діяння в цій формі слід визнавати закінченим з моменту вербування, тобто з моменту вчинення дій, пов'язаних із набором потерпілої особи працювати чи надавати послуги на певних умовах.

Переміщення людини – це вчинення суб'єктом злочину будь-яких дій по переміщенню в просторі потерпілої особи з одного місця в інше. Як правило, переміщення людини полягає в її перевезенні. Однак можливе переміщення людини й шляхом її пішого супроводу. Діяння в цій формі є закінченим з моменту переміщення людини суб'єктом злочину з одного місця в інше.

Переховування людини – це вчинення суб'єктом злочину будь-яких дій, спрямованих на те, щоб унеможливити або утруднити встановлення того, де на даний час перебуває потерпіла особа. Зокрема, такі дії можуть полягати в триманні людини в певних приміщеннях, тайниках, інших місцях, які унеможливають або утруднюють встановлення її дійсного місцезнаходження. Діяння в цій формі є закінченим з моменту переховування людини суб'єктом злочину.

Під *передачею людини* слід розуміти вчинення однією особою певних дій, пов'язаних із наданням потерпілого іншій особі. Це дії, які вчинюються насамперед особою, яка виступає посередником між сторонами незаконної угоди щодо людини (між продавцем та покупцем).

Закінченим діяння в цьому разі слід визнати з моменту здійснення винним самої передачі людини.

Під *одержанням людини* слід розуміти заволодіння людиною чи її тримання особою, якій людина була передана. Одержання людини завжди тісно пов'язане з її передачею та є безпосереднім наслідком останньої. Діяння в цій формі слід вважати закінченим з моменту встановлення фактичного контролю з боку одержувача над поведінкою потерпілої особи.

Вчинення вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини можливі лише шляхом використання суб'єктом злочину таких способів, як обман, шантаж, використання уразливого стану потерпілої особи.

Уразливий стан – це зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Суб'єктивна сторона злочину. Вина – прямий умисел. Для певних діянь обов'язкового значення набувають мотиви та мета їх здійснення. Зокрема, торгівля людьми здійснюється із корисливих мотивів. Ця ознака суб'єктивної сторони для особи, що продає людину, є обов'язковою. При здійсненні інших діянь, зазначених у ч. 1 ст. 149, мотиви можуть бути різними, їх встановлення має значення для оцінки ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння.

Для вербування, переміщення, переховування, передачі та одержання людини обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є також мета злочину, а саме експлуатація потерпілої особи.

Згідно з приміткою 1 до ст. 149 під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення в злочинну діяльність, використання в збройних конфліктах тощо. Закон не вимагає, щоб мета експлуатації людини була досягнута. Для наявності складу злочину достатньо, якщо особа діяла заради її досягнення.

Суб'єкт злочину – фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єктом злочину може бути визнана як особа, що передає по-

терпілого, так і особа, яка внаслідок здійснення із першою особою незаконної угоди одержує його. Ці особи в такому разі виступають співвиконавцями злочину.

Кваліфікуючі ознаки визначені у ч. 2 ст. 149 посилюють кримінальну відповідальність за вчинення цього злочину – це здійснення злочину щодо неповнолітнього, щодо кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групою осіб, службовою особою з використанням службового становища, особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, у поєднанні з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, з погрозою застосування такого насильства.

Особо кваліфікуючі ознаки визначені в ч. 3 ст. 149, яка містить вказівку на вчинення дій, передбачених частиною першою або другою цієї статті, за особливо обтяжуючих обставин, а саме, коли дії були вчинені щодо малолітнього або організованою групою, або були поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Експлуатація дітей (ст. 150)

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю дитини, її фізичне і психічне здоров'я.

Потерпілою особою може бути лише дитина, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування. Умови залучення неповнолітніх до праці стосовно їх віку визначені в ст. 188 Кодексу законів про працю України.

Діяння як ознака *об'єктивної сторони* злочину полягає в експлуатації дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування. Склад злочину – формальний.

Під експлуатацією у даному випадку слід розуміти використання суб'єктом злочину дитини для отримання прибутку внаслідок привласнення результатів її праці повністю або в більшій частині. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є спосіб вчинення злочину – експлуатація дитини шляхом використання її праці. Це, наприклад, використання праці підлітка підприємцем у своїй майстерні без належної оплати або використання підлітка для миття автомашин, що знаходяться на стоянці, з вилученням у нього повністю або в більшій частині отриманої від клієнтів винагороди. Злочин є закінченим з моменту вчинення діяння.

Суб'єктивна сторона злочину у формі вини – прямий умисел, мотив – корисливий, мета – отримання від праці дитини прибутку.

Суб'єкт злочину – загальний: особа фізична, осудна, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючі ознаки: вчинення злочину щодо кількох дітей «якщо була спричинена істотна шкода для здоров'я, фізичного розвитку чи освітнього рівня дитини, або якщо дії, зазначені в ч. 1 ст. 150, були поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві».

Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150¹).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують право кожної людини на свободу, повагу її честі та гідності. *Додатковим безпосереднім об'єктом* може, зокрема, виступати здоров'я малолітньої особи (частини 2 і 3 ст. 150¹).

Об'єктивна сторона полягає у використанні батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (*Жебрацтво* – це систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб).

Злочин є закінченим з моменту вчинення діяння, а саме використання винною особою малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Злочин із формальним складом.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел. Обов'язковою ознакою є мета злочину, яка поділяється на початкову (використати потерпілу особу для заняття жебрацтвом) та кінцеву (отримати від такого використання малолітньої дитини прибуток). Фактична реалізація кінцевої мети злочину для застосування ст. 150¹ не вимагається. Мотив – корисливий.

Суб'єкт злочину. За частиною 1 ст. 150¹ суб'єкт злочину спеціальний. Ним можуть бути лише батьки (батько чи мати) малолітньої дитини, а також особи, які їх замінюють (зокрема, дід або баба дитини, повнолітні брати та сестри, інші родичі, опікун, патронатний вихователь, прийомні батьки – статті 167, 170, 243, 252, 256¹, 256² та інші Сімейного кодексу). За частинами 2 та 3 ст. 150¹ суб'єктом злочину може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючі ознаки: ті самі дії, вчинені щодо чужої малолітньої дитини або пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, а так само вчинені повторно або особою, яка раніше скоїла один зі злочинів, передбачених статтями 150, 303, 304, або за попередньою змовою групою осіб.

Особливо кваліфікуючі ознаки: вчинення злочину організованою групою, а також якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження.

Незаконне поміщення до психіатричного закладу (ст. 151)

Об'єктом злочину є свобода і здоров'я людини. *Безпосереднім об'єктом* злочину є воля особи, її гідність та недоторканність.

Добровільна згода дієздатної особи (або прохання чи згода опікуна особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною) на її поміщення до психіатричного закладу виключає застосування ст. 151, адже посягання на її волю за таких обставин відсутнє.

Потерпілим від цього злочину є тільки психічно здорова особа. У разі незаконного поміщення особи до іншого, не психіатричного, закладу закритого типу відповідальність може настати за ст. 146 як за незаконне позбавлення волі.

З об'єктивної сторони злочин полягає в суспільно небезпечних діях – незаконному поміщенні до психіатричного закладу *завідомо* психічно здорової людини. Способами вчинення можуть бути насильство, погрози, обман, фальсифікація документів тощо.

Психіатричний заклад – це психоневрологічний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад, центр, відділення тощо будь-якої форми власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги. Поміщення до психіатричного закладу означає поміщення до відповідного стаціонару такого закладу для здійснення обстеження стану психічного здоров'я особи, діагностики, лікування й нагляду за нею.

Примусове освідчення чи лікування особи в лікаря-психіатра в амбулаторних умовах за наявності відповідних ознак може бути кваліфіковане як службове зловживання чи самоправство. Давання експертом-психіатром під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді завідомо неправдивого висновку, на підставі якого особа поміщена до психіатричного закладу, кваліфікується за ст. 384. Стаття 151 передбачає відповідальність не за утримання особи в психіатричному закладі (наприклад, стосовно якої відпали підстави для її подальшого знаходження в ньому), а лише за поміщення її туди. Злочин є закінченим з моменту такого поміщення.

Суб'єкт злочину спеціальний. Ним може бути *тільки лікар*, який відповідно до встановленого законодавством України порядку приймає рішення про поміщення особи до психіатричного закладу. Службова особа, яка не є лікарем, якщо вона дала вказівку помістити психічно здорову людину до психіатричного закладу, повинна нести відпо-

відальність за такі дії за ст. 364, а суддя, якщо він виніс завідомо неправосудну постанову про направлення особи на примусове лікування, – за ст. 375.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому ставлення винного до тяжких наслідків може характеризуватися прямим чи непрямим умислом або необережністю.

Кваліфікуючі ознаки: є незаконне поміщення до психіатричного закладу завідомо психічно здорової особи, що спричинило тяжкі наслідки. До тяжких наслідків у ч. 2 ст. 151 слід відносити самогубство чи самопокалічення особи, спричинення їй середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження тощо.

Умисне або вчинене через необережність вбивство потерпілого, умисне заподіяння йому тяжкого тілесного ушкодження, доведення до самогубства потерпілого, який є неповнолітнім, умисне заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу їх до певних дій, потребують кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 151 і, відповідно, ч.ч. 1 або 2 ст. 115, ч.ч. 1 або 2 ст. 119, ч. 3 ст. 120, ч. 2 ст. 122.

Контрольні питання

1. Загальна характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи.
2. Дайте визначення понять «волі, честі та гідності особи».
3. Юридичний аналіз та відмежування незаконного позбавлення волі або викрадення людини від захоплення заручників.
4. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини та відмежування від інших складів злочинів.
5. Юридичний аналіз складу злочину «Підміна дитини».
6. Кримінально-правова характеристика незаконного поміщення до психіатричного закладу.
7. Юридичний аналіз складу «Експлуатація дітей» і «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом». Відмінність від суміжних складів злочинів.

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

План

1. Загальна характеристика та види злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.
2. Юридичний аналіз складів злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

1. Загальна характеристика та види злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

Злочини, що передбачені розділом IV Особливої частини КК, посягають на статево свободу та статево недоторканість особи (ст.ст. 152 – 156). Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи – це суспільно небезпечні й протиправні посягання на статево волю та статево недоторканість особи, на умови нормального морального розвитку неповнолітніх і на нормальний уклад у статевих відносинах.

Родовими та безпосередніми об'єктами сексуальних посягань є статево свобода та статево недоторканість особи, тобто права, свободи й інтереси у сфері статевого життя, наявний у суспільстві уклад статево вих відносин.

Під *статевою свободою* слід розуміти право повнолітньої й психічно нормальної особи самостійно обирати собі партнера для статево зносин і не допускати у сфері статевого спілкування будь-якого примусу.

Статево недоторканість – це абсолютна заборона вступати в природні статево контакти з особою, яка в силу певних обставин не є носієм статевої свободи, всупереч її справжньому волевиявленню.

Потерпілими можуть бути особи будь-якої статі : жінки або чоловіки.

Об'єктивна сторона статево злочинів характеризується діянням у формі дії. За конструкцією основні склади цих злочинів – формальні, крім примушування до вступу в статево зв'язок, яке є злочином з усіченим складом.

Суб'єктом статево злочинів є фізична осудна особа (як чоловічої, так і жіночої статі), що досягла 14-річного віку (статті 152 і 153) або 16-річного віку (статті 154-156).

Спеціальними суб'єктами в цих злочинах є особи, які раніше вчинили будь-який зі злочинів, передбачених статтями 153-155 КК (ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153), особи, від яких жінка чи чоловік матеріально або

службово залежні (ст. 154), батько, матір або особа, що їх замінює (ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156).

Суб'єктивна сторона статевих злочинів передбачає вину у формі прямого умислу. При кваліфікації окремих статевих злочинів обов'язково слід визначати мотив злочину, наприклад ст. 154 КК.

Залежно від того, чи застосовується під час скоєння злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи фізичне та психічне насильство, всі їх можна поділити на *два види (групи)*:

1) насильницькі статеві злочини :

- зґвалтування (ст. 152);

- насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153);

- примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154);

2) ненасильницькі статеві злочини :

- статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155);

- розбещення неповнолітніх (ст. 156).

2. Юридичний аналіз складів злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

Зґвалтування (ст. 152).

Основний *безпосередній об'єкт* злочину – статевая свобода чи статевая недоторканість особи. Додатковим факультативним об'єктом можуть бути здоров'я, воля, честь і гідність особи, нормальний розвиток неповнолітніх.

Під статевою свободою слід розуміти право повнолітньої й психічно нормальної особи самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати у сфері статевого спілкування будь-якого примусу. Статевая недоторканість – це абсолютна заборона вступати в природні статеві контакти з особою, яка в силу певних обставин не є носієм статевої свободи, всупереч її справжньому волевиявленню.

Потерпілою від злочину може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі.

На кваліфікацію діяння за ст. 152 не впливає моральний аспект характеристики потерпілої особи, наявність попередніх статевих зносин з тим, хто притягується до відповідальності за її зґвалтування, а також досягнення нею шлюбного віку або статевої зрілості.

З об'єктивної сторони зґвалтування полягає в статевих зносинах, які поєднуються із: 1) застосуванням фізичного насильства; 2) погрозою

його застосування (воля потерпілої особи придушується) або 3) з використанням безпорадного стану потерпілої особи (її воля ігнорується).

Під статевими зносинами в ст. 152 слід розуміти природний (гетеросексуальний) статевий акт, здатний, як правило, викликати вагітність. Злочин є закінченим з моменту початку статевого акту всупереч волі потерпілої особи. При цьому не вимагається обов'язкової дефлорації (порушення цілісності дівочої пливи), еякуляції (закінчення статевого акту у фізіологічному розумінні) та оргазму. Для визначення факту наявності природного статевого акту призначається судово-медична експертиза. Інші форми задоволення статевої пристрасті, крім статевого акту в природній формі, складу зґвалтування не утворюють і за наявності для цього підстав кваліфікуються за ст. 153 або деякими іншими статтями Особливої частини КК. Нанесення під час зґвалтування або замаху на нього удару, побоїв, заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень повністю охоплюється ч. 1 ст. 152.

Поняттям фізичного насильства при зґвалтуванні охоплюється й застосування без згоди потерпілої особи з метою викликати її безпорадний стан наркотичних засобів, психотропних, отруйних або сильнодіючих речовин (наприклад, клофеліну в поєднанні з міцними спиртними напоями). Погроза як спосіб вчинення зґвалтування – це залякування потерпілої особи застосуванням фізичного насильства за допомогою висловлювань, жестів, інших дій (наприклад, демонстрацією зброї). У будь-якому разі погроза повинна сприйматись як реальна, тобто в потерпілої особи має скластись враження, що, якщо вона протидіятиме гвалтівникові й не виконає його вимог, цю погрозу буде негайно реалізовано. Адресатом погрози може бути не лише потерпіла, а й інші особи, наприклад, її близькі родичі (зокрема діти, батьки). Важливо лише, щоб психічне насильство мало за мету зламати волю саме потерпілої особи.

Зґвалтування визнається вчиненим з використанням безпорадного стану потерпілої особи в тих випадках, коли вона за своїм фізичним або психічним станом не може розуміти характеру й значення вчинюваних з нею дій (психічна безпорадність) або, усвідомлюючи це, не може чинити опір гвалтівникові (фізична безпорадність). Поняттям безпорадного стану не охоплюється вкрай несприятливе майнове становище особи, потреба в засобах до існування тощо. Стан сп'яніння може бути визнаний безпорадним станом лише в тому разі, коли внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або токсичних речовин особа не усвідомлювала оточуючу обстановку або була позбавле-

на фізичної можливості протидіяти гвалтівникові. Згода на спільне вживання алкоголю чи інших речовин, на знаходження в інтимній обстановці, яка сприяє фізичному зближенню, ще не свідчить про згоду на статеві зносини.

Суб'єктом злочину є осудна особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 14-річного віку. При цьому статі безпосереднього виконавця злочину має бути протилежна статі потерпілої особи. *Співвиконавцем* злочину, учасником групового зґвалтування може бути особа, яка фізіологічно неспроможна вчинити природний статевий акт, а також особа однакової статі з потерпілим.

Суб'єктивна сторона зґвалтування характеризується прямим умислом. Мотиви, не впливаючи на кваліфікацію, можуть бути різними (задоволення статевої пристрасті, помста, бажання принизити потерпілу особу, прагнення сексуального самоствердження, хуліганські спонукування тощо).

Кваліфікуючими ознаками зґвалтування є вчинення його:

1) повторно; 2) особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст.ст. 153- 155.

А особливо кваліфікуючими:

1) вчинення його групою осіб; 2) зґвалтування неповнолітньої особи (ч. 3 ст. 152); 3) спричинення особливо тяжких наслідків; 4) зґвалтування малолітньої чи малолітнього (ч. 4 ст. 152).

Неповнолітніми є особи віком до 18 років, а малолітніми – особи, яким на момент вчинення злочину не виповнилось 14 років.

Особливо тяжкими наслідками можуть бути визнані смерть або самогубство потерпілої особи, втрата будь-якого органу чи його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, переривання вагітності, зараження вірусом імунодефіциту людини. Особливо тяжкі наслідки – оціночне поняття, а тому наведений перелік не може розглядатись як вичерпний.

Особливо тяжкі наслідки можуть бути викликані діями як винної, так і потерпілої особи (наприклад, реакцією останньої на злочин стало те, що вона накладає на себе руки або спричиняє собі тілесні ушкодження, намагаючись уникнути сексуального насильства).

Не визнаються особливо тяжкими наслідками при зґвалтуванні дефлорація, вагітність (за винятком випадків, коли є медичні протипоказання до пологів).

Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153).

Основний *безпосередній об'єкт* злочину – статевая свобода чи статева недоторканість особи. Додатковим факультативним об'єктом можуть бути здоров'я, воля, честь і гідність особи, нормальний розвиток неповнолітніх.

Потерпілим від злочину є особа жіночої або чоловічої статі, яка всупереч своїй волі виконує роль сексуального партнера винного. Якщо особа, яка не досягла 16-річного віку, добровільно бере участь у задоволенні неприродним способом статевої пристрасті чоловіка або жінки, то дії винного можуть кваліфікуватись за ст. 156.

Об'єктивна сторона злочину полягає в задоволенні статевої пристрасті неприродним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Під задоволенням статевої пристрасті неприродним способом потрібно розуміти будь-які дії сексуального характеру незалежно від їх гетеро або гомосексуальної спрямованості (крім природного статевого акту), які здатні задовольнити статеву пристрасть чоловіка або жінки. Це, зокрема, мужолозтво, лесбійанство, орогенітальний контакт (*coitus per os*) жінки з чоловіком або чоловіка з чоловіком, аногенітальний контакт (*coitus per anum*) чоловіка з жінкою, сурогатні форми статевих зносин, які імітують природний статевий акт, садистські дії сексуального характеру (наприклад, проникнення в піхву жінки певним предметом), сексуальний мазохізм, при якому задоволення статевої пристрасті винного відбувається в процесі заподіяння потерпілій особі фізичних мордувань.

Під мужолозтвом розуміють один із різновидів чоловічого гомосексуалізму – аногенітальний сексуальний контакт чоловіка з чоловіком. Лесбійанство (жіночий гомосексуалізм) – це форма задоволення статевої пристрасті жінки шляхом вчинення нею різноманітних дій сексуального характеру з особою жіночої статі (наприклад, мастурбація, орально-генітальні контакти, вплив на ерогенні зони партнерші за допомогою штучних пристосувань).

Злочин визнається закінченим з моменту початку вчинення дії сексуального характеру, спрямованої на задоволення статевої пристрасті. При цьому не вимагається, щоб сексуальний контакт був завершений у фізіологічному розумінні.

Суб'єктом злочину є особа чоловічої або жіночої статі (залежно від змісту вчинюваних дій сексуального характеру), якій виповнилось

14 років. Якщо особа, використовуючи фізичне насильство або погрозу його застосування, бере безпосередню участь у подоланні опору потерпілого або приводить останнього у безпорадний стан і при цьому сама в безпосередній сексуальний контакт з потерпілим не вступає, вона повинна визнаватись співвиконавцем насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Дії такого учасника групи кваліфікуються за ч. 2 ст. 153 без посилання на ст. 27.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. За спрямованістю умислу даний склад злочину потрібно відрізнити від інших посягань, наприклад, від замаху на зґвалтування, заподіяння тілесних ушкоджень.

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його: 1) повторно; 2) групою осіб; 3) особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст.ст. 152 або 154; 4) щодо неповнолітнього або неповнолітньої (ч. 2 ст. 153). А особливо кваліфікуючими: 1) вчинення злочину щодо малолітнього (малолітньої); 2) спричинення особливо тяжких наслідків (ч. 3 ст. 153).

Примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154).

Основний *безпосередній об'єкт* злочину – статевая свобода особи. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути право власності, честь і гідність особи.

Потерпілим від цього злочину є особа жіночої або чоловічої статі. У разі, коли до вступу в статевий зв'язок примушувалась особа, яка не досягла статевої зрілості, дії винного, крім ст. 154, кваліфікуються за ст.ст. 14 і 155 як готування до статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості.

Матеріальна залежність передусім означає, що матеріальна допомога з боку суб'єкта злочину виступає єдиним, основним або істотним джерелом існування потерпілої особи, і позбавлення такої допомоги здатне поставити жінку або чоловіка в скрутне становище. Матеріальна залежність має місце, зокрема, тоді, коли жінка або чоловік перебувають на повному або частковому утриманні винного, проживають на його житловій площі, а також коли дії винного спроможні іншим чином викликати істотне погіршення матеріального становища потерпілої особи.

Службова залежність означає, що: а) потерпіла особа є підлеглою винного по роботі; б) потерпіла особа підлягає службовому контролю з боку винного (скажімо, ревізор і комірник); в) реалізація істотних інтересів потерпілої особи залежить від поведінки винного по службі (наприклад, науковий керівник і аспірант).

Одержання службовою особою за виконання чи невиконання дій по службі такої послуги немайнового характеру, як вступ у статевий зв'язок, за наявності до цього підстав може розцінюватись як зловживання службовим становищем, вчинене в інших особистих інтересах, і кваліфікуватись за відповідною частиною ст. 364.

З об'єктивної сторони злочин виражається в примушуванні особи жіночої або чоловічої статі до вступу в статевий зв'язок.

Статевий зв'язок природним або неприродним способом охоплює як одноразові, так і неодноразові статеві контакти незалежно від їх гетеро або гомосексуальної спрямованості. Якщо потерпіла особа добровільно погоджується на одні форми сексуальних контактів, але заперечує проти інших, її примушування до них за наявності до цього підстав утворює об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 154.

Як протиправний психічний вплив примушування за своїм змістом включає відкриту або завуальовану погрозу настання для потерпілої особи небажаних для неї наслідків матеріального, службового або особистого характеру (позбавити утримання або можливості проживати на житловій площі, звільнити з роботи, зменшити зарплату тощо). Відповідальність за ч. 1 ст. 154 настає лише за умови, що вплив на потерпілу особу здійснювався з використанням її матеріальної або службової залежності від винного, яка відіграє роль своєрідного засобу досягнення бажаного злочинного результату.

Діяння, передбачене ст. 154, сконструйоване законодавцем як злочин з усіченим складом, який визнається закінченим з моменту здійснення на волю потерпілої особи психічного тиску.

Суб'єктом злочину є особа жіночої або чоловічої статі, якій виповнилось 16 років. Суб'єкт злочину є спеціальним: це особа, від якої жінка або чоловік матеріально чи службово залежні.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікованими видами цього злочину є примушування до вступу в статевий зв'язок, поєднане з погрозою: 1) знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої (потерпілого) чи її (його) близьких родичів; 2) розголошення відомостей, що ганьблять її (його) чи близьких родичів.

Погроза вилучити майно – це погроза протиправним шляхом (наприклад, шляхом крадіжки, грабежу або розбою) позбавити власника належного йому майна. Не має значення те, чи мала винна особа насправді намір і можливість реалізувати висловлену погрозу. Важливо лише, щоб залякування було сприйнято потерпілою особою як таке, що може бути реально здійснене.

Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155).

Основний безпосередній *об'єкт злочину* – нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх. Додатковим факультативним об'єктом може виступати здоров'я особи,

Потерпілим від злочину є особа жіночої або чоловічої статі, яка не досягла статевої зрілості. Статева зрілість є виключно біологічним поняттям, яке не стосується соціальних факторів, зокрема здатності виховувати дитину й матеріальної спроможності утримувати її. Питання про досягнення потерпілим від злочину, передбаченого ст. 155, статевої зрілості вирішується в кожному конкретному випадку на підставі висновку судово-медичної експертизи, яка за таких обставин є обов'язковою.

Статева зрілість полягає в завершенні формування організму чоловіка чи жінки, коли статеве життя, а для жінок, крім того, запліднення, вагітність, пологи й годування дитини є фізіологічне нормальною функцією та не завдає шкоди подальшому розвитку організму. При встановленні статевої зрілості враховується сукупність таких ознак: а) загальний фізичний розвиток; б) розвиток зовнішніх і внутрішніх статевих органів; в) для особи жіночої статі – здатність до статевих зносин, запліднення, виношування плоду, розродження (пологів) і годування дитини, а для особи чоловічої статі – здатність до статевих зносин та запліднення.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні природного статевого акту з особою, яка не досягла статевої зрілості. Статеві зносини в цьому разі не поєднуються із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

За загальним правилом, розглядуваний склад злочину передбачає згоду потерпілого на вчинення статевого акту з ним. У разі, коли статевим зносином з особою, яка не досягла статевої зрілості, передувало примушування жінки або чоловіка до вступу в статевий зв'язок, дії винного потребують кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 154 і 155.

Якщо потерпіла особа з тих чи інших причин (малолітній вік, розумова відсталість, непритомний стан тощо) не розуміла характеру й наслідків вчинюваних з нею дій, скоєні статеві зносини треба розцінювати як зґвалтування малолітньої (малолітнього) або неповнолітньої (неповнолітнього) з використанням її (його) безпорадного стану. Якщо особа, яка не досягла статевої зрілості, була спочатку зґвалтована, а потім погодилась на вступ у статеві зносини, дії винного треба

кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 152 і 155. Злочин визнається закінченим з початку вчинення хоча б одного статевого акту.

Суб'єкт злочину – особа чоловічої або жіночої статі, якій виповнилось 16 років. Оскільки в ст. 155 йдеться про природний гетеросексуальний акт, стать винного завжди протилежна статі потерпілої особи.

Частина 2 ст. 155 КК передбачає *спеціальний суб'єкт*: це може бути батько, або матір, або вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, або особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Психічне ставлення до стану статевої зрілості потерпілої особи може бути й необережним – коли винний знав або допускав, що потерпіла особа не досягла статевої зрілості, або коли він міг і повинен був це передбачати. Це питання вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням обізнаності винного про вік потерпілої особи, її зовнішнього вигляду й поведінки, інших факторів. Сумлінна помилка щодо досягнення статевої зрілості особою, з якою мали місце статеві зносини, відповідальність за ст. 155 виключає.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 155) визнаються:

1) ті самі дії, вчинені батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього;

2) спричинення безплідності;

3) інші тяжкі наслідки.

Добровільні статеві зносини батьків, опікунів тощо з неповнолітніми, які досягли статевої зрілості, кримінальну відповідальність не тягнуть.

Безплідність – це нездатність особи жіночої або чоловічої статі до запліднення, а в особи жіночої статі це також нездатність до виношування плоду та розродження (пологів). Безплідність особи встановлюється судово-медичною експертизою. Крім безплідності, до інших тяжких наслідків, за наявності хоча б одного з яких дії винного кваліфікуються за ч. 2 ст. 155, потрібно відносити, зокрема, тяжке тілесне ушкодження, смерть або самогубство потерпілої особи, зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби.

Розбещення неповнолітніх (ст. 156).

Об'єкт злочину – статева недоторканість і нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх. Стаття 156 відображає вирішення на законодавчому рівні проблеми педофілії статевого

відхилення, яке проявляється в прагненні вчинювати дії сексуального характеру з дітьми.

Потерпілим виступає особа чоловічої або жіночої статі, яка не досягла 16-річного віку. Для кваліфікації діяння за ст. 156 не має значення, чи досягла потерпіла особа статевої зрілості, хто був ініціатором вчинення розпусних дій, а також характеристика потерпілої особи (попереднє ведення статевого життя, наявність сексуального досвіду тощо).

За частиною 2 ст. 156 КК потерпілою виступає *малолітня особа*. Малолітня особа – це особа віком до 14 років.

З об'єктивної сторони злочин виражається у вчиненні розпусних дій сексуального характеру, здатних викликати фізичне й моральне розбещення неповнолітніх. Розпусні дії можуть бути як фізичними, так і інтелектуальними.

Фізичне розбещення – це, зокрема, оголення статевих органів винної або потерпілої особи, мацання їх, інші непристойні дотики, які викликають статеve збудження, навчання онанізму, вчинення в присутності потерпілого статевого акту, акту онанізму, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, схилення або примушення потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою або щодо винного тощо. Диспозицією ст. 156 охоплюється також задоволення статевої пристрасті винного неприродним способом (наприклад, оральний або анальний секс), якщо при цьому щодо особи, яка не досягла 16-річного віку, не застосовується фізичне чи психічне насильство та не використовується безпорадний стан потерпілої особи. Природні статеві зносини з особою, якій не виповнилось 16 років і яка не досягла статевої зрілості, за її згодою кваліфікуються за ст. 155.

Вчинення розпусних дій фізичного характеру щодо особи, яка досягла 16-річного віку, може розглядатись як хуліганство, що відзначається винятковим цинізмом (ст. 296), лише в разі, коли ці дії поєднуються з грубим порушенням громадського порядку й викликані прагненням продемонструвати явну неповагу до суспільства.

Розбещення неповнолітніх, яке поєднується з побоями, мордуваннями, заподіянням тілесних ушкоджень, погрозою вбивством, зараженням вірусом імунодефіциту людини або іншою невиліковною інфекційною хворобою, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів за ст. 156 і відповідною статтею про злочин проти здоров'я особи.

Інтелектуальне розбещення може полягати, наприклад, у цинічних розмовах з потерпілим на сексуальні теми, розповіді відвертих, натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих у різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів. Викорис-

тання в процесі вчинення розпусних дій творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, а також примушування до участі в їх створенні потребує додаткової кваліфікації за відповідною частиною ст. 301.

Розбещення неповнолітніх є закінченим злочином з моменту вчинення розпусних дій. Згода потерпілого на вчинення щодо нього таких дій на кваліфікацію за ст. 156 не впливає.

Суб'єктом злочину виступає особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 16-річного віку. Винний і потерпілий можуть бути особами як однієї, так і різної статі.

Частина 2 ст. 156 КК передбачає *спеціальний суб'єкт*: це може бути батько або матір, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, або особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому ставлення винного щодо віку потерпілої особи може бути як умисним, так і необережним. У разі сумлінної помилки особи щодо віку потерпілого відповідальність за ст. 156 виключається. Розпусні дії, передбачені ст. 156, спрямовані на задоволення винним статевої пристрасті, на збудження в неповнолітньої особи статевого інстинкту або його задоволення. Мотиви цього злочину не впливають на його кваліфікацію. Винний може керуватись не лише сексуальними, а й іншими спонуканнями (помста близьким, наступне втягнення в проституцію тощо).

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення розпусних дій: 1) щодо малолітньої особи; 2) ті самі дії, вчинені батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

Контрольні питання

1. Поняття та види злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.
2. Характеристика об'єктивної сторони зґвалтування. Визначення зґвалтування відповідно до кримінального законодавства.
3. Потерпіла особа при зґвалтуванні. У чому полягає використання безпорадного стану потерпілої особи при зґвалтуванні?
4. Особливості суб'єкта зґвалтування.
5. Юридичний аналіз насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Характеристика кваліфікуючих

ознак насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

6. Кримінально-правова характеристика примушування до вступу в статевий зв'язок.

7. Відмежування статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості від зґвалтування.

8. Відмежування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом від зґвалтування.

9. Відмежування статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості від розбещення неповнолітніх. Юридичний аналіз складу злочину «Розбещення неповнолітніх».

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВИБОРЧИХ, ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина

Кримінально-правова охорона конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснюється на підставі ст.ст. 157-184 Кримінального кодексу України, які визначені в V розділі Особливої частини «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина».

Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина – це суспільно небезпечні протиправні діяння, що посягають на гарантовані Конституцією України особисті права та свободи (виборчі, трудові, сімейні, релігійні, інтелектуальні тощо) людини та громадянина, заподіюючи їм істотну шкоду чи створюючи реальну загрозу заподіяння такої шкоди.

У національному законодавстві питання правового захисту виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина врегульовано: Конституцією України (в розділі II ст.ст. 21-62 права та свободи людини й громадянина гарантуються та захищаються чинним законодавством), цивільним, сімейним, адміністративним та житловим законодавством, Законами України¹, постановами Кабі-

¹ Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 25 березня 2004 р., "Про вибори Президента України" в редакції від 18 березня 2004 р., "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" від 6 квітня 2004 р., "Про всеукраїнський та місцеві референдуми" від 3 липня 1991 р., "Про свободу совісті та релігійні організації" від 23 квітня 1991 р., "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" в редакції від 22 березня 2001 р., "Про охорону дитинства" від 26 квітня 2001 р., "Про попередження насильства в сім'ї" від 15 листопада

нету Міністрів України, рішеннями Конституційного Суду України, постановами Пленуму Верховного Суду України¹, наказами, інструкціями тощо.

Встановлює також низку важливих стандартів з охорони особистих прав людини та громадянина й міжнародне законодавство².

Родовим об'єктом цієї групи злочинів є конституційні права та свободи людини і громадянина. *Безпосередні об'єкти цих злочинів* – виборчі права громадян, право на недоторканність приватного життя, сімейні права, трудові права, права інтелектуальної власності, свободи совісті (віросповідання) й інші конституційні права та свободи людини і громадянина.

В окремих злочинах присутній додатковий факультативний безпосередній об'єкт, яким може бути: життя, здоров'я, честь і гідність особи, встановлений законодавством порядок виконання службовими особами своїх повноважень, право власності.

Ряд злочинів, передбачених розділом V Особливої частини КК, обов'язковою ознакою має предмет. Потерпілими в злочинах цієї групи можуть бути: громадянин України, іноземець або особа без громадянства (ст. 161); фізична особа, недоторканність житла якої порушується (ст. 162); діти, на утримання яких за рішенням суду їхні батько чи мати мають сплачувати аліменти, а також неповнолітні або непрацездатні діти, які перебувають на утриманні батьків (ст. 164); діти чи

2001 р., "Про об'єднання громадян" від 16 червня 1992 р., "Про політичні партії в Україні" від 5 квітня 2001 р., "Про інформацію" від 2 жовтня 1992 р., "Про державну службу" від 16 грудня 1993 р., "Про оплату праці" від 24 березня 1995 р., "Про авторське право і суміжні права" від 23 грудня 1993 р., "Про освіту" від 23 травня 1991 р.

¹"Про судову практику в справах, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці" від 10 жовтня 1982 р. № 6; "Про практику застосування судами України законодавства і виконання постанови Пленуму Верховного Суду України у справах, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці" від 3 жовтня 1986 р. № 9.

²Конвенція про запобігання злочиніві геноциду і покаранню за нього від 9 грудня 1948 р. (ратифікована СРСР 18 березня 1954 р.); Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 р. (ратифікована УРСР 21 січня 1969 р.); Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р. (ратифікована Україною 9 грудня 1997 р.); Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р.; Гаазька конвенція про міжнародну реєстрацію промислових знаків від 2 липня 1999 р. тощо.

інші, крім дітей, особи, щодо яких встановлено опіку або піклування (ст. 166); професійний журналіст (ст. 171); працівник (ст. 172); громадянин, якому має виплачуватися заробітна плата, стипендія, пенсія чи інша встановлена законом виплата (ст. 175); суб'єкт авторського права та суміжних прав (ст. 176) тощо.

Об'єктивна сторона: злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина сконструйовано законодавцем переважно як формальні (наприклад, злочини, передбачені статтями 158, 161, 167, 169, 171, 174) або матеріальні (наприклад, злочини, передбачені статтями 166, 176, 177, 178) склади. Інші злочини можуть бути формально-матеріальними (наприклад, злочини, передбачені статтями 157 і 179).

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони розглядуваних злочинів можуть бути, зокрема, спосіб учинення злочину та час учинення злочину. Диспозиції деяких статей є банкетними.

Суб'єкт злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина – загальний. У деяких випадках може бути спеціальний. Наприклад, член виборчої комісії (ст. 157), батьки чи усиновителі (ст. 164), службова особа або громадянин-підприємець, які використовують найману працю працівників і мають певні права щодо найманих працівників (ст. 172) тощо.

Суб'єктивна сторона: злочини характеризуються лише умисною формою вини. Психічне ставлення винного до наслідків, передбачених у диспозиціях статей цього розділу, може бути необережним. Іншими обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина можуть бути: 1) мотиви – особисті мотиви (помста, особиста неприязнь, корисливість, бажання влаштувати на звільнене робоче місце іншу людину тощо) (ст. 172) і 2) мета – вплинути на рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму (ч. 4 ст. 157) чи корислива мета (ст. 167).

Залежно від безпосереднього об'єкта, всі злочини, передбачені розділом V Особливої частини КК, можна поділити на наступні *види (групи)*.

1. Злочини проти виборчих прав громадян:

- перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157);
- фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування, надання неправдивих відомос-

тей до органів Державного реєстру виборців чи фальсифікація відомостей Державного реєстру виборців (ст. 158);

- голосування виборцем на виборчій дільниці більше ніж один раз (ст. 158¹);

- незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (ст. 158²);

- порушення таємниці голосування (ст. 159);

- порушення порядку фінансування виборчої компанії кандидата, політичної партії (блоку);

- порушення законодавства про референдум (ст. 160).

2. *Злочини проти рівності конституційних прав громадян та їх рівності перед законом:*

- порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (ст. 161).

3. *Злочини проти недоторканності приватного життя:*

- порушення недоторканності житла (ст. 162);

- порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163);

- порушення недоторканності приватного життя (ст. 182).

4. *Злочини проти сім'ї:*

- ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164);

- ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165);

- злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166);

- зловживання опікунськими правами (ст. 167);

- розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168);

- незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169).

5. *Злочини проти трудових прав громадян:*

- перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170);

- перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171);

- грубе порушення законодавства про працю (ст. 172);

- грубе порушення угоди про працю (ст. 173);

- примушування до участі в страйку або перешкоджання участі в страйку (ст. 174);

- невіплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших, установлених законом виплат (ст. 175).

6. Злочини проти права інтелектуальної власності:

- порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176);
- порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ст. 177).

7. Злочини проти свободи совісті:

- пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178);
- незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179);
- перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180);
- посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181).

8. Злочини проти інших конституційних прав громадян:

- порушення права на отримання освіти (ст. 183);
- порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 184).

2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина
Перешкоджання здійсненню виборчого права (ст. 157).

Родовим об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина.

Безпосередній об'єкт злочину – виборче право (право обирати та бути обраним до органів державної влади й місцевого самоврядування) громадян України, а також їхнє право вести передвиборчу агітацію. Додатковим об'єктом може бути: здоров'я людини, власність (ч. 2, 3 ст. 157).

Предметом злочину може бути: майно (ч. 2, 3 ст. 157); документи – рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму (ч. 4 ст. 157).

Потерпілими від цього злочину можуть бути громадяни (виборці); інші суб'єкти виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з референдуму або офіційного спостерігача при виконанні своїх повноважень.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 157) виявляється в таких формах: *перешкоджання* вільному здійсненню громадянином України свого виборчого права або права брати участь у референдумі; *перешкоджання* діяльності іншого суб'єкту виборчого процесу ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії,

члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з референдуму або офіційного спостерігача при виконанні своїх повноважень; перешкоджання, поєднані з підкупом; або обманом; або примушуванням; а також ухилення члена виборчої комісії в роботі комісії (від роботи в комісії) без поважних причин.

Склад злочину формальний (у ч. 2,3 ст. 157 КК може бути матеріальний), злочин вважається закінченим з моменту вчинення однієї з перелічених дій.

Суб'єкт злочину може бути як загальний, так спеціальний (наприклад: ч.1 с. 157 – член виборчої комісії, який ухиляється у роботі комісії без поважних причин, або ч. 3 та ч. 4 ст. 157 КК).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом; у ч. 4 ст. 157 визначена *мета* – вплинути на рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму.

Кваліфікованими видами злочину є:

- діяння, поєднані із застосуванням насильства (ч. 2 ст. 157);
- знищення чи пошкодження майна (ч. 2 ст. 157);
- погроза застосування насильства (ч. 2 ст. 157);
- діяння, передбачені ч.1 або 2 ст. 157, вчинені за попередньою змовою групою осіб (ч. 3 ст. 157);
- (діяння, вчинені) членом виборчої комісії (ч. 3 ст. 157);
- (діяння, вчинені) службовою особою з використанням свого службового становища (ч. 3 ст. 157);
- втручання службової особи з використанням службового становища в здійсненні виборчою комісією чи комісією з референдуму їх повноважень, установлених законом, вчинене шляхом незаконної вимоги чи вказівки з метою вплинути на рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму (ч. 4 ст. 157).

Порушення недоторканності житла (ст. 162).

Родовим об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина. *Безпосередній об'єкт* злочину – право людини на недоторканність приватного житла й іншого володіння.

Предметом злочину є житло (приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людини чи людей) або інше володіння особи (будови біля житла, земельні ділянки, гаражі, погребі, транспортні засоби тощо).

Потерпілим від цього злочину може бути тільки фізична особа – громадянин України, особа без громадянства чи іноземець.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 162) передбачає такі форми:

- незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи (будь-яке протиправне вторгнення в житло чи інше володіння сторонньої особи, здійснене всупереч її волі);

- незаконне проведення в них огляду або обшуку (якщо вони вчинені особою, яка не має на це права, або вчинені уповноваженою службовою особою, але за відсутності судового рішення на такі дії);

- незаконне виселення (виселення із займаного житлового приміщення за відсутності підстав або з порушенням порядку, встановлених законом);

- інші дії, що порушують недоторканність житла громадян (самовільне вселення до чужого житла, тимчасове використання житла без згоди його власника, незаконне проведення виїмки тощо).

Злочин є закінченим з моменту вчинення зазначених вище дій (формальний склад).

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 162) є вчинення його:

- службовою особою;

- із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування.

Учинення службовою особою незаконного проникнення в житло чи інше володіння особи, незаконного проведення в них огляду або обшуку, незаконного виселення чи інших дій, що порушують недоторканність житла громадян, із застосуванням насильства або з настанням тяжких наслідків утворює ідеальну сукупність злочинів, а тому потребує додаткової кваліфікації відповідно за частинами 2 чи 3 ст. 365 КК (перевищення влади або службових повноважень).

Заподіяння тілесних ушкоджень з метою залякування потерпілих, а також заподіяння тяжких тілесних ушкоджень мають кваліфікуватися додатково за відповідними статтями Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи. Погрозу вбивством за наявності реальних підстав її побоюватися слід кваліфікувати додатково за ст. 129.

Грубе порушення законодавства про працю (ст. 172).

Об'єктом злочину є трудові права людини, які містять право на працю, право на гарантовану заробітну плату, право на відпочинок.

Потерпілим від цього злочину закон визнає працівника.

Під *працівниками* розуміються особи, на яких поширюється законодавство України про працю і які є відповідною стороною трудових правовідносин, також державні службовці, які уклали трудові договори з громадянами, особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу. Підставою виникнення таких відносин можуть бути: трудовий договір (як письмовий, так і усний), членство в кооперативах та їх об'єднаннях, колективних сільськогосподарських підприємствах, селянських (фермерських) господарствах, підприємствах з іноземними інвестиціями.

До працівників слід відносити також іноземців, які відповідно до чинного українського законодавства оформлені на роботу й працюють на підприємствах, в установах і організаціях на території України, і громадян України, які працюють за її межами (слід враховувати, що трудові відносини цих осіб регулюються законодавством сторони працевлаштування та міжнародними договорами України). Поняттям "працівники" в контексті ст. 172 не охоплюються працівники міліції та працівники податкової міліції, що мають спеціальні звання, військово-службовці, також ті, що проходять так звану військову службу за контрактом. Порушення щодо них відповідними службовими особами законодавства, яке регулює проходження ними служби, має розглядатися як службові зловживання і за наявності підстав кваліфікуватися за відповідними ст.ст. 364, 365, 423, 424.

З об'єктивної сторони цей злочин може проявитися в діях або бездіяльності у формі: 1) незаконного звільнення працівника з роботи; 2) іншого грубого порушення законодавства про працю.

Звільнення з роботи працівника має визнаватися незаконним, якщо воно здійснене без законних підстав для цього або з порушенням встановленого порядку звільнення, визначеного законом. Такі законні підстави можуть бути загальними або спеціальними.

Порушення законодавства про працю, вчинене з мотивів расової, національної, релігійної неприязні, за наявності інших необхідних ознак може бути кваліфіковане за ст. 161.

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є: незаконне грубе порушення законодавства про працю щодо певних категорій працівників: неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, що має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда.

Неповнолітньою є особа, яка не досягла 18-річного віку. Дитина-інвалід – це дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної житте-

діяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги й захисту. Найбільш поширеними проявами цього злочину стосовно вказаних осіб є пряма чи завуальована відмова в прийнятті їх на роботу, зниження їм заробітної плати, звільнення з роботи з мотивів вагітності чи недосягнення повноліття, застосування праці осіб, молодших вісімнадцяти років, на важких роботах і на роботах зі шкідливими умовами праці, а також на підземних роботах, залучення працівників, молодших вісімнадцяти років, до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні тощо.

Контрольні питання

1. Поняття злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина.
2. Загальна характеристика злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина.
3. Види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина.
4. Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян (ст.ст. 157 – 160).
5. Кримінально-правова характеристика злочинів проти рівності конституційних прав громадян та їх рівності перед законом (ст. 161).
6. Кримінально-правова характеристика злочинів проти недоторканності приватного життя (ст.ст. 162-163; ст. 182).
7. Юридичний аналіз злочинів проти сім'ї (ст.ст. 164 – 169).
8. Кримінально – правова характеристика злочинів проти трудових прав громадян (ст.ст. 170 – 175).
9. Юридичний аналіз злочинів проти права інтелектуальної власності (ст.ст. 176 – 177).
10. Кримінально – правова характеристика злочинів проти свободи совісті (ст.ст. 178 – 181).
11. Юридична характеристика злочинів проти інших конституційних прав громадян (ст.ст. 183 – 184).

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти власності.
2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів.

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти власності

Кримінальний кодекс України відповідно ч. 1 ст.1 має одним зі своїх завдань правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, *власності* від злочинних посягань, а також запобігання злочинам. Злочини проти власності визначені в розділі VI Особливої частини кримінального кодексу України (ст.ст. 185 – 198).

Родовим об'єктом злочинів проти власності є суспільні відносини власності (відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном). Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.¹ Кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю; ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право власності є непорушним.²

Права власності охороняються кримінальним законом, як частина економічних відносин, як основа економічної системи держави. Юридичним вираженням відносин власності є *право власності*, яке відповідно до ст. 316, 317 ЦК України є правом власника на володіння, користування та розпоряджання своїм майном за своєю волею незалежно від волі інших осіб. На підставі статей 324-327 ЦК *суб'єктами* права власності виступають народ України, фізичні та юридичні особи, держава, територіальні громади.

Небезпечність злочинів проти власності, важливість її охорони кримінально-правовими засобами визначається тим, що вона є найважливішою соціальною цінністю: нормальне функціонування відносин власності забезпечує стабільність всієї економічної системи, підвищення рівня добробуту народу.

¹ Цивільний кодекс України. Закон від 16.01.2003 № 435-IV //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356. (Ст. 316).

² Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141. (Ст. 41).

Додатковими безпосередніми об'єктами злочинів проти власності можуть бути здоров'я, життя, психічна чи фізична недоторканність особи. Наприклад, грабіж, розбій або вимагання. При знищенні або пошкодженні майна *додаткові факультативні безпосередні об'єкти* – громадський порядок і екологічна безпека.

Предметом більшості злочинів проти власності є чуже майно. Майно – це речі матеріального світу, яким притаманні специфічні ознаки фізичного, економічного та юридичного характеру (наприклад, грошові кошти, цінні папери, особисті речі, побутова техніка, предмети домашнього господарства, продуктивна робоча худоба тощо).

Фізичні ознаки майна характеризуються тим, що вказані предмети та речі можна вилучити, привласнити, спожити, пошкодити, знищити тощо.

Економічні ознаки полягають у тому, що майно повинно: мати мінову та споживчу вартість; бути відокремлене від природного середовища чи бути створене заново; бути здатним задовольняти потреби людини та суспільства.

Юридичними ознаками майна є те, що воно має: бути чужим для винного; належати за правом власності іншому суб'єктові права власності; не належати до предметів злочинів, відповідальність за які передбачена іншими розділами Особливої частини КК.

Чужим визнається майно, що не перебуває у власності чи законному володінні винного.

Не може бути предметом злочинів проти власності:

- природні багатства в їх природному стані (надра, ліс на корені, риба й інші водні тварини в природних водоймах, звірі в лісі тощо), їх незаконне знищення, пошкодження, вилів належать до злочинів проти довкілля (статті 240, 246, 248 і 249);

- вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої чи радіоактивні матеріали (статті 262-267);

- транспортні засоби (ст. 289);

- предмети, які перебувають у місці поховання або на трупі (ст. 297);

- наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори (ст. 308, 312 та ін.);

- офіційні чи приватні документи (паспорти або інші важливі особисті документи), що не мають грошової оцінки та мінової властивості, штампи й печатки (ст. 357);

- військове майно (статті 410, 411 та ін.);

- речі, що знаходяться при вбитих чи поранених на полі бою (ст. 432) тощо.

У деяких злочинах проти власності *предметом* злочину може бути право на майно (шахрайство та вимагання) й будь-які дії майнового характеру (вимагання).

З *об'єктивної сторони* злочини проти власності характеризуються, зазвичай, активними діями, що спричиняють матеріальну шкоду певній особі, колективу чи державі. Бездіяльністю вирізняється такий злочин, як порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197).

Більшість аналізованих злочинів сконструйовано законодавцем переважно як матеріальні склади. Склади деяких злочинів – формальні (вимагання – ст. 189; придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом – ст. 198) або усічені (розбій – ст. 187; погроза знищення майна – ст. 195).

Спосіб вчинення посягання – основний критерій відмежування різних форм викрадення майна й іншого протиправного заволодіння ним.

Вивчаючи такі злочини, як крадіжка (ст. 185), шахрайство (ст. 190 КК), привласнення чи розтрата (ст. 191), слід мати на увазі, що ці злочини треба відрізнити від однойменних адміністративних правопорушень, передбачених ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Законом України від 4 червня 2009 р. до ст. 51 КпАП внесено зміни, відповідно до яких викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищувала 0,2 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян.

Суб'єктом злочинів, передбачених статтями 185-187, 189, ч. 2 ст. 194, може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку, а злочинів, передбачених статтями 188, 190, 192, 193, ч. 1 ст. 194, статтями 195, 196, 198, – осудна особа, яка досягла 16-річного віку. У злочинах, передбачених статтями 191 і 197, суб'єкт спеціальний.

Суб'єктивна сторона злочинів проти власності переважно характеризується умисною формою вини.

Два злочини – необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196) і порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197) – із суб'єктивної сторони характеризуються необережною формою вини. Суб'єктивна сторона складу умисного знищення чи пошкодження майна, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, може характеризуватися складною (змішаною) формою вини. У ряді злочинів слід визначити корисливий мотив.

Усі злочини проти власності можна систематизувати та поділити на групи за способом, мотивами й метою вчинення таких злочинів. Виходячи з цього (Зважаючи на це), злочини проти власності поділяються на *три види (групи)*:

1) корисливі злочини, пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб (статті 185-191):

- крадіжка (ст. 185);
- грабіж (ст. 186);
- розбій (ст. 187);
- викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 188¹);
- вимагання (ст. 189);
- шахрайство (ст. 190);
- привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст.191);

2) корисливі злочини, не пов'язані з обертанням чужого майна на користь винного чи інших осіб (статті 192, 193, 198):

- заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192);
- незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося в неї (ст. 193);
- придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198);

3) некорисливі посягання на власність (статті 194-197¹):

- умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194);
- умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194¹);
- погроза знищення майна (ст.195);
- необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196);
- порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197);
- самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197¹).

2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів

Крадіжка (ст. 185).

Родовим об'єктом є суспільні відносини власності (відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном).

Об'єктивна сторона крадіжки виявляється в дії: таємному незаконному, безоплатному, поза волею власника викраденні чужого май-

на. Таємне викрадення означає, що майно вилучається непомітно для інших. *Закінченою* крадіжка визнається з моменту вилучення майна й отримання винним можливості хоча б початкового розпорядження вилученим (сховати, передати, викинути тощо).

Суб'єктивна сторона: крадіжка передбачає прямий умисел, при якому винний усвідомлює, що вилучає чуже майно таємно. Мотив переважно корисливий.

Суб'єкт: фізична осудна особа, яка досягла 14 років.

Кваліфікуючі ознаки:

Частина 2 ст. 185 встановлює відповідальність за крадіжку, вчинену повторно або за попередньою змовою групою осіб.

У частині 3 ст. 185 встановлена відповідальність за крадіжку, поєднану з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або таку, що завдала значної шкоди потерпілому.

Житло – це приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людей (будинок, квартира, дача, номер у готелі тощо). До житла прирівнюються і його складові частини, де може зберігатися майно (балкон, льох тощо), за винятком господарських приміщень, не пов'язаних безпосередньо з житлом (гараж, сарай тощо). Приміщення – це різного роду споруди, будови, в яких постійно або тимчасово знаходиться майно. Це може бути магазин, база, промислове підприємство, музей тощо. Інше сховище – це широке поняття – будь-яка споруда для постійного або тимчасового зберігання майна (контейнер, фургон, дільниця території, що охороняється, тощо). Під проникненням у житло, інше приміщення чи сховище розуміється незаконне вторгнення до них у будь-який спосіб: із застосуванням засобів подолання перешкод або без їх використання. Однак обов'язковою його ознакою є *незаконність* – з метою крадіжки.

Крадіжка, що завдала значної шкоди потерпілому, визначається в сукупності двох умов: матеріального становища потерпілого та розміру збитку на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (примітка 2 до ст. 185). Тому, якщо спричинена шкода відповідає розміру від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але матеріальне становище потерпілого таке, що для нього ця шкода не є значною, крадіжка не може визнаватися такою, що спричинила значну шкоду. Втім не буде крадіжки й у тому разі, якщо розмір шкоди є нижчим за сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, незалежно від матеріального становища потерпілого. Матеріальне становище потерпілого встановлюється в кожному конкретному випадку на підставі оцінки заробіт-

ної плати, інших доходів, кількості членів сім'ї, наявності дітей та хворих тощо.

Частини 4 і 5 ст. 185 передбачають відповідальність за крадіжку, вчинену у великому і особливо великому розмірі. Крадіжка, вчинена у великому розмірі, має місце при вчиненні її на суму, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а в особливо великих розмірах – на суму, яка в шістсот і більше разів перевищує цей мінімум доходів на момент вчинення злочинів (примітки 3 і 4 до ст. 185).

Частина 5 ст. 185 передбачає також відповідальність за крадіжку, вчинену організованою групою, ознаки якої передбачені в ст. 28.

Грабіж (ст. 186).

Родовим об'єктом є суспільні відносини власності (відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном). Безпосередній *додатковий об'єкт* є відносини у сфері охорони безпеки життя, здоров'я, честі, гідності, особистої недоторканності потерпілих.

З *об'єктивної сторони* виражається у відкритому викраденні чужого майна, тобто вилученні його в присутності власника або інших осіб, які усвідомлюють те, що вчинюється злочин. І при цьому винний також усвідомлює, що його дії помічені, але ігнорує це. Якщо винний помиляється й вважає, що його помітили, а фактично його дії не були помічені, він відповідає за грабіж; якщо ж ситуація інша – особа вважає, що її ніхто не бачить, але насправді за нею стежать, то вчинене вважається крадіжкою. Грабіж матиме місце й у тому разі, якщо викрадення, почате таємно, переросло у відкрите (наприклад, при вчиненні винним крадіжки несподівано з'явився охоронець, але винний ігнорує це і, схопивши викрадене, тікає). Грабіж, як і крадіжка, вважається закінченим з моменту вилучення майна й отримання можливості розпорядитися ним як своїм.

Суб'єктивна сторона: передбачає прямий умисел, при якому винний усвідомлює, що відкрито викрадає чуже майно. Мотив переважно корисливий.

Суб'єкт: фізична осудна особа, яка досягла 14 років.

Кваліфікуючі ознаки. Частина 2 ст. 186 передбачає відповідальність за:

- грабіж, поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого;
- або з погрозою застосування такого насильства;
- або вчинений повторно;

- або за попередньою змовою групою осіб.

Частина 3 ст. 186 передбачає відповідальність за:

- грабіж, поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище;

- або що завдав значної шкоди потерпілому.

Частина 4 ст. 186 передбачає грабіж у великих розмірах.

Частина 5 ст. 186 передбачає відповідальність за:

- грабіж в особливо великих розмірах;

- або вчинений організованою групою.

Розбій (ст. 187).

Родовим об'єктом є суспільні відносини власності. Його обов'язковим додатковим об'єктом виступають життя і здоров'я потерпілих.

Об'єктивна сторона розбою полягає в нападі з метою заволодіння чужим майном, поєднаному із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства. Насильство має реальний характер: здатне придушити волю потерпілого й примусити його передати майно винному.

До насильства як обов'язкової ознаки розбою належить і насильство, небезпечне для життя в момент заподіяння. Фізичне насильство може бути як відкритим, так і таємним (нанесення удару потерпілому, який спав). Психічне насильство – це погроза заподіяти вказане фізичне насильство або погроза вбивством. Додаткової кваліфікації за ст. 129 не потрібно.

Насильство при розбої є способом заволодіння майном і, як правило, передує йому. Однак воно може застосовуватися й після заволодіння майном для його утримання. Насильство, небезпечне для життя чи здоров'я, застосоване винним з метою уникнути затримання, вимагає самостійної кваліфікації за сукупністю з крадіжкою чи грабежем.

Склад злочину *усічений*, злочин вважається закінченим з моменту нападу, тобто з моменту застосування насильства, незалежно від того, вдалося винному заволодіти майном чи ні.

Суб'єктивна сторона: передбачає прямий умисел. Мотив переважно корисливий.

Суб'єкт: фізична осудна особа, яка досягла 14 років.

Кваліфікуючими ознаками розбою за ч. 2 ст. 187 є:

- вчинення його за попередньою змовою групою осіб ;

- або особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм.

За частиною 3 ст. 187:

- поєднання розбою з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище.

За частиною 4 ст. 187:

- розбій, спрямований на заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах;
- або вчинений організованою групою;
- або поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень.

Розбій вважається повторним лише тоді, коли йому передувало розбій або бандитизм. Вчинення раніше крадіжки, грабежу чи інших корисливих злочинів, пов'язаних із оборотом чужого майна, повторності розбою не утворюють. Заподіяння в процесі розбою тяжких тілесних ушкоджень охоплюється ч. 4 ст. 187 і додаткової кваліфікації за ст. 121 не потребує, навіть якщо вони спричинили смерть потерпілого.

Вимагання (ст. 189).

Родовим об'єктом є суспільні відносини власності. Безпосереднім *додатковим об'єктом* є відносини у сфері охорони безпеки життя, здоров'я, честі, гідності, особистої недоторканності потерпілих.

Предметом вимагання є не тільки майно, а й право на майно, а також дії майнового характеру. Право на майно – це документ, що дозволяє отримати у власність майно (приміром, заповіт на квартиру, договір дарування машини, боргова розписка тощо).

Об'єктивна сторона вимагання виражається у вимозі передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру, поєднаної з погрозою насильства щодо потерпілого чи його близьких родичів, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці. Таким чином, діяння виражається в активній поведінці та може виявлятися в незаконній вимозі: а) майна; б) права на майно; в) вчинення будь-яких дій майнового характеру, на які винний не має права.

Потерпілими можуть бути: власник; особа, якій майно ввірене на іншій підставі; близькі родичі цих осіб (батьки, діти, бабуся, дідусь, сестри, брати).

Спосіб вимагання – це погроза заподіяння шкоди потерпілому або його близьким родичам, зміст якої може бути різним. Це не тільки насильство, хоча воно зустрічається найчастіше, а й обмеження свобод або законних інтересів вказаних осіб, пошкодження чи «нищення» їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охо-

роною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (наприклад, розголоси на дані про усиновлення потерпілим дитини, про наявність захворювання, про інтимне життя, про злочинну діяльність тощо). Ці відомості можуть бути дійсними або вигаданими, ганебними тощо. Погроза може бути виражена усно, письмово, за допомогою жестів, демонстрації зброї тощо. У будь-якому разі важливо встановити, що винний, застосовуючи погрозу, прагне того, щоб у потерпілого склалося переконання про реальність, дійсність реалізації цієї погрози, якщо він не виконає пред'явленої вимоги. Тому навіть у разі, якщо потерпілий і не думав розголошувати відомості або погрожував непридатною зброєю чи її макетом, а потерпілий сприймав таку погрозу як реальну, – вчинене є вимаганням. При вимаганні суб'єкт злочину вимагає передати майно в майбутньому (завтра, через тиждень). При цьому сама погроза також звернена на майбутнє: вона буде реалізована лише після того, як вимогу не буде виконано. У потерпілого є час прийняти рішення – виконувати чи не виконувати цю вимогу.

Вимагання вважається закінченим з моменту пред'явлення вимог, тобто з моменту погрози.

Суб'єктивна сторона: передбачає прямий умисел. Мотив переважно корисливий.

Суб'єкт: фізична осудна особа, яка досягла 14 років. За частиною 2 ст. 189 суб'єкт злочину може бути спеціальний – службова особа.

Кваліфікуючі ознаки за частиною 2 ст. 189:

- вимагання вчинене повторно;
- або за попередньою змовою групою осіб;
- або службовою особою з використанням свого службового становища;
- або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень;
- або з пошкодженням чи знищенням майна;
- або таке, що завдало значної шкоди потерпілому.

За частиною 3 ст. 189:

- вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи;
- або таке, що завдало майнової шкоди у великих розмірах.

За частиною 4 ст. 189:

- вимагання, що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах;

- або вчинене організованою групою;
- або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження.

Кримінально – правова характеристика об’єктивних і суб’єктивних ознак вимагання й особливо його кваліфікованих видів свідчить, що воно дуже схоже зі складами грабежу (ч. 2 ст. 186) та розбою (ст. 187), і тому для виключення помилок у кваліфікації, слід виділяти ті ознаки, за якими ці злочини відрізняються: 1) при вимаганні винний погрожує застосуванням насильства, пошкодженням або знищенням майна, розголошенням відомостей, а при насильницькому грабежі й розбої має місце тільки погроза насильством; 2) при вимаганні винний погрожує застосувати насильство і вчинити інші дії в майбутньому, якщо не будуть виконані вимоги, а при насильницькому грабежі та розбої – негайно; 3) при вимаганні вимога стосується не тільки передачі майна, а й прав на майно або вчинення дій майнового характеру, а при грабежі й розбої – тільки майна; 4) при погрозі завдання шкоди існує не тільки для потерпілого, а і його близьких родичів, а при грабежі й розбої – для особи, яка зазнала нападу; 5) реальне застосування насильства при вимаганні має на меті підкріплення вимоги, залякування потерпілого, а при грабежі й воно є способом вимоги негайної передачі майна.

Шахрайство (ст. 190).

Родовим об’єктом є суспільні відносини власності.

Предметом шахрайства є не тільки майно, а й право на майно.

Об’єктивна сторона цього злочину виражається в заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Обман – це повідомлення неправдивих відомостей або замовчування відомостей, які мають бути повідомлені, з метою заволодіння чужим майном або придбання права на майно. Він може виражатися в усній, письмовій формі, у використанні підроблених документів.

Зловживання довірою – це вид обману, що полягає у використанні винним довірливих відносин з власником або іншою особою, заснованих на родинних, службових відносинах, знайомстві, інших цивільно-правових відносинах.

Особливості шахрайства полягають у тому, що потерпілий, будучи введеним в оману, *зовні добровільно* передає винному майно або право на майно. Тому обман або зловживання довірою за часом передують передачі майна або права на майно й викликають у потерпілого усвідомлення правомірності такої передачі.

Закінченим шахрайство вважається з моменту заволодіння майном або придбання права на майно. Обман, що не привів до заволодіння майном, визнається незакінченим шахрайством.

Суб'єктивна сторона: передбачає прямий умисел. Мотив переважно корисливий.

Суб'єкт злочину загальний, фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Кваліфікуючі ознаки за частиною 2 ст. 190:

- шахрайство, вчинене повторно;
- або за попередньою змовою групою осіб;
- або таке, що завдало значної шкоди потерпілому.

За частиною 3 ст. 190:

- шахрайство, вчинене у великих розмірах;
- або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

За частиною 4 ст. 190:

- шахрайство вчинене в особливо великих розмірах;
- або організованою групою.

Однією зі специфічних кваліфікуючих ознак шахрайства є спосіб обману шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Небезпечність такого шахрайства полягає в тому, що ця техніка значно полегшує вчинення шахрайства, дозволяє заволодівати значними коштами, завдаючи непоправної шкоди власникам.

Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192).

Безпосередній об'єкт – відносини власності в галузі використання майна, що належить власнику, а також відносини, які випливають із різного роду договорів і зобов'язань, унаслідок яких власник мав би реально одержати дохід, – відносини з формування фондів власності.

Предмет злочину – чуже майно, що незаконно використовується всупереч інтересам власника, а також грошові суми (кошти), які мали б надійти в розпорядження власника на підставі тих або інших зобов'язань, договорів, правових приписів тощо, – неодержаний дохід (упущена вигода).

Об'єктивна сторона характеризується відсутністю ознак шахрайства (ст. 190). Тут особа, яка вдається до обману або зловживання довірою, не заволодіває чужим майном, не обертає його на свою або інших осіб користь, не набуває права на таке майно. Власник не позбав-

ляється реально належного йому майна, воно не вибуває з його фондів. Заподіяння майнової шкоди може виявлятися в таких формах: 1) незаконному використанні чужого майна; 2) ухиленні від сплати обов'язкових платежів; 3) обертанні на власну користь грошових коштів, які на підставі тих або інших договорів і зобов'язань мають надійти до фондів власності й на користь власника. Незаконне використання чужого майна являє собою протиправне безоплатне використання чужого майна всупереч інтересам власника для отримання майнових вигод.

Ухилення від сплати обов'язкових платежів полягає в тому, що суб'єкт шляхом обману не передає державі, організації або громадянину своє особисте майно – обов'язкові платежі, які він з тих чи інших.

Способами заподіяння майнової шкоди, як і при шахрайстві, є обман або зловживання довірою (ст. 190). Однак у злочині, що розглядається, *обман* на відміну від шахрайства виступає не як спосіб заволодіння чужим майном або правом на нього, а як спосіб незаконного користування таким майном чи ухилення від сплати обов'язкових платежів або обертання на свою користь платежів, які мали б надійти власнику від окремих громадян або організацій за надані їм послуги майнового або немайнового характеру й при цьому ще не надійшли до фондів власника. *Зловживання довірою* виступає, як правило, у вигляді способу незаконного використання чужого майна. Якщо обман при заподіянні майнової шкоди був пов'язаний з використанням підроблених документів або їх підробкою, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – за статтями 192 і 358.

У злочині, що розглядається, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є суспільно небезпечний наслідок, що, як і при шахрайстві, виявляється в майновій шкоді. Але при шахрайстві майнова шкода полягає в позбавленні власника (потерпілого) належного йому майна внаслідок протиправного заволодіння ним і обертання його винним на свою або інших осіб користь. При заподіянні ж майнової шкоди заволодіння чужим майном або придбання права на майно відсутнє. Залежно від форми вчинення цього злочину в одних випадках (при незаконному користуванні чужим майном) вона полягає у вартості використаного або спожитого майна (газ, електроенергія, паливно-мастильні матеріали, інші майнові витрати), або в розмірі платежів, що мали б надійти, але не надійшли внаслідок обману або зловживання довірою до фондів власника.

Злочин вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків – заподіяння значної майнової шкоди.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, що поєднаний з корисливими мотивом і метою.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа, яка не є службовою. Такі самі дії службової особи слід кваліфікувати за ст. 364– зловживання владою або службовим становищем (примітка до ст. 364).

Кваліфікуючі ознаки за частиною 2 ст. 192– ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли майнові шкоду у великих розмірах.

Відповідно до примітки ст. 192 майнова шкода визнається значною, якщо вона у п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а у великих розмірах – така, що у сто й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197¹).

Безпосередній об'єкт цього злочину – земельні відносини як суспільні відносини власності щодо володіння, користування й розпорядження землею. Суб'єктами цих відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Об'єктами відносин є земля в межах України, земельні ділянки та права на них, також на земельні частки (паї). Земельні відносини опосередковуються правом власності на землю й регулюються Земельним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами.

Предметом злочину є земельна ділянка як об'єкт права власності. Земельна ділянка – це частина земельної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами суб'єктів власності. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, на водні об'єкти, ліси й багаторічні насадження, які на ній знаходяться, а також на простір, що знаходиться над поверхнею ділянки та під нею (ст. 79 Земельного кодексу України).

Об'єктивна сторона злочину полягає в самовільному зайнятті земельної ділянки. Самовільне зайняття ділянки – це активні протиправні дії по заволодінню (захопленню) всупереч встановленому порядку земельної ділянки. Остання належить на праві власності іншій особі (фізичній чи юридичній) чи вона володіє нею на інших законних підставах (наприклад, на підставі договору оренди). Причому земельна ділянка для винної особи є *чужою*, вона не має необхідних і достатніх прав на володіння, користування чи розпорядження ділянкою як влас-

ник чи як особа, якій надано право постійно чи тимчасово володіти й користуватися нею.

Самовільне зайняття земельної ділянки з об'єктивної сторони може знайти вияв у різних діях – у незаконному огорожуванні ділянки, знищенні й встановленні «своїх» межових знаків, у протиправному використанні землі у своїх потребах: обробці, удобренні землі, висіві насіння, насадженні дерев або чагарників, меліорації, проведенні інших робіт, завезенні й розміщенні будівельних матеріалів тощо. Але в усіх таких випадках особа протиправно заволодіває земельною ділянкою, вчинює стосовно неї певні дії як власник чи законний користувач і при цьому порушує суб'єктивні інтереси учасників земельних правовідносин у галузі використання, відтворення та охорони земель. Аналізований злочин є злочином з матеріальним складом: для встановлення об'єктивної сторони цього злочину треба встановити не тільки самовільне зайняття земельної ділянки, а й настання суспільно небезпечних наслідків – заподіяння її законному володарю чи власнику значної шкоди. Шкода визнається значною, якщо вона в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 197¹). Злочин визнається закінченим з моменту самовільного зайняття ділянки й настання вказаних суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною: особа усвідомлює, що самовільно, всупереч встановленому порядку займає (захоплює) чужу для неї земельну ділянку, передбачає, що власнику чи законному володарю буде завдано її діями значної шкоди, і бажає цього. Мотив і мета злочину – корисні та ін.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку. Якщо вказаний у ст. 197¹ злочин вчинює службова особа шляхом використання службового становища, все скоєне охоплюється ст. 364.

Кваліфікуючі ознаки: у частині 2 ст. 197¹ встановлено кримінальну відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки, якщо:

- воно вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею;

- або групою осіб;

- або щодо земельних ділянок особливо цінних земель, земель в охоронних зонах, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах чи зонах особливого режиму використання земель.

У частині 3 ст. 197¹ встановлена кримінальна відповідальність за самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці, зазначеній у частині першій цієї статті.

У частині 4 ст. 197¹ передбачені такі кваліфікуючі ознаки, як:

- самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці, зазначеній у частині другій цієї статті (особливо цінних земель, земель в охоронних зонах, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах чи зонах особливого режиму використання земель);

- або вчинене особою, раніше судимою за такий саме злочин;
- або злочин, передбачений частиною третьою цієї статті.

Відповідно до примітки ст. 197¹ шкода, передбачена частиною першою цієї статті, визнається значною, якщо вона в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом (ст. 198).

Безпосереднім об'єктом злочину є відносини власності у сфері зіткнення, зміни й припинення права власності на майно. Суспільна небезпечність цього злочину полягає в дезорганізації порядку придбання й відчуження майна, внаслідок чого до товарного обігу надходить і легалізується майно, здобуте злочинним шляхом. Злочин полягає в заздалегідь не обіцяному придбанні або отриманні, зберіганні чи збуті майна, завідомо здобутого злочинним шляхом за відсутності ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і становить спеціальний вид (форму) причетності до злочину, за допомогою якого (наприклад, крадіжки, грабежу, шахрайства тощо) неправно здобуто те чи інше майно.

Предмет злочину – майно, здобуте злочинним шляхом. Це товари (промислові, побутові товари, продукти харчування), речі, гроші, цінні папери (векселі, акції), які мають становити матеріальну цінність і володіють товарною, міноюю вартістю. Виняток становлять предмети, поводження з якими (придбання, зберігання, збут) утворює самостійний склад злочину, – зброя, бойоприпаси, вибухові речовини (ст. 263), радіоактивні матеріали, легкозаймисті та їдкі речовини (ст. 267), наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори (статті 307, 309, 311) тощо. Стаття 198 у цих випадках не підлягає застосуванню.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у заздалегідь не обіцяному придбанні, отриманні, збуті чи зберіганні майна, завідомо здобутого злочинним шляхом. Придбання полягає в отриманні майна, здобутого злочинним шляхом у будь-яких формах: купівля, обмін, приняття в дарунок тощо.

Для об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 198, потрібно встановити відсутність ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209). В іншому випадку, за наявності складу легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, все вчинене кваліфікується за ст. 209.

Злочин вважається закінченим з моменту фактичного придбання чи збуту майна або ж з моменту прийняття на зберігання майна, здобутого злочинним шляхом.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел. Особа усвідомлює, що придбає, отримує, зберігає чи збуває майно, здобуте злочинним шляхом, і бажає цього.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа. Дії, вчинені службовою особою шляхом використання свого службового становища, підлягають кваліфікації за статтями 198 і 364.

Контрольні питання

1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти власності.
2. Предмет та об'єкт злочинів проти власності. Їх характеристика. Відмежування об'єкта і предмета злочинів проти власності?
3. Види злочинів проти власності.
4. Характеристика корисливих злочинів, пов'язаних з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб (статті 185-191).
5. Характеристика корисливих злочинів, не пов'язаних з обертанням чужого майна на користь винного чи інших осіб (статті 192, 193, 198).
6. Характеристика некорисливих посягань на власність (статті 194-197¹).

Тема: ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів у сфері господарської діяльності.
2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів.

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів у сфері господарської діяльності

Злочини у сфері господарської діяльності визначені в розділі VII Особливої частини Кримінального кодексу України (статті 199 – 233).

Злочини у сфері господарської діяльності – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на систему господарювання, заподіюючи шкоду суспільним відносинам, які складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг

Родовим об'єктом зазначених злочинів є суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Економічний зміст цих відносин характеризується тим, що вони виникають з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг.

Безпосереднім об'єктом злочинів виступають суспільні відносини, що складаються в певній сфері господарської діяльності. Так до складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 202, входять суспільні відносини у сфері банківської діяльності, надання фінансових послуг і професійної діяльності на ринку цінних паперів. В окремих злочинах одночасно має місце посягання й на додаткові безпосередні об'єкти, наприклад, на життя та здоров'я людини чи власність – при протидії виконанню господарської діяльності.

Переважна кількість злочинів у сфері господарської діяльності мають свій предмет. Предметами розглядуваних злочинів можуть бути: державні цінні папери, білети державної лотереї (ст. 199); документи на переказ грошових коштів, платіжні картки, інші засоби доступу до банківських рахунків (ст. 200); алкогольні напої, тютюнові вироби, інші підакцизні товари (ст. 204); бюджетні кошти (ст. 210); податки, збори, інші обов'язкові платежі, що входять до системи оподаткування та введені в установленому законом порядку (ст. 212); державне пробірне клеймо (ст. 217) тощо.

З *об'єктивної сторони* більшість злочинів у сфері господарської діяльності вчинюються шляхом дії (фіктивне підприємництво, контрабанда тощо). Окремі злочини можуть виявитися в бездіяльності (наприклад, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)).

Більшість диспозицій статей є бланкетними, тому встановлення ознак об'єктивної сторони злочинів передбачає звернення до нормативних актів господарського, цивільного, митного, податкового законодавства та ін.

Значна частина злочинів у сфері господарської діяльності мають формальні склади й вважаються закінченими з моменту вчинення вказаних у законі дій, наприклад з моменту вчинення хоча б однієї незаконної дії з піддакцизними товарами. У злочинах з матеріальним складом, для об'єктивної сторони необхідно встановити настання суспільно небезпечних наслідків, наприклад розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232); шахрайство з фінансовими ресурсами (ч. 2 ст. 222).

Суб'єктивна сторона більшості злочинів характеризується умисною формою вини. Для деяких злочинів обов'язковими є мотив або мета їх вчинення. Зокрема, розголошення комерційної та банківської таємниці вчинюється з корисливих чи інших особистих мотивів, а збирання відомостей, що становлять таку таємницю, – з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей.

Суб'єктами злочинів у сфері господарської діяльності можуть бути особи, які досягли 16-річного віку. Є злочини зі спеціальним суб'єктом: підприємець, службова особа або засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності та ін.

Залежно від безпосереднього об'єкта злочини у сфері господарської діяльності можна поділити на наступні групи.

1. Злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України (статті 199, 200, 201, 210, 211, 212, 212-1, 204 і 216):

- виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199);

- незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200);

- контрабанда (ст. 201);

- нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210);

- видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211);

- ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212);

- ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 212-1);

- незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204);

- незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216).

2. *Злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання (статті 203-1, 205, 206, 209, 209-1, 213, 229, 231 і 232 КК):*

- незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203-1);

- фіктивне підприємництво (ст. 205);

- протидія законній господарській діяльності (ст.206);

- легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209);

- умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму (ст. 209-1);

- порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213);

- незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229);

- незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231);

- розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232).

3. *Злочини у сфері банкрутства (ст. 219 КК):*

- доведення до банкрутства (ст. 219 КК).

4. *Злочини у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів (статті 222, 222-1, 223-1, 223-2, 224, 232-1, 232-2 КК):*

- шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222);

- маніпулювання на фондовому ринку (ст. 222-1);

- підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів (ст. 223-1);

- порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів (ст. 223-2);

- виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224);

- незаконне використання інсайдерської інформації (ст. 232-1);

- приховування інформації про діяльність емітента (ст. 232-2).

5. *Злочини у сфері обслуговування споживачів і захисту їх прав (ст. 227):*

- умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції (ст. 227).

6. *Злочини у сфері приватизації державного і комунального майна (ст. 233):*

- незаконна приватизація державного, комунального майна (ст. 233).

2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів

Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199)

Безпосередній об'єкт злочину – кредитно-фінансова система України.

Предмет злочину – підроблені національна валюта України у вигляді банкнот чи металеві монети, іноземна валюта, державні цінні папери, білети державної лотереї. Не визнаються предметом цього злочину грошові знаки та цінні папери, що були вилучені з обігу й мають лише колекційну цінність.

Об'єктивна сторона злочину може виражатися у виготовленні, зберіганні, придбанні, перевезенні, пересиланні, ввезенні в Україну з метою збуту або збуті зазначених предметів.

Ввезення в Україну передбачає переміщення предметів злочину за кордону на територію України з використанням будь-якого транспортного засобу. Зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну визнаються закінченим злочином з моменту вчинення хоча б однієї з цих дій.

Збут предметів злочину означає випуск їх в обіг шляхом оплати куплених товарів, розміну, дарування, надання позики, продажу, пред'явлення облигації до оплати тощо. Збут може вчинятися як підроблювачем, так і іншими особами. Злочин визнається *закінченим* з моменту, коли був збутий хоча б один підроблений предмет.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел, поєднаний з метою збуту вказаних предметів.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючі ознаки: повторно; або за попередньою змовою групою осіб; чи у великому розмірі (ч. 2 ст. 199); дії, передбачені частиною першою або другою, вчинені організованою групою; чи в особливо великому розмірі (ч. 3).

У примітці визначено, що дії, передбачені цією статтею, вважаються вчиненими у великому розмірі, якщо сума підробки у двісті й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; в особливо великому розмірі – якщо сума підробки у чотириста й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200).

Безпосередній об'єкт цього злочину – суспільні відносини у сфері випуску в обіг і використання документів на переказ та інших засобів доступу до банківських рахунків.

Предметом злочину є підроблені документи на переказ, платіжні картки, інші засоби доступу до банківських рахунків.

Примітка до наданої статті визначає, що під документами на переказ слід розуміти документ в паперовому або електронному виді, що використовується банками чи їх клієнтами для передачі доручень або інформації на переказ грошових коштів між суб'єктами переказу грошових коштів (розрахункові документи, документи на переказ готівкових коштів, а також ті, що використовуються при проведенні міжбанківського переказу та платіжного повідомлення, інші).

Об'єктивна сторона злочину може виражатися в підробленні зазначених вище предметів, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні з метою збуту підроблених документів на переказ чи платіжних карток, їх використанні чи збуті.

Злочин визнається закінченим з моменту вчинення особою будь-якої дії, передбаченої ст. 200.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел, який при підробленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні вказаних предметів поєднаний з метою їх збуту.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючі ознаки: ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 200).

Контрабанда (ст. 201).

Безпосередній об'єкт злочину – суспільні відносини у сфері державного регулювання переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України й внесення до бюджету мита та інших платежів. Додатковими об'єктами можуть виступати громадська безпека та здоров'я населення.

Предмети контрабанди, зазначені в ст. 201, це: культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброя та боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а також спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації.

Об'єктивна сторона злочину виражається: 1) у переміщенні предметів контрабанди через митний кордон України *поза* митним контролем; 2) або з приховуванням від митного контролю предметів контрабанди.

Митний кордон – це межі митної території України. Митний кордон збігається з державним кордоном України або з межами територій спеціальних митних зон. Поняття митної території, митного контролю та спеціальних митних зон визначені у Митному кодексі України.

Переміщення предметів *поза* митним контролем означає: 1) *поза* місцем розташування митного органу; 2) *поза* часом здійснення оформлення; 3) з використанням незаконного звільнення від контролю внаслідок зловживання службовим становищем службовими особами митного органу (ст. 351).

Переміщення предметів з приховуванням від митного контролю здійснюється: 1) з використанням спеціально виготовлених сховищ (цінників) та інших засобів або способів, що утруднюють виявлення таких товарів; 2) шляхом надання одним товарам вигляду інших; 3) із поданням митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві дані (ст. 352 МК України).

Злочин вважається закінченим з моменту незаконного переміщення предметів через митний кордон України.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямиї умисел.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку. За ч. 2 ст. 201 може бути спеціальний суб'єкт – службова особа.

Кваліфікуючі ознаки передбачає частина 2 ст. 201: 1) контрабанда вчинена за попередньою змовою групою осіб 2) або особою, раніше судимою за цією статтею; 3) або службовою особою з використанням службового становища.

Кримінальна відповідальність за незаконне переміщення через митний кордон України деяких предметів може наставати лише за спеціальними нормами, передбаченими статтями 199, 300, 301, 305.

Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212).

Безпосередній об'єкт злочину – суспільні відносини у сфері державного регулювання оподаткування та формування доходної частини бюджетів і державних цільових фондів.

Предметом злочину є податки, збори (обов'язкові платежі), що входять у систему оподаткування й введені у встановленому законом порядку. Страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування визнаються предметом злочину, передбаченого ст. 212-1.

Податки, збори, мито – усе це обов'язкові платежі, яким можна дати загальне визначення. Це обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня або до позабюджетного фонду, які здійснюються платниками в порядку та на умовах, визначених законодавчими актами. Законодавство не дає чіткого розмежування понять «податок», «мито», «збір». Проте можна сказати, що:

1) податок – це узаконена форма відчуження власності юридичних та фізичних осіб до бюджету відповідного рівня (у розмірах і в строки, передбачені в законі) на принципах обов'язковості, безповоротності, індивідуальної безоплатності;

2) збори – це платежі, які стягується з платника державними органами за надання права брати участь або використовувати як матеріальні, так і нематеріальні об'єкти. Наприклад, право брати участь у бігах на іподромах, користуватись автомобільними дорогами тощо;

3) мито стягується з юридичних та фізичних осіб за здійснення спеціально уповноваженими органами дії і видачі документів, що мають юридичне значення. Так митними органами стягується платіж за ввезення та вивезення товарів (перевезення через митний кордон держави), судами – за подання позову тощо.

Об'єктивна сторона злочину полягає в умисному ухиленні від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять у систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах.

Злочин вважається закінченим з моменту ненадходження зазначених сум до бюджету або цільового фонду. У судовій практиці таким моментом визнається наступний день після настання строку, до якого

мав бути сплачений податок, збір чи інший обов'язковий платіж, а коли закон пов'язує цей строк із виконанням певної дії, – з моменту фактичного ухилення від їх сплати.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел, що характеризується наявністю в особи наміру умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Суб'єктом злочину можуть бути: 1) службова особа підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності; 2) особа, яка займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; 3) будь-яка інша особа, яка зобов'язана сплачувати зазначені податки, збори (обов'язкові платежі).

Кваліфікуючі ознаки:

- ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб;
- або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах (ч. 2 ст. 212);

- діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);

- або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах (ч. 3 ст. 212).

Примітка до наданої статті визначає: під *значним* розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів і інших обов'язкових платежів, які в тисячу й більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, під *великим* розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів і інших обов'язкових платежів, які в три тисячі й більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, під *особливо великим* розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які в п'ять тисяч і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Відповідно до ч. 4. ст. 212 *особа*, яка вчинила діяння, передбачені частинами першою, другою, або діяння, передбачені частиною третьою (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах) цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності *сплатила* податки,

збори (обов'язкові платежі), а також *відшкодувала шкоду*, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232).

Безпосередній об'єкт злочину – суспільні відносини у сфері охорони комерційної або банківської таємниці. Додатковий об'єкт – право інтелектуальної власності.

Предмет злочину – комерційна або банківська таємниця.

Комерційна таємниця – відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, які не є державною таємницею, але розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання (ч. 1 ст. 36 ГК України та ст. 505 ЦК України)¹. Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, спосіб їх захисту визначаються суб'єктом господарювання відповідно до закону.

Банківська таємниця – це інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку в процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку й розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту (ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність»)², зокрема це відомості про банківські рахунки клієнтів; операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди; фінансово-економічний стан клієнтів та інші відомості. Порядок розкриття банківської таємниці встановлений у ст. 62 цього Закону та постанові Правління Національного банку України від 14 липня 2006 р. № 267 «Про затвердження Правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці.

Об'єктивна сторона злочину виражається в умисному розголошенні комерційної або банківської таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності.

¹Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. – № 435-IV. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – №№ 40-44. – Ст.356.

Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003. – № 436-IV. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – № 18, № №19-20, №№21-22. – Ст.144.

²Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000. – № 2121-III. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – №№ 5-6. – Ст.30.

Під розголошенням відомостей слід розуміти передачу їх без згоди власника хоча б одній особі, якій не була відома така таємниця. Розголошення може бути здійснене в будь-який спосіб – усно, письмово, із використанням засобів зв'язку та масової інформації, комп'ютерних мереж тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту заподіяння істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності.

Істотна шкода суб'єкту господарської діяльності визначається з урахуванням конкретних обставин, за яких вчинено злочин. Така шкода, наприклад, може виражатися в збитках, заподіяних суб'єктові господарської діяльності у зв'язку зі спадом виробництва, необхідністю його переорієнтування, зменшенням клієнтури тощо. Злочин є закінченим з моменту завдання істотної шкоди.

Суб'єктивна сторона злочину щодо діяння – прямий умисел, поєднаний з корисливими чи іншими особистими мотивами; щодо наслідків у вигляді істотної шкоди – може бути умисел або необережність. Корисливий мотив пов'язаний із прагненням особи одержати від цього матеріальну вигоду. Інші особисті мотиви – це, наприклад, помста, заздрість, образа, бажання догодити іншій людині тощо.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку і якій у зв'язку з професійною або службовою діяльністю стали відомі відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю. Це, наприклад, працівники суб'єкта господарської діяльності або службові особи правоохоронних чи інших органів.

Незаконне використання інсайдерської інформації (ст. 232-1).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини щодо розкриття та використання інформації на фондовому ринку, які регулюються Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок»¹ від 23 лютого 2006 р. та іншими нормативно-правовими актами.

Предмет злочину – інсайдерська інформація, тобто будь-яка не опублікована або не оприлюднена в інший спосіб інформація про емітента, його цінні папери або правочини щодо них, оприлюднення якої може значно вплинути на вартість цінних паперів (ст. 44 зазначеного Закону). Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку визначає, яка саме інформація належить до інсайдерської, а також встановлює порядок її розкриття.

¹ Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 31, ст.268. Із змінами та доповненнями.

Об'єктивну сторону злочину характеризують:

- умисне незаконне розголошення, передача або надання доступу до інсайдерської інформації,
- а так само надання з використанням такої інформації рекомендацій стосовно придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів), якщо це призвело до отримання особою, яка вчинила зазначені дії, чи третіми особами необґрунтованого прибутку в значному розмірі,
- або уникнення учасником фондового ринку чи третіми особами значних збитків;
- або якщо це заподіяло значну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб (за ч. 1 ст. 232-1);
- вчинення з використанням інсайдерської інформації на власну користь або на користь інших осіб правочинів, спрямованих на придбання або відчуження цінних паперів чи похідних (деривативів), яких стосується інсайдерська інформація, якщо це призвело до отримання особою, яка вчинила зазначені дії, чи третіми особами необґрунтованого прибутку в значному розмірі;
- або уникнення учасником фондового ринку чи третіми особами значних збитків;
- або якщо це заподіяло значну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб (за ч. 2 ст. 232-1).

При встановленні незаконності цих дій потрібно враховувати те, що інформація втрачає правовий статус інсайдерської з моменту її офіційного оприлюднення (розкриття) у визначеному законодавством порядку. Зокрема, такий порядок встановлений рішеннями ДКЦПФР від 19 грудня 2006 р. № 1591 «Про затвердження Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів» та від 22 липня 2008 р. № 792 «Про порядок розкриття інсайдерської інформації».

Злочин вважається закінченим з моменту настання наслідку – істотної шкоди.

Суб'єктивна сторона характеризується умисним вчиненням дій, а щодо наслідку вина може бути як у формі умислу, так і необережності.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку й володіє інсайдерською інформацією. При визначенні кола таких осіб потрібно керуватися положеннями ч. 3 ст. 44 та ч. 3 ст. 45 зазначеного Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р, а також враховувати, що він зобов'язує емітента та певних професій-

них учасників ринку цінних паперів вести облік осіб, які мають доступ до інсайдерської інформації.

Також слід визначити, що п. 3 примітки до наданої статті визначає, що під особами, які вчинили дії, передбачені цією статтею, розуміються: посадові особи емітента, також ті, які були посадовими особами емітента на момент ознайомлення з інсайдерською інформацією; особи, які мають доступ до інсайдерської інформації у зв'язку з виконанням ними трудових (службових) обов'язків або договірних зобов'язань незалежно від відносин з емітентом, також співробітники професійних учасників фондового ринку; державні службовці, яким відома інсайдерська інформація внаслідок виконання ними посадових (службових) обов'язків; особи, які ознайомилися з інсайдерською інформацією неправомірним шляхом; аудитори, нотаріуси, експерти, оцінювачі, арбітражні керуючі або інші особи, які виконують надані законом публічні повноваження.

Кваліфікуючі ознаки:

- дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно;
- або за попередньою змовою групою осіб;
- або якщо такі дії спричинили тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 232-1);
- дії, передбачені частинами першою – третьою цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою (ч. 4. ст. 232-1).

Відповідно до п. 1 примітки *значним* розміром (значним збитком, значною шкодою) у цій статті вважається розмір (збиток, шкода), який у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Відповідно до п. 2 примітки – *тяжкими* наслідками в цій статті, якщо вони полягають у заподіянні матеріальних збитків, вважаються такі, які в тисячу й більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Контрольні питання

1. Поняття та загальна характеристика злочинів у сфері господарської діяльності.
2. Види злочинів у сфері господарської діяльності.
3. Злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України та їх кримінально-правова характеристика.
4. Злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання та їх кримінально-правова характеристика.

5. Злочини у сфері банкрутства та їх кримінально-правова характеристика.

6. Злочини у сфері використання фінансових ресурсів і обігу цінних паперів та їх кримінально-правова характеристика.

7. Злочини у сфері обслуговування споживачів і захисту їх прав та їх кримінально-правова характеристика.

8. Злочини у сфері приватизації державного і комунального майна та їх кримінально-правова характеристика.

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти довкілля.
2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів.

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти довкілля

Конституція України проголошує, що кожен має право на безпечне для життя й здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на їх поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.¹ Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки.² Розділ VIII Особливої частини Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за злочини проти довкілля (статті 236-254).

Злочини проти довкілля – це суспільно небезпечні й протиправні діяння, що посягають на навколишнє природне середовище та його компоненти, раціональне використання й охорона яких забезпечує оптимальну життєдіяльність людини, а також на екологічну безпеку населення та територій, і полягають у безпосередньому незаконному використанні природних об'єктів як соціальних цінностей, що призводить до їх негативних змін.

Родовим об'єктом злочинів проти довкілля є суспільні відносини, що забезпечують охорону навколишнього середовища, його науково обґрунтоване раціональне використання та відтворення природних ресурсів, захист нормального екологічного стану біосфери.

Безпосередній об'єкт цих злочинів – певні суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування системи довкілля. Наприклад, безпосереднім об'єктом забруднення моря (ст. 243) є встановле-

¹ Конституція України: Закон України від 28. 06. 1996 р. № 254к/96-ВР прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30 – Ст.141. (Стаття 50).

² Конституція України: Закон України від 28. 06. 1996 р. № 254к/96-ВР прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30 – Ст.141. (Стаття 66).

ний порядок використання водних ресурсів. При вчиненні такого злочину, як проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253), безпосередній об'єкт – суспільні відносини у сфері екологічної безпеки. *Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами* злочинів проти довкілля можуть бути життя та здоров'я особи, власність, інші блага тощо.

Злочини проти довкілля мають предмет. *Предметами* аналізованих злочинів можуть бути: підприємства, споруди, пересувні засоби та інші об'єкти, у зв'язку з проектуванням, експлуатацією яких існує небезпека негативного впливу на людину (ст. 236); землі (статті 239 і 254); атмосферне повітря (ст. 241); континентальний шельф і його природні багатства (ст. 244); рослини, а також їхні плоди (ст. 247); території, взяті під охорону держави, й об'єкти природно-заповідного фонду (ст. 252); проекти, інша аналогічна документація, в якій відсутні дані про обов'язкові інженерні системи захисту довкілля для споруд, що вводяться в експлуатацію, а також споруди без зазначених систем (ст. 253) тощо.

Об'єктивна сторона злочинів проти довкілля охоплює зазвичай: учинення діяння (дії чи бездіяльності), що полягає в порушенні правил охорони навколишнього природного середовища, раціонального природокористування чи екологічної безпеки; настання передбачених законом наслідків (школа здоров'ю людини чи довкіллю, загибель людей або інші тяжкі наслідки); причинний зв'язок між ними.

Більшість складів екологічних злочинів є матеріальними. Деякі диспозиції статей сконструйовано таким чином, що порушення спеціальних правил або відповідного законодавства вважається злочином тільки за умови, якщо це спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків (статті 239-244, 253). Водночас деякі статті розділу VIII Особливої частини КК (ст. 238, ч. 2 ст. 244, ст. 250) містять формальні склади злочинів, інші – формально-матеріальні (наприклад, ч. 1 ст. 238, ч. 1 ст. 240, ч. 1 ст. 248 тощо).

У деяких нормах обов'язковими ознаками об'єктивної сторони згадуваних злочинів можуть бути *засоби* (наприклад, шкідливі для життя, здоров'я людей або довкілля речовини, відходи чи інші матеріали промислового або іншого виробництва – ст. 241), *місце* (наприклад, певна ділянка чи район континентального шельфу України – ст. 244) або *спосіб* (наприклад, вогнем чи іншими загально небезпечним способом – ст. 245) учинення діяння тощо. Також слід зазначити, що більшість статей розділу VIII Особливої частини КК мають бланкетні диспозиції (наприклад, статті 236, 239-242, 244 тощо).

Суб'єктами злочинів проти довкілля можуть бути фізичні осудні особи, які досягли 16-річного віку. Значна частина аналізованих злочинів може бути вчинена лише спеціальними суб'єктами, тобто особами, до обов'язків яких за нормативними актами належить виконання певних дій з організації робіт, контролю, впровадження заходів безпеки, стосовно яких встановлено спеціальний порядок діяльності, пов'язаний зі службовим становищем або дорученням (наприклад, у статтях 236-239, 241, 243, 244, 253 тощо).

Суб'єктивна сторона злочинів проти довкілля характеризується переважно *необережною* чи *змішаною формами вини*. Передусім, це стосується всіх злочинів, передбачених у статтях із бланкетною диспозицією. Злочини, передбачені статтями 238, 240, 246 КК, а також ч. 1 ст. 243, ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст. 252 КК, вчиняються з *умисною* формою вини. Деякі посягання на довкілля можуть бути вчинені як умисно, так і *через необережність* (наприклад, злочини передбачені ч. 1 ст. 245, статтями 248-250).

Залежно від безпосереднього об'єкта, злочини проти довкілля можуть бути класифіковані на такі *чотири види (групи)*.

1. Злочини проти екологічної безпеки (статті 236, 237, 238 і 253):

- порушення правил екологічної безпеки (ст.236);
- нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237);
- приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238);
- проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253).

2. Злочини у сфері землевикористання й охорони надр (статті 239, 240 і 254):

- забруднення або псування земель (ст. 239);
- незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1);
- незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2);
- порушення правил охорони або використання надр (ст. 240);
- безгосподарське використання земель (ст. 254).

3. Злочини у сфері охорони водних ресурсів і атмосферного повітря (статті 241-244):

- забруднення атмосферного повітря (ст. 241);
- порушення правил охорони вод (ст. 242);
- забруднення моря (ст. 243);

- порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244).

4. Злочини у сфері лісовикористання, захисту рослинного та тваринного світу (статті 245-252):

- знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245);
- незаконна порубка лісу (ст.246);
- порушення законодавства про захист рослин (ст. 247);
- незаконне полювання (ст. 248);
- незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249);
- проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250);
- порушення ветеринарних правил (ст. 251);
- умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252).

2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів

Порушення правил екологічної безпеки (ст. 236).

Суспільна небезпека злочину полягає в посяганні на екологічну безпеку, встановлений порядок проведення екологічної експертизи, заподіяння шкоди здоров'ю людей, тваринному й рослинному світові, довкіллю. Екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Ст. 236 має загальний характер і підлягає застосуванню в тому разі, коли вчинене діяння не охоплюється конкретними складами злочинів, що передбачають посягання на окремі елементи довкілля.

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є екологічна безпека як умова життєдіяльності людини, флори й фауни в частині нормативно визначеного порядку виконання робіт, пов'язаних з проектуванням, будівництвом, експлуатацією об'єктів, потенційно шкідливих для навколишнього природного середовища, а додатковим обов'язковим об'єктом – життя людини або інші блага.

Предметом злочину є підприємства, споруди, пересувні засоби та інші об'єкти (наприклад, цехи, ділянки, установки, місця утворення й складування промислових відходів), у зв'язку з проектуванням, експлуатацією яких існує небезпека негативного впливу на людину й довкілля.

Об'єктивна сторона злочину характеризується сукупністю трьох ознак: 1) діяння – порушення порядку проведення екологічної експер-

тизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів; 2) наслідки у вигляді загибелі людей, екологічного забруднення значних територій або інших тяжких наслідків; 3) причинний зв'язок між діями та наслідками.¹

Диспозиція ст. 236 має бланкетний характер і для з'ясування змісту кримінально-правової заборони відсилає до екологічного законодавства. У вирокі має бути вказано, які саме правила порушено винним і в яких нормативних актах вони закріплені. Не трансформовані в правові норми наукові рекомендації з приводу охорони довкілля під час проведення господарської діяльності не можуть розглядатися як правила екологічної безпеки.

Метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливові антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах.²

В Україні здійснюються державна, громадська та інші види (наприклад, наукова, договірна, міжнародна) екологічної експертизи. Обов'язковими для виконання є висновки лише державної екологічної експертизи, тому порушення порядку проведення тільки цього виду експертизи утворює склад розглядуваного злочину.

Об'єктами державної екологічної експертизи виступають:

а) державні інвестиційні програми, проекти схем розвитку й розміщення продуктивних сил, розвитку окремих галузей народного господарства; б) проекти генеральних планів населених пунктів, схем генеральних планів промислових вузлів, інша передпланова й передпроектна документація; в) інвестиційні проекти, техніко-економічні обґрунтування, проектне будівництво нових та розширення, реконструкція діючих підприємств, інших об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища; г) проекти нормативно-правових актів, що регулюють відносини в галузі забезпечення екологічної безпеки; д) документація по впровадженню нової

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991. – № 41. – Ст. 546.

² Про екологічну експертизу: Закон України від 09.02.1995 № 45/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995. – № 8. – Ст.54.

техніки, технологій, матеріалів і речовин, які можуть створити потенційну загрозу навколишньому природному середовищу та здоров'ю людей.

Порушення порядку проведення екологічної експертизи може бути вчинене шляхом як дії, так і бездіяльності. Це може бути, наприклад: надання завідомо неправдивих відомостей про екологічні наслідки діяльності об'єкта екологічної експертизи; надання дозволів на спеціальне природокористування, фінансування та реалізацію проектів і програм, які можуть негативно впливати на стан довкілля й здоров'я людей, без позитивного висновку екологічної експертизи; ухилення від надання у відповідь на законну вимогу державних еколого-експертних органів необхідних відомостей і матеріалів; приховування або фальсифікація відомостей про наслідки екологічної експертизи, ігнорування її результатів; примушування або створення таких умов для експерта, що мають своїм наслідком підготовку хибних експертних висновків.

Під вказаним порушенням розуміється також нездійснення державної екологічної експертизи в тих випадках, коли її проведення було обов'язковим, зокрема щодо тих видів діяльності та об'єктів, які становлять підвищену екологічну небезпеку й перелік яких затверджується КМ (наприклад, атомна енергетика й атомна промисловість; видобування нафти, нафтохімія й нафтопереробка; чорна і кольорова металургія; целюлозно-паперова промисловість; будівництво аеропортів, залізничних вокзалів, автовокзалів, річкових і морських портів, залізничних і автомобільних магістралей, метрополітенів).

Порушення правил екологічної безпеки під час проектування, будівництва, введення в експлуатацію та експлуатації об'єктів може виражатись у таких діяннях: відсутність споруд, устаткування й пристроїв для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, а також приладів контролю за кількістю й складом забруднюючих речовин та характеристиками шкідливих факторів; використання природних ресурсів, викиди й скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, дії з відходами без відповідних дозволів; нездійснення заходів, спрямованих на запобігання залповим викидам і скидам, що створюють високі та екстремально високі рівні забруднення повітряного й водного басейнів і ґрунтів, становлять небезпеку для життя людей, тваринного та рослинного світу.

За ст. 236 слід кваліфікувати також непроведення планових і позапланових налагоджувальних робіт на паливовикористовуючому обладнанні, тобто обладнанні, що споживає природний газ і рідке паливо

(парові й водонагрівальні котли, печі, сушильні агрегати тощо). Кримінально карані порушення правил екологічної безпеки під час будівництва житлових і виробничих приміщень слід визнавати незабезпечення захисту людини від впливу радіонуклідів, що містяться в будівельних матеріалах.

Ознаки цього складу злочину вбачаються також у разі: а) прийняття в експлуатацію сховищ радіоактивних відходів або об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, без реалізації заходів щодо забезпечення захисту персоналу, населення, довкілля або без спорудження та введення в дію всього комплексу цих об'єктів, передбаченого проектом; б) ведення в межах санітарно-захисних зон, створених для відмежування сховищ радіоактивних відходів від суміжних земель, сільськогосподарської та іншої виробничої діяльності, спрямованої на одержання товарної продукції, без спеціального дозволу, здійснення без такого дозволу в цих зонах всіх видів водокористування, лісокористування та користування надрами; в) проведення робіт на ядерній установці, джерелі іонізуючого випромінювання, а також поводження з такими джерелами і ядерними матеріалами без наявності дозволу. За своєю конструкцією склад злочину матеріальний. Злочин є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, передбачених ст. 236. Порушення правил екологічної безпеки, яке не супроводжувалось фактичним заподіянням шкоди людині чи довкіллю, утворює склад відповідного адміністративного проступку (ст.ст. 79-1, 80, 91-1 КУпАП), а за наявності для цього підстав – злочину, передбаченого ч. 1 ст. 253.

Загибель людей означає смерть однієї або декількох осіб. Іншими тяжкими наслідками можуть визнаватись, зокрема, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, масове захворювання людей, виведення з ладу назавжди або на тривалий період виробничих підприємств чи інших важливих споруд (гребель, систем водо- та енергопостачання, зв'язку тощо), масова загибель об'єктів тваринного світу, знищення лісових масивів на значних площах, спричинення особливо великих матеріальних збитків, також пов'язаних з відновленням належної якості довкілля, неможливість проживання населення на певній території й вимушене переселення людей.

До екологічного забруднення значних територій слід відносити забруднення різними небезпечними речовинами, матеріалами, відходами лісових масивів, водойм, морського середовища, атмосферного повітря, земельних ділянок. Це може бути, наприклад, зміна на даній

території радіоактивного фону в розмірах, які створюють небезпеку для життя й здоров'я людини, генетичного фонду рослин і тварин.

Суб'єкт злочину спеціальний. Це особа, на яку покладено правовий обов'язок дотримуватись відповідних приписів законодавства щодо порядку проведення державної екологічної експертизи, правил екологічної безпеки (наприклад, працівники еколога-експертних підрозділів МЕПР, інші експерти державної екологічної експертизи, конструктори ядерних установок і джерел іонізуючого випромінювання, службові особи підприємств, установ, організацій, відповідальні за проектування, розміщення, експлуатацію певних об'єктів, члени приймальних комісій таких об'єктів).

Суб'єктивна сторона злочину визначається психічним ставленням особи до наслідків і, за загальним правилом, характеризується необережною формою вини.

Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є екологічна безпека в частині встановленого порядку ліквідації та усунення наслідків екологічного забруднення, а додатковим обов'язковим *об'єктом* – життя людини, власність або інші блага.

Предметом злочину є територія, що зазнали екологічного забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням.

До небезпечних речовин належать речовини, які через свої фізико-хімічні властивості здатні негативно впливати на людей, довкілля, матеріальні цінності. Це хімічні, токсичні, вибухові, окислювальні, горючі речовини, біологічні агенти та речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин мікроорганізми тощо), які становлять небезпеку для життя й здоров'я людей, довкілля, матеріальних і культурних цінностей.

Випромінювання – це вплив на людину та довкілля з боку ядерних установок і джерел іонізуючого випромінювання. Під ядерними установками потрібно розуміти об'єкти з виробництва ядерного палива, ядерні реактори, які містять критичні та підкритичні збірки; дослідницькі реактори; атомні електростанції; підприємства й установки по збагаченню та переробці палива, а також сховища відпрацьованого палива. Джерело іонізуючого випромінювання – це фізичний об'єкт (крім ядерних установок), що містить радіоактивну речовину, або технічний пристрій, який створює або за певних умов може створювати іонізуюче випромінювання.

Прикладом екологічного забруднення є радіоактивне забруднення значних територій України внаслідок Чорнобильської катастрофи. До забруднених належать території, на яких виникло стійке забруднення навколишнього середовища радіоактивними речовинами понад доаварійний рівень, що з урахуванням природно-кліматичної та комплексної екологічної характеристики конкретних територій може призвести до опромінення населення понад 0,1 бер за рік, і яке потребує вжиття заходів щодо радіаційного захисту населення та інших спеціальних втручань.

Об'єктивна сторона злочину характеризується сукупністю трьох ознак: 1) діяння (дія чи бездіяльність) – ухилення від проведення або неналежне проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення; 2) наслідки – загибель людей або інші тяжкі наслідки; 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Одним із засобів захисту населення за умов надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, здатним усунути наслідки екологічного забруднення у вигляді загибелі людей або їх захворювання, є евакуація. Не проведення або несвоєчасне проведення евакуації, рішення про яку прийнято у встановленому порядку, ухилення від прийняття рішення про евакуацію населення за наявності безпосередньої загрози життю й здоров'ю людей, а також ухилення від проведення або неналежне проведення дезактиваційних та інших відновлюваних заходів потрібно кваліфікувати за ст. 237 КК.

Склад злочину побудований як матеріальний. Злочин є закінченим з моменту настання загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Це особа, на яку покладено обов'язок здійснювати дезактиваційні та інші відновлювальні заходи щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення.

Суб'єктивна сторона злочину визначається психічним ставленням особи до наслідків і характеризується, як правило, необережною формою вини. Проте не виключається можливість вчинення злочину з прямим умислом.

Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238).

Об'єктом злочину є встановлений з метою забезпечення екологічної безпеки та захисту здоров'я людей, збереження тваринного й рослинного світу порядок інформування про екологічний стан та стан за-

хворюваності населення, а також право громадян на отримання у встановленому порядку повної, достовірної та своєчасної інформації про стан навколишнього природного середовища, здоров'я населення, наявні та можливі фактори ризику для нього та їх ступінь, про надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, що виникли або можуть виникнути, про рівні опромінення людини та захист від впливу іонізуючих випромінювань у місцях проживання чи роботи.

Предметом злочину виступають відомості про: 1) екологічний, також радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і який негативно впливає на здоров'я людей, рослинний і тваринний світ; 2) стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою.

Екологічний стан визначається додержанням або порушенням існуючих екологічних нормативів, які встановлюють граничнодопустимі викиди та скиди в навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних і біологічних факторів.

Предметом даного злочину є лише ті відомості, приховування або перекручення яких ставить під загрозу екологічне благополуччя людини, флори та фауни. Йдеться про інформацію, що стосується не звичайного екологічного стану, а такої екологічної обстановки, яка різко погіршується, у зв'язку з чим потрібно вживати негайних заходів, спрямованих на її поліпшення.

До відомостей про стан захворюваності належить інформація про кількість хворих у районі з підвищеною екологічною небезпекою на хвороби, характерні для забруднення, що мало місце в цьому районі (наприклад, захворювання променевою хворобою при радіоактивному забрудненні), про діагнози, які були поставлені, динаміку захворюваності, зв'язок специфічних хвороб з погіршенням екологічної обстановки, а також про хвороби загальної етіології (рак, запалення легенів, виразка шлунку тощо). Районами підвищеної екологічної небезпеки оголошуються території, де внаслідок діяльності людини або руйнівного впливу стихійних сил природи в навколишньому природному середовищі на тривалий час виникають негативні зміни, що ставлять під загрозу здоров'я людини, збереження природних об'єктів і обмежують ведення господарської діяльності.

Об'єктивна сторона злочину полягає в приховуванні або перекрученні службовою особою відомостей про екологічний стан або стан захворюваності населення в певних районах.

Приховування означає неповідомлення відповідної інформації належним адресатам або несвоєчасне подання їм. Це бездіяльність особи, яка поводить себе пасивно й не виконує покладений на неї правовий обов'язок за власною ініціативою чи за запитом уповноважених суб'єктів надати відомості про екологічний стан або захворюваність населення.

Відповідальність за ст. 238 настає лише в разі, коли в особи, яка володіє інформацією, з урахуванням конкретної ситуації була фактична можливість виконати покладений на неї обов'язок. Поняттям приховування охоплюється також відмова надати певні відомості у відповідь на запит уповноваженого суб'єкта, а також активні дії, спрямовані на те, щоб ухилитись від виконання обов'язку з інформування, наприклад прийняття з порушенням чинного законодавства рішення про визнання такої інформації державною чи комерційною таємницею.

Перекручення – це подання завідомо неправдивих відомостей, які вводять адресата в оману в питанні про екологічний стан або стан захворюваності населення. Це будь-яке спотворення істини, також у бік перебільшення чи применшення показників про забруднення довкілля або стан захворюваності населення у відповідних районах (свідоме заниження показників про кількість шкідливих речовин у навколишньому природному середовищі, повідомлення занижених показників про рівень радіації у даній місцевості тощо).

Злочин є закінченим з моменту, коли особа могла й повинна була направити інформацію належному адресатові, але не зробила цього, або з часу, коли вона направила завідомо перекручену інформацію.

Суб'єкт злочину спеціальний. Це службова особа, на яку покладено правовий обов'язок збирати та/або подавати відповідні відомості (зокрема, працівники підрозділів МЕРП, службові особи органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби, ЦО, обласних центрів гідрометеорології, уранових об'єктів, службові особи центральних та місцевих органів виконавчої влади, виконавчих органів рад, службові особи суб'єктів господарської діяльності, які зобов'язані надавати населенню, іншим органам влади або засобам масової інформації відповідну інформацію),

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Психічне ставлення до загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 238) характеризується необережною формою вини.

Не утворює коментованого складу злочину поширення неперевіреної інформації, наприклад, попередніх розрахунків чи даних, які потребують аналізу й обробки, чийхось суджень, думок, припущень, чуток.

Кваліфікуючими ознаками злочину є: 1) повторність; 2) вчинення злочину в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації; 3) спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

Під зоною надзвичайної екологічної ситуації потрібно розуміти окрему місцевість України, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація, тобто ситуація, за якої сталися негативні зміни в довкіллі, що потребують з боку держави застосування надзвичайних заходів. Негативні зміни в навколишньому природному середовищі – це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів і ресурсів внаслідок надмірного забруднення довкілля, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

Підставами для оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації є, зокрема: значне перевищення гранично допустимих норм показників якості навколишнього природного середовища, визначених законодавством; виникнення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей або заподіяння значної матеріальної шкоди юридичним, фізичним особам або довкіллю внаслідок його надмірного забруднення та інших факторів; значне збільшення рівня захворюваності населення внаслідок негативних змін у природному навколишньому середовищі. Порядок оголошення окремої місцевості України зоною надзвичайної екологічної ситуації встановлюється законом.

Порушення ветеринарних правил (ст. 251).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є встановлений порядок захисту тваринного світу в частині дотримання ветеринарних правил, попередження й боротьби із заразними хворобами диких і свійських тварин. Додатковим факультативним *об'єктом* можуть бути здоров'я населення (у разі поширення безпосередньо або через інфіковані продукти тваринництва хвороб, здатних передаватись від тварин людям), інші блага.

Предметом злочину є: 1) тварини (свійські, дикі, сільськогосподарські, зоопаркові, циркові, лабораторні тощо), птиця, інші представники фауни, здоров'я яких охороняється спеціальними правилами (зокрема, бджоли, риби, раки, молюски, шовкопряди), їхні ембріони, запліднена ікра; 2) продукти тваринного походження (наприклад, м'ясо й м'ясопродукти, молоко й молокопродукти, рибопродукти, яйця, продукти бджільництва); 3) сировина тваринного

походження (шкіра, кістки, кров тощо); 4) корми тваринного походження й кормові добавки.

Об'єктивна сторона злочину характеризується сукупністю трьох ознак: 1) діяння – порушення ветеринарних правил; 2) тяжкі наслідки; 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Під ветеринарними правилами слід розуміти вимоги, які регулюють діяльність фізичних і юридичних осіб в галузі ветеринарної медицини й містяться в ряді нормативних актів. Ветеринарними є правила, які встановлені для боротьби з епізоотіями, заразними та масовими незаразними захворюваннями тварин, правила проведення проти епізоотичних, лікувальних, лабораторно-діагностичних, радіологічних та інших заходів, зокрема карантинних.

Карантин тварин – це правовий режим діяльності державних органів, підприємств, установ, організацій, спрямований на локалізацію й ліквідацію спалахів небезпечних інфекційних захворювань у тварин, що допускає встановлення тимчасових обмежень у здійсненні прав фізичних і юридичних осіб з покладанням на них додаткових обов'язків.

Диспозиція ст. 257 є бланкетною, що в кожному конкретному випадку вимагає встановлення того, які саме ветеринарні правила порушені особою і в яких нормативних актах ці правила закріплені.

Ветеринарні правила можуть бути порушені шляхом вчинення дії або бездіяльності (виробництво або продаж заражених продуктів чи сировини тваринного походження, продаж хворих тварин; неповідомлення або несвоєчасне повідомлення органів державної ветеринарної медицини про виникнення захворювання тварин, неперед'явлення тварин для проведення ветеринарного огляду, профілактичних і лікувально-профілактичних оброблень, досліджень або щеплень, недотримання вимог правового режиму карантину тварин, використання хворих або підозрюваних у захворюванні тварин та їх приплоду для відтворення стада).

У силу прямої вказівки закону до тяжких наслідків належить епізоотія. Іншими тяжкими наслідками можуть визнаватися, зокрема, масове отруєння людей або захворювання на відповідну хворобу хоча б однієї людини, масове захворювання або падіж худоби за відсутності ознак епізоотії, що завдало істотної шкоди тваринному світові, великі матеріальні втрати, пов'язані із запровадженням карантинних заходів, зниженням якості або втратою продукції й сировини тваринного походження.

Для притягнення особи до відповідальності за ст. 251 потрібно встановити, що тяжкі наслідки перебувають у причинному зв'язку з порушенням ветеринарних правил, а не викликані іншими факторами, наприклад природними чинниками або діями, які не пов'язані з пору-

шенням таких правил (скажімо, використання води із джерела, забрудненого токсичними речовинами).

Злочин вважається закінченим з моменту настання тяжких наслідків. Порушення ветеринарних правил, що не спричинило вказаних наслідків, тягне за собою адміністративну відповідальність (ст. 107. 107-1 КУпАП).

Суб'єкт злочину загальний. Переважно ним є особи, діяльність яких пов'язана з утриманням, транспортуванням, торгівлею тваринами, із виробництвом, переробкою, зберіганням та реалізацією продуктів і сировини тваринного походження, а також працівники ветеринарної медицини та органів охорони здоров'я.

Суб'єктивна сторона злочину визначається психічним ставленням до наслідків і, за загальним правилом, характеризується необережністю. Проте не виключається можливість порушення ветеринарних правил з непрямым умислом.

Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252).

Основний безпосередній *об'єкт* злочину – встановлений порядок охорони, відтворення й використання об'єктів природно-заповідного фонду України, інших територій та об'єктів, взятих під охорону держави, як специфічних елементів, що мають особливий екологічний статус. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя особи або інші блага.

Предметом злочину є: 1) території, взяті під охорону держави; 2) об'єкти природно-заповідного фонду, який становлять ділянки суходолу й водного простору, природні комплекси, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність.

До об'єктів природно-заповідного фонду належать: 1) природні території та об'єкти – природні та біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; 2) штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

До територій, взятих під охорону держави, належать, зокрема, водно-болотні угіддя загальнодержавного значення (цінні природні комплекси боліт, заплавлених лук і лісів, а також водних об'єктів), наукові об'єкти, що становлять національне надбання, які не піддаються відтворенню й втрата або руйнування яких матиме серйозні негативні наслідки для розвитку науки та суспільства (полігони тощо). При цьому, однак, потрібно мати на увазі екологічний характер злочину, пе-

редбаченого ст. 252. Умисне нищення, руйнування чи псування тих об'єктів, які є пам'ятками історії і культури (зокрема об'єктів садово-паркового мистецтва, ландшафтних об'єктів історико-культурних заповідників, унікальних документальних пам'яток Національного архівного фонду України), потрібно кваліфікувати за ст. 298, а забруднення моря в межах такого об'єкта особливої охорони як виключна (морська) екологічна зона – за ст. 243.

Посягання на особливо охоронювані об'єкти рослинного й тваринного світу, занесені до Червоної книги, слід кваліфікувати не за ст. 252, а за статтями цього розділу, що передбачають відповідальність за злочини, предметом яких є зазначені об'єкти (ст.ст. 245, 246, 248, 249).

Об'єктивна сторона злочину полягає в знищенні або пошкодженні будь-яким способом територій, взятих під охорону держави, об'єктів природно-заповідного фонду.

Порушення правил охорони та використання об'єктів і територій природно-заповідного фонду, не пов'язане з їх умисним знищенням чи пошкодженням, тягне адміністративну відповідальність (ст. 91 КУпАП).

Суб'єкт злочину загальний, фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі умислу (прямого чи непрямого). Психічне ставлення до загибелі людей та інших тяжких наслідків при вчиненні цього злочину (ч. 2 ст. 252) є необережним. Якщо винна особа передбачає й бажає або свідомо допускає настання наслідків у виді загибелі людей або інших тяжких наслідків, її дії треба додатково кваліфікувати за ст. 115 або 121.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 252) є вчинення його шляхом підпалу або іншим загально небезпечним способом.

Контрольні питання

1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти довкілля.
2. Види злочинів проти довкілля.
3. Злочини проти екологічної безпеки (статті 236, 237, 238 і 253) та їх кримінально-правова характеристика.
4. Юридичний аналіз злочинів у сфері землекористання й охорони надр (статті 239, 240 і 254).
5. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері охорони водних ресурсів і атмосферного повітря (статті 241-244).
6. Злочини у сфері лісовикористання, захисту рослинного та тваринного світу: кримінально-правовий аналіз (статті 245-252).

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти громадської безпеки.
2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів.

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти громадської безпеки

Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської безпеки передбачена розділом IX Особливої частини КК (статті 255-270¹). Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і *безпека* визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. *Громадська безпека* – це система суспільних відносин та юридичних норм, що регулюють ці відносини, з метою забезпечення громадського спокою, недоторканності особи, її життя та здоров'я, нормальної діяльності державних і громадських інституцій, установ, закладів, підприємств. Громадська безпека охороняється державою, громадськими формуваннями та самими громадянами. Громадська безпека – стан захищеності інтересів людини, суспільства й держави від суспільно небезпечних діянь і негативного впливу надзвичайних обставин, викликаних криміногенною ситуацією, стихійним лихом, катастрофами, аваріями, пожежами, епідеміями та іншими надзвичайними подіями.¹

Родовий об'єкт цих злочинів є громадська (загальна) безпека.

Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами злочинів цієї групи є життя та здоров'я особи, власність, довілля тощо.

Обов'язковою ознакою більшості злочинів проти громадської безпеки є небезпечні предмети – зброя, боєприпаси, вибухові речовини та пристрої, радіоактивні матеріали та інші предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення.

Об'єктивна сторона цих злочинів полягає в суспільно небезпечному, протиправному діянні (дії або бездіяльності), що порушує громадську безпеку та створює загальну небезпеку (умови) загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіює такі наслідки.

Злочини проти громадської безпеки належать до злочинів як із формальним складом (їх більшість), так і з матеріальним складом (статті

¹ Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України // Наказ № 550 від 11.11.2010 р.

264, 267 і 270 КК). Деякі злочини проти громадської безпеки належать до таких, що мають усічені склади (наприклад, створення злочинної організації, банди та ін.). Певна кількість статей містить бланкетні диспозиції (наприклад, статті 267, 269, 270).

Суб'єктивна сторона злочинів проти громадської безпеки з формальним складом – прямий умисел, а злочинів із матеріальним складом – необережність. В останніх злочинах можлива змішана форма вини, що передбачає умисел щодо діяння й необережність щодо наслідків.

Мотив і мета більшості злочинів проти громадської безпеки не є їх обов'язковими ознаками й можуть бути різними. Деяким злочинам проти громадської безпеки властива спеціальна *мета* (наприклад, ст.ст. 255, 257).

Суб'єктом злочинів проти громадської безпеки є будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16 років. У деяких злочинів – 14 років (наприклад, ст.ст. 257, 258, 262). В окремих нормах передбачено спеціальний суб'єкт (наприклад, суб'єктом злочину за ч. 2 ст. 262 ; ч. 4 ст. 267¹ КК може бути службова особа).

Злочини проти громадської безпеки – це суспільно небезпечні, передбачені КК, винні діяння (дії або бездіяльність), вчинені суб'єктами злочину, що порушують громадську (загальну) безпеку й створюють загальну небезпеку (умови) загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіюють такі наслідки.

Відповідно до *безпосередніх об'єктів* злочини проти громадської безпеки можна систематизувати, поділивши на наступні групи.

1. Злочини, пов'язані з діяльністю злочинних організацій:

- створення злочинної організації (ст. 255);
- сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256);
- бандитизм (ст. 257);
- створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3);
- створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (стаття 260).

2. Злочини, пов'язані з тероризмом:

- терористичний акт (ст. 258);
- втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1);
- публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2);
- сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4);
- фінансування тероризму (ст. 258-5);

- погроза вчинити викрадання або використати радіоактивні матеріали (ст. 266).

3. Злочини, що порушують правила поведження з предметами, які становлять підвищену суспільну небезпеку:

- напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261);

- викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262);

- незаконне поведження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263);

- незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв (ст. 263-1);

- недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264);

- незаконне поведження з радіоактивними матеріалами (ст. 265);

- незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (ст. 265-1);

- незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268);

- незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 269).

4. Злочини, пов'язані з порушенням спеціальних правил:

- порушення правил поведження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267);

- порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267-1);

- порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270);

5. Інші злочини проти громадської безпеки:

- завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259);

- умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (ст. 270-1).

2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів

Бандитизм (ст. 257).

Об'єктом злочину є громадська безпека.

Об'єктивна сторона бандитизму включає вчинення трьох альтернативних дій: 1) організацію банди; 2) участь у банді; 3) участь у нападі, вчинюваному бандою.

Суб'єктом бандитизму є осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона бандитизму характеризується умисною виною та спеціальною метою – здійснення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян.

Бандитизм становить окремий різновид спільної злочинної діяльності, специфічними проявами якої є організація озброєної банди та участь у ній або у вчинюваному нею нападі. Для притягнення особи до відповідальності за ст. 257 достатньо вчинення нею хоча б одного з цих діянь.

Бандою необхідно визнавати озброєну організовану групу або злочинну організацію, яка попередньо створена з метою вчинення кількох нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб або одного такого нападу, який потребує ретельної довготривалої підготовки.¹ Банду слід вважати створеною з моменту досягнення її учасниками згоди щодо вчинення першого нападу за наявності планів щодо подальшої спільної злочинної діяльності такого ж характеру та за умови, що об'єднання набуло всіх обов'язкових ознак банди. При цьому не має значення, передувала створенню банди стадія існування об'єднання як організованої групи або злочинної організації чи банда одразу була створена як така. Якщо перший, а також наступні злочини були вчинені до набуття об'єднанням усіх обов'язкових ознак банди, ці злочини за наявності до того підстав необхідно визнавати такими, що вчинені організованою групою чи злочинною організацією. Оскільки ст. 257 передбачено відповідальність за організацію банди, а не за організаційну діяльність щодо її створення, дії обвинувачених можна кваліфікувати як закінчений бандитизм лише у випадках, коли банда дійсно було організовано. Організаційна ж діяльність, яка не дала такого результату, може розцінюватись як замах на бандитизм.

Обов'язковими ознаками організації банди є мета цієї діяльності – вчинення нападів – та озброєність її учасників або хоча б одного з них (в останньому випадку інші учасники мають знати про це й усвідомлювати можливість застосування зброї під час нападів). Організація

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13 // ВВСУ. – 2006. – № 1. – С. 2-6.

такого об'єднання утворює склад бандитизму незалежно від того, чи встигли його учасники здійснити хоча б один із намічених нападів.

Організацією озброєної банди належить визнавати створення як організованої групи чи злочинної організації, що вже озброєні, але ще не вчинили нападів, так і таких стійких об'єднань, які, щоб дістати зброю, вчиняють напади на військовослужбовців, працівників правоохоронних органів тощо. Уже в момент нападу з метою заволодіння зброєю ці об'єднання стають бандою, оскільки в такий спосіб її члени озброюються.

У разі, коли для вирішення питання про належність відповідних предметів до зброї, а також питання про їх придатність до використання за цільовим призначенням потрібні спеціальні знання, у справі необхідно призначати експертизу, яку слід проводити у відповідних експертних установах. Для вирішення лише другого питання достатньо участі спеціаліста. Треба мати на увазі, що банда може бути озброєна й гладкоствольною зброєю.

Дії, які полягають у незаконному заволодінні вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями, їх придбанні, виготовленні, ремонті, або в незаконному заволодінні радіоактивними матеріалами чи їх придбанні, або у виготовленні, ремонті холодної зброї, вчинені з метою організації банди, а також аналогічні дії учасників уже існуючої банди чи збут останніми зазначених предметів належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 257 і ст. 262 або ч. 1 чи ч. 2 ст. 263.

Дії ж учасників банди, пов'язані з незаконним носінням, зберіганням, ремонтом та передачею (один одному) предметів, якими вона озброєна, є складовими елементами бандитизму й додаткової кваліфікації за ст. 263 не потребують.

Оскільки законом встановлено відповідальність за сам факт організації банди, то особа, яка була одним з її організаторів, визнається виконавцем злочину, передбаченого ст. 257, навіть якщо вона в подальшому не брала участі в діяльності банди.

Участь в озброєній банді слід розуміти не тільки як безпосереднє здійснення нападів, а і як сам факт вступу особи до неї чи вчинення будь-яких дій, спрямованих на створення сприятливих умов для її функціонування (надання транспорту, приміщень, здійснення фінансування та матеріально-технічного забезпечення, постачання зброї, підшукування об'єктів для нападу, зберігання зброї, злочинно набутого майна, коштів тощо). Проте в будь-якому разі участь у банді (як форма бандитизму) обов'язково передбачає членство особи в цьому

об'єднанні, яке набувається шляхом вступу до останнього. Вчинення зазначених дій особою, яка не є учасником банди, належить розцінювати як пособництво у бандитизмі.

Нападом озброєної банди є дії, спрямовані на досягнення злочинного результату шляхом застосування насильства до потерпілого чи створення загрози його застосування. Такий напад вважається здійсненим і в тих випадках, коли члени банди не застосовували зброї, яка перебувала в їх розпорядженні.

Участь у вчинюваному бандою нападі може брати й особа, яка не входить до її складу. Проте дії такої особи можна кваліфікувати за ст. 257 тільки в тому разі, коли вона усвідомлювала, що є учасником нападу, який вчинює банда. Якщо ж зазначена особа не брала безпосередньої участі в нападі, а лише якимось чином сприяла в його вчиненні, її дії слід вважати пособництвом.

Особи, які не були учасниками банди й не усвідомлювали факту її існування, але в будь-який спосіб сприяли у вчиненні нею нападу, несуть відповідальність за злочин, що охоплювався їхнім умислом.

Стаття 257 не передбачає ні якихось конкретних цілей вчинюваних бандою нападів як обов'язкової ознаки складу цього злочину, ні відповідальності за вчинення її членами під час нападу злочинних діянь, які утворюють самостійні склади злочинів (крім відповідальності за організацію банди, участь у ній та у вчинюваних нею нападах). Тому в таких випадках належить керуватися положенням ст. 33, згідно з яким за сукупності злочинів кожен із них підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Терористичний акт (ст. 258).

Об'єктом злочину є громадська безпека. Під тероризмом розуміють залякування населення, органів влади з метою досягнення злочинних намірів. Він полягає в погрозі насильством, підтриманні стану постійного страху з метою досягнути певних політичних чи інших цілей, спонукати до певних дій, привернути увагу до особи терориста або організацій, які він представляє. Заподіяння чи загроза заподіяння шкоди є своєрідним попередженням про можливість спричинення більш тяжких наслідків, якщо вимоги терористів не буде сприйнято. Характерною ознакою тероризму є його відкритість, коли про мету заподіяння шкоди чи погрози, про вимоги широко розголошується.

Об'єктивна сторона злочину може проявитися в таких формах:

1) застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або 2) заподіяння

ня значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, а також 3) погроза вчинення зазначених дій.

Під застосуванням зброї при вчиненні терористичного акту слід розуміти її використання за цільовим призначенням – здійснення прицілених пострілів чи хаотична стрільба в місцях знаходження людей, нанесення ударів холодною зброєю.

Інші дії, які створювали небезпеку, – це вчинки, внаслідок яких виникала реальна загроза настання наслідків у вигляді смерті чи завдання тілесних ушкоджень, знищення чи пошкодження майна, перерву руху транспортних засобів, роботи підприємств, установ, організацій. До них, зокрема, відноситься застосування отруйних чи сильнодіючих речовин, затоплення, поширення збудників заразних хвороб тощо.

Відмінність між терористичною групою й терористичною організацією полягає в тому, що терористична група створюється для вчинення конкретного терористичного акту чи кількох таких актів, а терористична організація має діяти невизначений час, займатися терористичною діяльністю постійно, до досягнення певної мети. Діяння ж, які вчиняються у зв'язку з організованою терористичною діяльністю, за своїм змістом аналогічні тим, що виконуються стосовно інших видів злочинних організацій.

Створення небезпеки для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків полягають у таких змінах в навколишньому світі, коли виникає реальна загроза, високий ступінь ймовірності заподіяння дійсної шкоди життю чи здоров'ю особи, власності, нормальному функціонуванню транспорту, зв'язку, забезпеченню споживачів

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона терористичного акту характеризується прямим умислом і хоча б однією спеціальною метою, зазначеною в диспозиції ч. 1 ст. 258: якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Що стосується погрози – характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючі ознаки терористичного акту є: 1) вчинення його повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб або 3) якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 258); а особливо кваліфіковані – дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що призвели до загибелі людини (ч. 3 ст. 258).

Повторність має місце при вчиненні терористичного акту особою, яка раніше вчинила такий же закінчений злочин або ж перерваний на стадії готування чи замаху й знову вчинила посягання, передбачене ст. 258.

Заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків має місце при настанні наслідків у вигляді знищення чи пошкодження майна, заподіянні реальної шкоди, загроза якої передбачена ч. 1 ст. 258. Те, що майнова шкода є значною, а інші наслідки – тяжкими, визначається з урахуванням вартості майна, затрат на відвернення загрози чи ліквідацію збитків, кількості осіб, які потерпіли внаслідок акту тероризму, характеру й розміру заподіяної їм матеріальної, моральної та іншої шкоди тощо. До тяжких наслідків належить і заподіяння тяжкого тілесного ушкодження хоча б одному потерпілому або середньої тяжкості тілесних ушкоджень кільком особам. Загибель людини передбачає смерть хоча б однієї особи.

Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260).

Об'єкт злочину – громадська безпека.

Об'єктивна сторона злочину виражається в наступних формах: 1) створення не передбачених законами України воєнізованих формувань; 2) участь у їхній діяльності (ч. 1 ст. 260); 3) створення не передбачених законом збройних формувань; 4) участь у їхній діяльності (ч. 2 ст. 260); 5) керівництво зазначеними формуваннями; 6) їх фінансування, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки (ч. 3 ст. 260); 7) участь у складі вказаних формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян (ч. 4 ст. 260).

Поняття воєнізованих або збройних формувань визначено в примітках до ст. 260, а саме: під *воєнізованими* слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка.

Однак поняття воєнізованих або збройних формувань, надане в примітках до ст. 260, не містить вказівки на всі необхідні, істотні й достатні ознаки цих злочинних організацій. Зокрема, у примітках 1 і 2

до ст. 260 не вказується ознака, вказана в назві та диспозиціях ч. 1 та ч. 2 цієї статті, а саме, що ці формування не передбачені законами. Крім того, неповно розкрито специфічні ознаки цих організацій, що не дає змоги відмежувати їх від інших видів злочинних організацій.

З урахуванням викладених зауважень видається, що воєнізованими формуваннями слід вважати організації, яким, крім загальних ознак злочинної організації, притаманні ще й такі: 1) вони схожі на передбачені законами України військові формування, але їх створення не передбачене законами України. Це означає, що або взагалі відсутній закон, який передбачає створення відповідної воєнізованої організації, або ж вони не належать (не є структурним підрозділом, не перебувають у підпорядкуванні) до жодного з легально існуючих воєнізованих формувань чи груп – ЗС, СБ, ПВ, УДО, **військ ЦО**, внутрішніх військ МВС тощо; 2) вони мають організаційну структуру військового типу, що характеризується наявністю єдиначальності, підпорядкованості та дисципліни. Це включає в себе: поділ формування на підрозділи з визначенням особового складу кожного із них та підпорядкованості відповідних структурних частин; встановлення військових або інших звань; дотримання субординації; використання одностроїв, знаків розрізнення; застосування засобів впливу та заохочення, характерних для війська тощо. При цьому під формуваннями слід розуміти організації, які складаються з відносно самостійних підрозділів; 3) воєнізований характер завдань і методів, які ставляться перед такою організацією, засобів, які нею використовуються. Це вказує, що організація ставить перед собою специфічні завдання, які можуть покладатися лише на офіційно створені формування. Це вирішення завдань громадсько-політичного характеру методами військових операцій – заволодіння певними територіями чи їх утримання; силова підтримка владних структур; подавлення збройного чи іншого організованого або масового опору владі; депортація населення; встановлення режиму військового стану; знищення живої сили противника та його матеріальних засобів тощо.

Під *збройними формуваннями* слід розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Частиною 4 ст. 260 не охоплюється участь у нападі осіб, які не є членами не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування, оскільки закон передбачає відповідальність за участь у нападі в складі такої організації. Із врахуванням конкретних обставин справи, участь окремих осіб разом із членами незаконного воєнізованого чи збройного формування у нападі має кваліфікуватися за статтями КК, які

передбачають відповідальність за злочини, що становлять собою напад, та за співучасть у злочині, передбаченому ч. 4 ст. 260.¹

Суб'єкт злочину загальний. За окремі злочини, вчинювані в ході нападів у складі воєнізованого чи збройного формувань у випадках, передбачених ч. 2 ст. 22, відповідальність настає з 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом. Ставлення до наслідків у вигляді загибелі людини (ч. 5 ст. 260) характеризується непрямим умислом або необережністю, а до наслідків у вигляді заподіяння особі тяжкого тілесного ушкодження – прямим або непрямим умислом або необережністю.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 4 ст. 260, є: 1) загибель людей; 2) настання інших тяжких наслідків (ч. 5 ст. 260).

Під загибеллю людей слід розуміти смерть хоча б однієї людини. Під іншими тяжкими наслідками розуміються наслідки у вигляді заподіяння особі тяжкого тілесного ушкодження, спричинення великої матеріальної шкоди тощо.

У частині 6 ст. 260 передбачено спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності при позитивній посткримінальній поведінці особи, яка створила відповідне воєнізоване чи збройне формування або брала участь в їх діяльності. Умовами такого звільнення є: 1) добровільний вихід зі складу вказаних злочинних організацій; 2) повідомлення про існування такого формування органів державної влади чи органів місцевого самоврядування (у даному випадку закон не передбачає як умову звільнення особи від кримінальної відповідальності активне сприяння розкриттю організації).

У частині 6 ст. 260 не передбачено звільнення осіб, які керували воєнізованими або збройними формуваннями, займалися їх фінансуванням або постачанням зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки, а також брали участь у складі таких формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян.

Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262).

Об'єкт злочину – громадська безпека в частині убезпечення від неконтрольованого доступу до вогнепальної зброї, бойових припасів,

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с. (С. 742-743).

вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів. Виокремлення протиправного безоплатного заволодіння ними в спеціальну норму пояснюється тим, що ці дії порушують громадську безпеку.

Предметом злочину виступають: 1) зброя (крім гладкоствольної мисливської); 2) бойові припаси; 3) вибухові речовини; 4) вибухові пристрої; 5) радіоактивні матеріали.

Вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської) – це зброя, в якій снаряд (куля, шрот) приводиться в рух миттєвим звільненням хімічної енергії заряду (пороху або іншої пальної суміші). До зброї, яка є предметом злочину, передбаченого ст. 262, належать всі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї, а також атипічна зброя, кустарно виготовлені чи перероблені, а також історичні зразки зброї. Це гармати, міномети, кулемети, автомати, карабіни, гвинтівки, пістолети та револьвери тощо.

Під вибуховими пристроями слід розуміти поєднання вибухових речовин із засобами ініціювання вибуху – зовнішніми джерелами імпульсу для здійснення вибуху (електродетонатор, капсуль-детонатор, вогнепровідний і детонаційний шнури тощо) та засобами управління (годинниковими, радіокерованими, ударної дії), завдяки чому такі пристрої придатні для застосування.

Радіоактивні матеріали – це матеріали, здатні до самовільного поділу, що супроводжується виділенням тепла, а також альфа-, бета- й гама-випромінюванням, порядок обігу яких регламентовано спеціальними нормативними актами. Предметом аналізованого злочину радіоактивні матеріали є за умови, що кількість речовини та інтенсивність випромінювання настільки великі, що здатні заподіяти шкоду здоров'ю людини.

Об'єктивна сторона цього злочину включає в себе вчинення таких дій щодо вказаних предметів: 1) викрадення; 2) привласнення; 3) вимагання; 4) заволодіння шляхом шахрайства; 5) заволодіння шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 262); 6) розбій (ч. 3 ст. 262). Розбій з метою заволодіння вибуховим пристроєм кваліфікується за ст. 187.

Термінологія, яка використовується в законі для позначення відповідних дій у складі даного злочину, показує, що ці дії є однорідними аналогічним діям, які утворюють об'єктивну сторону злочинів проти власності.

Суб'єктом цього злочину, вчиненого шляхом крадіжки, грабежу, розбою й вимагання, може бути осудна особа, яка досягла 14-річного віку, а в разі його вчинення в інший спосіб – 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною. При цьому особа повинна знати про те, що предмет, яким вона заволодіває, належить до зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв або радіоактивних матеріалів, розуміти небезпечні властивості таких предметів і те, що заволодіння ними здійснюється протиправним способом.

Кваліфікованими видами злочину є вчинення його: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 262).

Особливо кваліфікований вид злочину (ч. 3 ст. 262) має місце тоді, коли дії, передбачені ч. 1 або 2 ст. 262, вчинено організованою групою. Особливо кваліфікованим видом вимагання предметів цього злочину (крім вибухових пристроїв) є вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я (ч. 3 ст. 262). Вимагання вибухових пристроїв, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, кваліфікується за ст. 189.

Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є громадська безпека в частині дотримання встановлених правил зберігання зброї або бойових припасів У зв'язку із загально небезпечними властивостями цих предметів встановлюються спеціальні правила їх зберігання особами, які володіють зброєю та бойовими припасами на законних підставах. Недотримання цих правил загрожує тим, що такі предмети потраплять до рук сторонніх осіб, будуть неправомірно використані ними. Хоча відповідні правила адресовані тим, хто володіє відповідними предметами на законних підставах, видається, що відповідальність за ст. 264 повинні нести й особи, які зберігають їх незаконно, вчиняючи ще й злочин, передбачений ст. 263. Додатковим обов'язковим об'єктом альтернативно виступають життя, здоров'я, власність або інші блага.

Предметом злочину є: 1) вогнепальна зброя; 2) бойові припаси.

На відміну від злочинів ст.ст. 262 і 263, у даному складі злочину предметом є будь-яка вогнепальна зброя, включаючи й гладкоствольну мисливську та боеприпаси до такої зброї. Така зброя й боеприпаси виступають предметом цього злочину тоді, коли вони зберігаються як законно, так і незаконно. Не є предметом цього злочину вибухові речовини й вибухові пристрої.

З *об'єктивної сторони* злочин характеризується недбалим зберіганням вказаних предметів злочину. Воно має місце тоді, коли не виконані передбачені нормативними актами умови зберігання зброї або бойових припасів, насамперед ті, які спрямовані на убезпечення їх від

сторонніх осіб. Обов'язковою ознакою злочину є суспільно небезпечні наслідки у вигляді: 1) загибелі людей, 2) інших тяжких наслідків.

Загибель людей означає смерть хоча б однієї особи. До інших тяжких наслідків належать, зокрема, заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження. Ці наслідки повністю охоплюються ст. 264 і додаткової кваліфікації за ст. 119 і 128 не потребують.

Суб'єкт злочину загальний, фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона характеризується необережною виною у вигляді злочинної самовпевненості. Знаючи небезпечні властивості зброї та бойових припасів і правила поводження з ними, винний завжди передбачає можливість заподіяння ними шкоди, що виключає злочинну недбалість. Тобто недбало зберігаючи зброю або бойові припаси, винний передбачає можливість настання наслідків, але легковажно розраховує на їх відвернення. При цьому особа необґрунтовано розраховує на обачність інших осіб, на те, що вони не використають зброю чи боєприпаси, які зберігаються з порушенням встановлених правил.

Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є пожежна безпека, тобто частина громадської безпеки, яка стосується попередження виникнення й поширення пожеж.

Під пожежею розуміють неконтрольоване горіння, що супроводжується знищенням матеріальних цінностей та (або) створює загрозу життю і здоров'ю людей.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діянням у формі порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки; 2) наслідками у вигляді виникнення пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі; 3) причинним зв'язком між вказаними діянням і наслідками.

Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки – це: а) не вчинення повністю дій, які особа зобов'язана й могла виконати (не встановлення щитів з пожежним інвентарем, не проведення інструктажу для підлеглих працівників чи не перешкоджання вчиненню ними дій, які загрожують пожежею); б) вчинення частини дій, які особа зобов'язана й могла вчинити, чи виконання їх неналежно (заправка не всіх вогнегасників, які повинні бути на об'єкті); в) виконання дій, які заборонені протипожежними правилами (використання відкритого вогню для розігріву двигуна автомашини, віддання підлеглим

розпорядження про виконання робіт з порушенням існуючих вимог пожежної безпеки).

Таким чином, порушення вимог пожежної безпеки може полягати як в дії, так і в бездіяльності, виконуватися як власними діями, так і через підлеглих осіб.

Встановлені законодавством вимоги пожежної безпеки – це вимоги, закріплені в нормативно-правових актах будь-якого рівня, від закону до локальних актів, які видає адміністрація підприємств, установ, організацій. До нормативних актів з питань пожежної безпеки належать закони, постанови кабінету міністрів, а також положення, інструкції, правила, стандарти, норми, переліки та інші нормативні акти, які прийняті в установленому порядку й містять вимоги щодо запобігання виникненню пожеж, порядку їх ліквідації, мінімізації шкідливих наслідків.

Шкода здоров'ю людей полягає в заподіянні внаслідок пожежі хоча б одній особі опіків, травм, які оцінюються як легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження. Видається, що такі наслідки можна констатувати й тоді, коли заподіяна шкода має хоч і менший розмір (тобто, не становить навіть і легких тілесних ушкоджень) але спричинена багатом (десяткам, сотням) потерпілим.

Критерії розміру майнової шкоди у великому розмірі визначені в примітці до ст. 270. Майнова шкода вважається заподіяною у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в триста разів і більше перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а в особливо великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в тисячу й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Прямими збитками від пожежі вважаються матеріальні цінності, знищені або пошкоджені внаслідок пожежі, вартість вогнегасних речовин, витрати на вжиття заходів для рятування людей і матеріальних цінностей.

Суб'єктом злочину є особа, на яку покладено обов'язки по дотриманню відповідних правил.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини. При цьому ставлення особи до невиконання вимог пожежної безпеки може бути й умисним.

Кваліфікованими видами злочину є спричинення ним: 1) загибелі людей, 2) майнової шкоди в особливо великому розмірі, 3) інших тяжких наслідків.

Під загибеллю людей розуміється смерть хоча б однієї особи. Інші тяжкі наслідки можуть полягати в заподіянні хоча б одній особі тяжких тілесних ушкоджень або середньої тяжкості тілесних ушкоджень кільком особам, порушенні роботи транспорту, зв'язку постачання населення тощо.

Контрольні питання

1. Поняття, загальна характеристика злочинів проти громадської безпеки.
2. Розмежування злочинів проти громадської безпеки від злочинів, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини.
3. Дайте юридичний аналіз злочинів проти громадської безпеки, у складах яких зброя є предметом злочину, а в яких – засобом вчинення злочину.
4. Юридичний аналіз створення злочинної організації та відмежування від створення терористичної групи чи терористичної організації.
5. Розмежуйте бандитизм і розбій.
6. Кримінально-правова характеристика злочинів терористичної направленості та їх відмежування.
7. Чим відрізняється за об'єктивними й суб'єктивними ознаками викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства, або зловживання службовим становищем від аналогічних дій як злочинів проти власності?
8. Юридичний аналіз та відмежування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263) і незаконним поводженням з радіоактивними матеріалами (ст. 265).
9. Кримінально-правова характеристика злочинів проти громадської безпеки, пов'язаних із порушенням правил.
10. У яких нормах розділу IX Особливої частини КК передбачені спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, у чому їх суть і відмінність від добровільної відмови від злочину?

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти безпеки виробництва.
2. Юридичний аналіз злочинів проти безпеки виробництва.

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти безпеки виробництва

Сучасні економічні відносини, розвиток підприємництва, інтенсивність нарощування обсягів виробництва дають не лише позитивні соціально-економічні результати, але мають і певні негативні наслідки, зокрема, порушення трудових прав працівників, також й передбаченого ст. 43 Конституції України права на безпечні умови праці. У прагненні досягти найвищих економічних показників, збільшити доходи своєї діяльності роботодавці не завжди приділяють достатньо уваги безпеці та гігієні праці, їх забезпеченню та фінансуванню. Як наслідок, рівень виробничого травматизму в Україні залишається досить високим. Відповідальність за злочини проти безпеки виробництва передбачена розділом X Особливої частини Кримінального кодексу України (статті 271 – 275). Під злочинами проти безпеки виробництва потрібно розуміти суспільно небезпечні винні діяння, що порушують встановлені законодавчими та іншими нормативно-правовими актами правила безпеки виробництва, які призвели до настання передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних наслідків.

Родовим об'єктом злочинів, що розглядаються, є суспільні відносини, які забезпечують безпеку виробництва. Під виробництвом слід розуміти не тільки діяльність, пов'язану безпосередньо зі створенням продукції, а й будь-яку діяльність підприємства, установи, організації чи громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на одержання суспільно-корисного результату.

Безпосередні об'єкти окремих злочинів проти безпеки виробництва входять до системи суспільних відносин, що являють родовий об'єкт, хоча й мають свої особливості. Вони залежать передусім від видів безпеки виробництва, рівнів безпеки, характеру можливої шкоди та сфер її поширення.

Основними безпосередніми об'єктами цих злочинів є безпека окремих видів виробництв. Додатковими обов'язковими об'єктами всіх злочинів, що посягають на безпеку виробництва, є життя і здо-

ров'я людини, а додатковими факультативними об'єктами злочинів, передбачених статтями 272-275, – власність і довкілля (екологічна безпека).

Потерпілими від цих злочинів можуть бути або тільки працівники виробництва (ст. 271), або і працівники виробництва, і сторонні особи (статті 272-274), або тільки сторонні особи (ст. 275).

З *об'єктивної сторони* злочини проти безпеки виробництва описані в законі як злочини з матеріальним складом.

Суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони виявляється в порушенні шляхом дії або бездіяльності вимог безпеки, що містяться в правилах безпеки праці та виробництва. При цьому порушення зазвичай становить не одиничну дію (бездіяльність), а є сукупністю діянь (системою), де порушується не одна, а різноманітні вимоги безпеки.

Диспозиції статей, що розглядаються, є бланкетними, у зв'язку з чим для їх застосування слід звертатися до законодавчих та інших нормативно-правових актів (постанов, правил, інструкцій, стандартів тощо), що регулюють безпеку виробництва.

Відповідальність за порушення вимог законодавства щодо безпеки осіб під час здійснення іншої діяльності залежно від конкретних обставин справи настає за статтями КК про злочини проти життя і здоров'я особи, у сфері службової діяльності, проти довкілля тощо.

Обов'язковою ознакою цих злочинів є *суспільно небезпечні наслідки*. Вони можуть бути двох видів. Перший вид наслідків закон пов'язує зі створенням загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (частини перші статей 272-275). Другий вид наслідків становлять ті, настання яких пов'язане зі спричиненням реальної шкоди. Це: шкода здоров'ю потерпілого (частини перші статей 271-275); загибель людей (частини другі статей 271-275) та інші тяжкі наслідки (частини другі статей 271-275).

Створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків має бути реальною, свідчити про виникнення в конкретному виробничому процесі або внаслідок його такого небезпечного стану (загрози), коли з необхідністю можуть настати передбачені законом наслідки.

Загибель людей – це випадки смерті однієї або кількох осіб.

Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам або середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів, що розглядаються, є причинний зв'язок між допущеними порушеннями правил безпеки й реальною шкодою або можливістю її настання.

Суб'єктивна сторона: щодо порушення правил безпеки можуть мати місце умисел або необережність, щодо наслідків – тільки необережність (тобто змішана форма вини або необережність). Слід вважати, що злочини проти безпеки виробництва є необережними.

Суб'єкт злочинів проти безпеки виробництва – спеціальний. Це особи, які зобов'язані дотримуватися правил безпеки виробництва. За правовим статусом їх можна поділити на три групи: службові особи та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, на що прямо вказано в ст. 271, в інших випадках це впливає із закону (статті 272-275); робітники й службовці (статті 272-275); сторонні для виробництва особи (статті 273 і 274).

Зважаючи на особливості безпосередніх об'єктів, характеру виробництва та суспільно небезпечних наслідків, злочини проти безпеки виробництва можна поділити на два види (групи):

- злочини у сфері охорони праці (статті 271 і 275);
- злочини у сфері безпеки при виконанні робіт із підвищеною небезпекою (статті 272-274).

2. Юридичний аналіз злочинів проти безпеки виробництва

Порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є конституційне право людини й громадянина на безпечні умови праці. Додатковим обов'язковим об'єктом виступає здоров'я особи.

Потерпілим від злочину може бути особа, яка має постійний або тимчасовий зв'язок з даним підприємством, установою, організацією чи з виробничою діяльністю громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності, тобто учасник виробничого процесу. Визнання особи потерпілим не залежить від того, чи перебуває особа в трудових відносинах з об'єктом, де стався нещасний випадок на виробництві, чи пов'язана з ним іншими відносинами – адміністративними (учні, студенти-практиканти, відряджені), цивільно-правовими. Водночас не можуть визнаватися потерпілими від цього злочину особи, не пов'язані з даним виробництвом, зокрема представники контролюючих органів, громадяни, які випадково опинилися на території підприємства, установи, організації, де з ними стався нещасний випадок, замовники продукції чи послуг, особи, які мешкають поблизу підприєм-

ства. Заподіяння шкоди таким особам у зв'язку з діяльністю виробничого підрозділу залежно від конкретних обставин справи дає підстави кваліфікувати вчинене як злочин у сфері службової діяльності, злочин проти життя та здоров'я особи, проти довкілля.

Об'єктивна сторона характеризується: 1) діянням (дією або бездіяльністю), 2) наслідками у вигляді шкоди здоров'ю (ч. 1 ст. 271) або загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками (ч. 2 ст. 271), 3) причинним зв'язком між діянням і наслідками, а також 4) місцем вчинення злочину.

Норми ст. 271 охоплюють порушення загальних правил охорони праці – тих, які стосуються всіх працівників і спрямовані на попередження заподіяння шкоди будь-яким особам, пов'язаним з виробництвом.¹ Порушення спеціальних правил безпеки (які стосуються виконання робіт з підвищеною небезпекою, діють на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах ядерної або радіаційної безпеки) цією статтею не охоплюються й за наявності підстав потребують кваліфікації за ст.ст. 272-274.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є *місце* його вчинення, а саме те місце, де здійснюється виробництво: підприємство, установа, організація або підприємницька діяльність громадянина – суб'єкта такої діяльності.

Наслідки у вигляді шкоди здоров'ю потерпілого мають місце при заподіянні особі легкого або середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Аналогічні порушення за відсутності передбачених ст. 271 наслідків тягнуть адміністративну відповідальність за ч. 2 ст. 41 або за ст. 93 КУпАП.

Злочин вважається закінченим з моменту заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого

Суб'єкт злочину спеціальний. Крім загальних ознак суб'єкта злочину, він наділений ще й спеціальними ознаками, а саме: є службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності; несе спеціальні обов'язки з охорони праці. Такі обов'язки покладаються на службових осіб спеціальними наказами адміністрації, посадовими інструкціями, впливають із займаної посади чи у зв'язку із попередньою діяльністю.

Якщо ж такі порушення допущено рядовими працівниками (не службовими особами), то вони, за наявності відповідних наслідків та

¹ Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992. – № 49. – ст.668.

інших обов'язкових ознак, можуть бути кваліфіковані за статтями про злочини проти життя та здоров'я особи.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується, як правило, складною формою вини: до самого порушення вимог законодавства про охорону праці особа ставиться умисно (інколи – необережно), а до його суспільно небезпечних наслідків – тільки необережно.

Кваліфікуючі ознаки мають місце тоді, коли порушення вимог законодавства про охорону праці спричинило: загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 271).

Поняття «загибель людей» означає смерть хоча б однієї особи. До інших тяжких наслідків належить заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження. До інших тяжких наслідків не належить заподіяння матеріальної шкоди незалежно від її розміру (якщо порушення вимог законодавства про охорону праці супроводжується виробничими аваріями), оскільки зі змісту відповідних нормативних актів випливає, що вони спрямовані на охорону лише особи, її життя та здоров'я. Заподіяння шкоди майнового характеру має отримувати самостійну кримінально-правову оцінку.

Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є безпека виконання робіт з підвищеною небезпекою, а додатковим обов'язковим *об'єктом* – життя та здоров'я особи.

Під безпекою виконання робіт з підвищеною небезпекою слід розуміти такий стан, коли не заподіюється й не може бути заподіяна шкода внаслідок експлуатації, ремонту, реконструкції, спорудження певних об'єктів, обладнання, здійснення іншої виробничої діяльності, пов'язаної з підвищеним ризиком (високою ймовірністю завдання шкоди) як учасникам таких робіт, так і стороннім особам, правоохоронюваним інтересам.

Потерпілими від цього злочину можуть бути будь-які особи – як учасники виробничого процесу (робітники й службовці підприємства, де виконуються роботи з підвищеною небезпекою), так і інші особи, також і ті, які не мають будь-якого відношення до даного виробництва.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діянням – порушенням правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві; 2) наслідками у вигляді загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 272) або у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків

(ч. 2 ст. 272); 3) причинним зв'язком між діянням і наслідками. Крім того, обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу цього злочину є обстановка й місце його вчинення.

Обстановка вчинення злочину полягає в тому, що діяння має місце в ході виконання робіт з підвищеною небезпекою. Для встановлення того, чи належать певні види діяльності до робіт з підвищеною небезпекою, слід звернутися до спеціальних нормативних актів. Слід зазначити, що ст. 272 не охоплюється порушення правил безпеки під час виконання деяких видів робіт з підвищеною небезпекою. Це роботи, відповідальність за порушення правил безпеки яких регламентована спеціальними нормами Особливої частини КК (ст.ст. 273, 274).

Місцем вчинення даного злочину є виробництво або будь-яке підприємство.

Під виробництвом слід розуміти місце, де відбувається процес створення матеріальних благ – виготовлення промислової продукції, вирощування сільськогосподарських рослин тощо.

Підприємство – це вид виробничої установи (установи, на якій здійснюються виготовлення, переробка, ремонт та інші дії з продукцією), де зосереджені верстати, обладнання й містяться підрозділи, що виконують адміністративні, фінансові, постачальницькі та інші функції. Вид підприємства, форма власності та підпорядкованість, розміри, місце розташування та інші подібні ознаки не мають значення для його визнання місцем вчинення злочину, передбаченого ст. 272.

У випадках, коли порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою поєднується з вчиненням посягань, передбачених іншими статтями Особливої частини КК, вчинене має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. 272 та відповідною статтею Особливої частини КК (зокрема, ст.ст. 202, 203, 204, 263).

Загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків полягає в таких змінах у стані виробничих об'єктів, підприємств, внаслідок яких виникає реальна небезпека настання реальної шкоди вказаним у ст. 272 благам. Ці зміни, породжені порушеннями правил безпеки, можуть виражатися в початку неконтрольованих процесів горіння, виникненні процесів детонації, підвищенні концентрації шкідливих газів в атмосфері, змінах у взаємному розташуванні важких предметів (порушенні їх стійкості) чи зменшенні міцності конструкцій, зростанні тиску газів у резервуарах чи трубопроводах, підведенні електричної напруги до об'єктів, які мають бути знеструмлені, тощо. Внаслідок цього виникає висока ймовірність виникнення пожеж, вибухів, дії термічних факторів, обвалу споруд чи вантажів, початку дії інших шкід-

ливих факторів або й реальний початок відповідних процесів. У свою чергу, вони породжують можливість настання шкоди, вказаної в ч. 1 ст. 272.

Тяжкість ймовірних наслідків визначається залежно від цінності благ, які поставлено під загрозу; кількості осіб, які можуть потерпіти від вибуху, обвалу, дії інших факторів; розміру можливих матеріальних збитків, інших конкретних обставин справи.

Злочин вважається закінченим з моменту настання відповідних наслідків, вказаних в ч.ч. 1 і 2 ст. 272.

Суб'єкт злочину спеціальний, це є особа, яка зобов'язана дотримувати правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Обов'язки по дотриманню правил можуть покладатися на особу, у зв'язку з обійманою посадою чи виходячи з характеру виконуваної роботи. До робіт з підвищеною небезпекою на виробництві чи будь-якому підприємстві можуть бути допущені лише повнолітні особи. Відповідно й обов'язки по виконанню правил безпеки покладаються лише на осіб, які досягли *18-річного віку*. З такого віку настає й кримінальна відповідальність за ст. 272. Якщо ж діяння, що становлять собою порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, вчинила особа, яка не досягла 18-річного віку (наприклад, вчинивши відповідні дії самовільно), то вона підлягає відповідальності за статтями про злочини проти життя і здоров'я особи чи злочини проти власності.

Суб'єктивна сторона злочину визначається ставленням винного до наслідків і характеризується необережністю. Виною в цьому складі злочину охоплюється знання винним правил, порушення яких йому інкримінується. Про це може свідчити факт проведення інструктування перед роботою, складання іспитів чи заліків на знання відповідних правил, наявність посвідчень на право управління певними механізмами тощо.

Кваліфікуючі ознаки: порушення правил під час виконання робіт з підвищеною небезпекою є спричинення цим діянням: 1) загибелі людей; 2) інших тяжких наслідків.

Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є безпека на вибухонебезпечних підприємствах чи у вибухонебезпечних цехах, а додатковим обов'язковим *об'єктом* – життя та здоров'я особи.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діянням – порушенням правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у

вибухонебезпечних цехах; 2) наслідками у вигляді створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, заподіянням шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 273) або у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 273); 3) причинним зв'язком між діянням та наслідками; 4) *місцем* вчинення злочину.

Під правилами безпеки на вибухонебезпечних підприємствах і вибухонебезпечних цехах слід розуміти будь-які нормативно-правові акти (закони, постанови, інструкції, правила тощо), що містять відповідні норми.

Місцем вчинення злочину є вибухонебезпечні підприємства або вибухонебезпечні цехи.¹ Це підприємства і цехи, функціонування яких пов'язане з постійною небезпекою (загрозою) вибуху. Під вибухом звичайно розуміють процес вивільнення великої кількості енергії в обмеженому об'ємі за короткий проміжок часу. У техніці розрізняють різні види вибухів: хімічний (моментальне згоряння газів, пилу, волокноподібних, вибухових та інших речовин); ядерний (виділення енергії елементарних речовин при їх поділі або синтезі); електричний (потужні електричні розряди); тепловий (виділення енергії перегрітої пари); кінетичний (виділення енергії при зіткненні предметів); пружного стиснення (наприклад, балонів зі стисненим газом). Однак спеціальні норми до вибухонебезпечних відносять лише підприємства, де є загроза тільки хімічного вибуху. З огляду на це, до вибухонебезпечних підприємств не належать опалювальні котельні, бойлерні, паросилові цехи, трансформаторні підстанції, і, відповідно, порушення правил безпеки на них не повинно кваліфікуватися за ст. 273.

Вибухонебезпечність конкретного підприємства чи цеху визначається при його проектуванні, визначенні чи зміні технології компетентними державними органами, які здійснюють нагляд за дотриманням безпеки виробництва або ж адміністрацією певного об'єкта. Залежно від виду та кількості вибухонебезпечних речовин, які знаходяться на підприємстві, їх концентрації, використовуваних технологій визначаються категорія чи клас вибухової або пожежно-вибухової небезпечності. Перелік об'єктів² і промислових підприємств з підвищеним рівнем вибухопожежонебезпеки, які підлягають щорічному пожежно-

¹ Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01.2001 № 2245-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – № 15. – Ст. 73.

² Перелік об'єктів та промислових підприємств з підвищеним рівнем вибухопожежонебезпеки, які підлягають щорічному пожежно-технічному обстеженню. Затверджений наказом МВС №651 від 5 вересня 1998 р.

технічному обстеженню, затверджено наказом МВС. Слід мати на увазі, що до цього переліку не включено об'єкти, підконтрольні органам державного гірничого нагляду.

Під підприємством у ст. 273 розуміються виробничі установи, які: а) мають відокремлену територію, організаційну самостійність; б) займаються виробничою діяльністю – виготовленням чи ремонтом продукції виробничого призначення чи товарів народного споживання, добуванням корисних копалин, створенням сільськогосподарської продукції, наданням транспортних послуг тощо; в) на яких існує небезпека вибуху.

Місцем вчинення злочину, передбаченого ст. 273, не можуть визнаватися об'єкти невикористаного призначення.

Злочин вважається закінченим з моменту настання відповідних наслідків.

Суб'єкт злочину спеціальний, це є особа, яка зобов'язана дотримувати правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах чи у вибухонебезпечних цехах.

Суб'єктивна сторона злочину визначається як необережність до наслідків. Виною в цьому складі злочину охоплюється знання винним правил, порушення яких йому інкримінується. Про це може свідчити факт проведення інструктування перед роботою, складання іспитів чи заліків на знання відповідних правил, наявність посвідчень на право управління певними механізмами тощо.

Кваліфікуючі ознаки: загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є безпека виробництва, на якому застосовуються радіоактивні матеріали, а додатковим обов'язковим *об'єктом* – життя та здоров'я особи.

Предметом цього злочину є радіоактивні матеріали.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діянням у вигляді порушення правил ядерної або радіаційної безпеки; 2) наслідками у вигляді створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, заподіянням шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 274), або у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 274); 3) причинним зв'язком між діянням і наслідками; 4) місцем вчинення злочину.

Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки може бути вчинено шляхом дії – виконання дій або бездіяльності, і полягає, зокрема, у: допуску до робіт в умовах радіоактивного випромінювання праців-

ників, не забезпечених засобами дозиметричного контролю; не проведенні дезактивації обладнання; порушенні порядку утилізації відпрацьованих джерел іонізуючого випромінювання; використанні ядерної енергії без отримання належних дозволів, передбачених законом.

Під правилами ядерної або радіаційної безпеки слід розуміти будь-які нормативно-правові акти, які регламентують вимоги безпеки щодо робіт з радіоактивними матеріалами.

Місцем вчинення злочину є виробництво.

Злочин вважається закінченим з моменту настання відповідних наслідків, вказаних в ч.ч. 1 і 2 ст. 274.

Суб'єкт злочину спеціальний, це є особа, яка порушила на виробництві правила ядерної або радіаційної безпеки, яка зобов'язана їх була дотримувати.

Суб'єктивна сторона злочину визначається як необережність до наслідків.

Кваліфікуючі ознаки: діяння, яке визначено в ч.1 цієї статті, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 274).

Порушення правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є безпека використання промислової продукції та безпечне використання будівель і споруд, а додатковим обов'язковим його *об'єктом* – життя та здоров'я особи.

Предметом злочину є: 1) промислова продукція; 2) будівлі і споруди.

Промислова продукція – це продукти діяльності, створені для задоволення потреб інших людей, суспільства в цілому в умовах машинного високотехнологічного, як правило масового, виробництва. Для промислової продукції (на відміну від кустарних виробів, експериментальних зразків, результатів навчальних вправ чи наукових дослідів) характерним є її виготовлення в умовах налагодженого виробництва, з використанням відлагоджених технологій, за наявності креслень та іншої нормативно-технічної документації, контролю за якістю тощо. До промислової продукції належать засоби виробництва й товари народного споживання як створені заново, так і реконструйовані чи такі, що пройшли ремонт у заводських умовах.

Будівлі і споруди – це будь-які штучні, створені людьми будівельні об'єкти – житлові будинки, склади, цехи, мости, тунелі тощо. Великі масштаби й вартість будівель і споруд, їх значення для задоволення

різноманітних потреб, те, що ними користується багато людей, обумовлює необхідність дотримання спеціальних вимог щодо проектування, самого будівництва, а також експлуатації.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діянням у вигляді порушення правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд; 2) наслідками у вигляді загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або у вигляді заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 275), або у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 275); 3) причинним зв'язком між діянням і наслідками, а також 4) часом вчинення злочину.

Порушення вказаних правил може бути вчинене шляхом дії або бездіяльності й може полягати в: даванні вказівки про виготовлення промислової продукції з матеріалів, заборонених для використання через високу токсичність, легкозаймистість; дозволі на зменшення товщини несучих стін в ході проектування будинку; відсутності контролю за діями інших працівників тощо.

До правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції, а також безпечної експлуатації будівель і споруд, належать стандарти (державні, галузеві, стандарти підприємств), будівельні норми і правила (БНП); окремі рішення компетентних органів про заборону використання певних матеріалів, сировини, напівфабрикатів (наприклад, м'яса, виробленого на територіях, де оголошено карантин у зв'язку з інфекційними хворобами тварин); акти, в яких встановлено гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих речовин у готовій продукції; приписи державних інспекторів.

Час вчинення цього злочину визначено окремо щодо кожного з предметів злочину. При цьому вказівка на цю ознаку злочину в диспозиції ст. 275 зроблена таким чином, що нею охоплюються всі періоди створення промислової продукції або будівель і споруд та використання їх споживчих властивостей.

Під час виконання кожного із вказаних етапів можливе вчинення дій, які впливають на безпеку готової продукції в ході наступного її використання, тобто вживання за цільовим призначенням, вилучення споживчих властивостей. Не охоплюється статтею 275 заподіяння шкоди в процесі створення промислової продукції внаслідок порушення правил охорони праці. За наявності підстав такі дії слід кваліфікувати за ст. 271.

Під експлуатацією будівель і споруд розуміють їх використання за цільовим призначенням. Статтею 275 встановлена відповідальність за шкоду, заподіяну в ході експлуатації вже готових, завершених будів-

ництвом об'єктів. Порушення правил безпеки в ході будівельних робіт кваліфікується з урахуванням конкретних обставин за ст.ст. 271, 272 чи іншими статтями Особливої частини КК.

Не охоплюються об'єктивною стороною розглядуваного злочину діяння, вчинені в ході утилізації продукції, демонтажу будівель і споруд.

Злочин вважається закінченим з моменту настання відповідних наслідків, вказаних в ч.ч. 1 і 2 ст. 275.

Суб'єкт злочину спеціальний, це є особа, яка порушила визначені правила, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд.

Суб'єктивна сторона злочину визначається необережністю до наслідків.

Кваліфікуючі ознаки: діяння, яке визначено в ч.1 цієї статті, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 275).

Контрольні питання

1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти безпеки виробництва.
2. Види злочинів проти безпеки виробництва.
3. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері охорони праці (статті 271 і 275 КК).
4. Кримінально-правовий аналіз злочинів у сфері безпеки при виконанні робіт із підвищеною небезпекою (статті 272-274 КК).
5. Родовий об'єкт злочинів проти безпеки виробництва, його зміст.
6. Види суспільно небезпечних наслідків, передбачені в нормах Кримінального кодексу, що забезпечують безпеку виробництва.
7. Форми вини, притаманні суб'єктивній стороні злочинів проти безпеки виробництва.
8. Особливості суб'єкта злочинів проти безпеки виробництва.

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.
2. Кримінально-правова характеристика окремих складів злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

1. Поняття, загальна характеристика й види злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту передбачені розділом XI Особливої частини КК (статті 276-292).

Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (транспортні злочини) – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують безпеку руху й експлуатації всіх видів механічного транспорту, а також магістрального трубопровідного транспорту.

Родовим об'єктом цих злочинів є безпека руху й експлуатації транспорту – сукупність суспільних відносин, які складаються з приводу убезпечення від шкоди, що може бути заподіяна під час руху (пересування людей і переміщення вантажів), використовуючи транспортні засоби чи експлуатуючи транспорт. Безпосередні об'єкти транспортних злочинів – безпека певних видів транспорту (залізничного, водного, повітряного, автомобільного, міського електротранспорту, магістрального трубопровідного транспорту).

Додаткові необхідні чи факультативні безпосередні об'єкти деяких із цих злочинів-залежно від конкретного способу вчинення посягань – це життя та здоров'я людини, власність, інші блага.

Предметом транспортних злочинів можуть бути: транспортні засоби, їхні ідентифікаційні номери, шляхи сполучення, споруди на них, рухомі склади та судна, транспортні комунікації, вокзали, засоби зв'язку, сигналізації, автоматизації, що забезпечують безпеку руху транспортних засобів, тощо.

Деякі статті, що передбачають відповідальність за злочини проти безпеки руху й експлуатації транспорту, містять спеціальну вказівку на потерпілого (наприклад, працівники транспорту та близькі їм особи – ст. 280; екіпаж і пасажери судна, з яким відбулося зіткнення, а також зустрінуті в морі або на іншому водному шляху особи, які зазнали лиха – ст. 284).

З *об'єктивної сторони* більшість транспортних злочинів описані в законі як злочини з матеріальними складами, меншість злочинів – із формальними (наприклад, статті 278, 280, 284, 285). У злочинах із матеріальним складом діяння виявляються в дії чи бездіяльності особи (деякі злочини, наприклад пошкодження шляхів сполучення й транспортних засобів, можуть бути вчинені лише як дія). Наслідки в статтях цього розділу КК передбачають вказівку на створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків – загибель (смерть) однієї чи кількох осіб, тяжкі, середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також велику матеріальну шкоду, інші тяжкі наслідки. Встановлення причинного зв'язку між діянням і наслідками в транспортних злочинах передбачає призначення експертизи.

У багатьох злочинах, які містяться в розділі XI Особливої частини КК диспозиції статей банкетні.

Об'єктивна сторона деяких посягань у транспортній сфері може містити вказівку на способи вчинення злочинів (наприклад, самовільне, без нагальної потреби, зупинення поїзда стоп-краном через роз'єднання повітряної гальмівної магістралі чи в інший спосіб). Специфіка транспортних злочинів полягає в тому, що деякі з них характеризуються обстановкою, яка полягає в русі (пересуванні) транспортних засобів, тож не можна говорити про відповідальність за ці злочини, якщо рух не відбувається (наприклад, під час ремонту транспортних засобів).

Суб'єкт транспортних злочинів – загальний (фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку). За пошкодження шляхів сполучення та транспортних засобів (ст. 277), угон(викрадення) або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), а також за незаконне заволодіння транспортним засобом (частини 2 і 3 ст. 289) відповідальність настає з 14-річного віку.

Деякі злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту можуть вчинятися тільки спеціальними суб'єктами (наприклад, працівником залізничного, водного чи повітряного транспорту – ст. 276; капітаном судна – ст. 284; особою, яка керує транспортним засобом – ст. 286; особою, яка відповідає за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, – ст. 287 тощо).

Суб'єктивна сторона транспортних злочинів визначається залежно від складності їхньої об'єктивної сторони. Злочини з формальним складом характеризуються умисною формою вини, а злочини з матеріальним складом – необережністю. Умисне порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту для заподіяння шкоди державі,

особі чи іншим правоохоронюваним інтересам слід кваліфікувати за статтями про злочини проти основ національної безпеки, проти життя та здоров'я особи, проти власності тощо.

Залежно від послідовності розташування в нормах КК, безпосереднього об'єкта та виду транспорту всі злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту можна поділити на три види (групи).

1. Злочини, що вчиняються на залізничному, водному чи повітряному транспорті (статті 276-285):

- порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. 276);
- здійснення професійної діяльності членом екіпажу або обслуговування повітряного руху, диспетчером управління повітряним рухом (диспетчером служби руху) у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин (ст. 276-1);
- пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277);
- Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278);
- блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства (ст. 279);
- примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280);
- порушення правил повітряних польотів (ст. 281);
- порушення правил використання повітряного простору (ст. 282);
- самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда (ст. 283);
- ненадання допомоги судну та особам, які зазнали лиха (ст. 284);
- неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285).

2. Злочини, які вчиняються на автомобільному та міському електротранспорті (статті 286-290):

- порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286);
- випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації (ст. 287);
- порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху (ст. 288);
- незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289);
- знищення, підrobка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290).

3. Злочини, які полягають у порушенні чинних на транспорті правил і в пошкодженні магістральних трубопроводів (статті 291 і 292):

- порушення чинних на транспорті правил (ст. 291);
- пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів і нафтопродуктопроводів (ст. 292).

2. Кримінально-правова характеристика окремих складів злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека руху й експлуатації автомобільного та деяких інших видів транспорту, перелік яких наведений у примітці до ст. 286, а його додатковим обов'язковим об'єктом – життя і здоров'я особи.

Транспортними засобами, у зв'язку з керуванням якими настає відповідальність за ст. 286 (а також які є ознакою складів злочинів, передбачених ст.ст. 287, 289, 290), виступають транспортні засоби: 1) які приводяться в рух двигуном внутрішнього згоряння з робочим об'ємом понад 50 см або іншим механічним двигуном (електричним, паровим тощо), що забезпечує конструктивну швидкість, яка перевищує 40 км/год; 2) для керування якими потрібне посвідчення, що видається органами ДАІ й надає право пересування шляхами загального користування; 3) підлягають періодичному державному технічному огляду; 4) підлягають обов'язковому страхуванню цивільної відповідальності.

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками. Діяння (дія чи бездіяльність) полягає в порушенні правил безпеки руху або експлуатації транспорту.

Порушення правил безпеки руху може полягати в перевищенні швидкості, порушенні правил обгону, об'їзду перешкод, проїзду перехресть, користування світловими приладами, буксирування, а також їзди з причепом і т.д. Порушення правил експлуатації може полягати в недотриманні водієм технічних умов експлуатації, у порушенні порядку перевезення пасажирів, у неправильному завантаженні, укладанні й закріпленні вантажів.

За ст. 286 кваліфікуються лише такі порушення правил експлуатації, які пов'язані з безпекою руху транспортних засобів. Тому не можуть кваліфікуватися за цією статтею порушення таких правил экс-

плуатації, що не пов'язані з безпекою руху. Це, наприклад, порушення термінів технічного обслуговування транспорту або недотримання вимог при застосуванні видів паливно-мастильних та інших матеріалів тощо. Порушення вимог законодавства про охорону праці, а також порушення правил безпеки при виконанні вантажно-розвантажувальних, сільськогосподарських, будівельних та інших робіт не підпадає під ознаки ст. 286.

Потрібно розрізняти транспортні засоби, які призначені тільки для перевезення вантажів і пасажирів від інших самохідних машин (трактори, комбайни, бульдозери, грейдери й т.п.).

Перші завжди рухаються згідно з Правилами дорожнього руху. Інші самохідні машини можуть використовуватися для перевезення вантажів, а також для виконання різних робіт (сільськогосподарських, дорожніх, будівельних та ін.). Якщо такі машини перебувають у транспортному стані, їхній рух здійснюється відповідно до Правил дорожнього руху. Виконання такими машинами інших робіт у процесі руху регламентується іншими правилами та інструкціями, порушення яких при певних умовах може кваліфікуватися за іншими статтями КК.

Відповідальність за ст. 286 диференційована залежно від тяжкості наслідків, які настали. У частині 1 йдеться про середньої тяжкості тілесні ушкодження, у ч. 2 – про тяжкі тілесні ушкодження або загибель потерпілого, у ч. 3 – про загибель декількох осіб.

Причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину.

Суб'єктивна сторона даного злочину визначається складністю об'єктивної сторони. У зв'язку з цим психічне ставлення особи слід визначати як до факту порушення правил, так і до наслідків цього порушення. Порушення правил може бути вчинене з прямим умислом або зі злочинною недбалістю. До наслідків ставлення може бути тільки необережним (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом злочину є особа, яка керує транспортним засобом і яка досягла 16-річного віку. Під час навчальної їзди в автомобілях з подвійним керуванням суб'єктом злочину може бути визнаний інструктор, який навчає курсанта.

Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення правил їх експлуатації (ст. 287).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека експлуатації транспортних засобів, зазначених у примітці до ст. 286, а його додатковим обов'язковим об'єктом – здоров'я та життя особи.

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння (дія або бездіяльність) характеризується випуском в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів, тобто дозволом на виїзд у рейс чи поїздки транспортного засобу, що має несправності гальмової системи, кермового керування, зовнішніх світлових приладів, склоочисників, коліс тощо.

Допуск до керування транспортним засобом особи, яка перебуває в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції.

Керування – це безпосереднє виконання особою функцій водія під час руху, тобто коли особа, сівши за кермо, приводить транспортний засіб у рух.

Для кваліфікації злочину не має значення місце керування транспортним засобом – це може бути шлях, вулиця, місце стоянки автомобіля, двір, територія підприємства й т. д.

Допуск до керування транспортним засобом особи, яка не має права на керування, має місце тоді, коли така особа взагалі не має посвідчення водія, або позбавлена прав водія, або не має відповідного дозволу (категорії) для керування певним видом транспорту.

Інше грубе порушення правил експлуатації транспорту може виражатися в порушенні режиму роботи водіїв, у невиконанні інших вимог, які забезпечують безпеку експлуатації транспорту, у випуску в рейс із важкими умовами руху водіїв, кваліфікація яких не відповідає підвищеним вимогам, у невиконанні вимог щодо регулярного медичного огляду водіїв.

Наслідками злочину є середньої тяжкості, тяжке тілесне ушкодження, загибель однієї й більше осіб. Встановлення *причинного зв'язку* в цьому злочині має деяку складність, оскільки має опосередкований характер. Шкідливі наслідки спричиняються не безпосередньо винним, а діянням іншої особи – водієм транспортного засобу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується складною формою вини. Завідомість, яка зазначена в диспозиції статті стосовно діяння, означає, що особі відомо про безумовну, явну технічну несправність транспортного засобу, про інші грубі порушення правил експлуатації, які забезпечують безпеку руху. Усвідомлюючи суспільну небезпеку та протиправність своєї поведінки й діючи таким чином, винний бажає вчинити вказане в статті діяння. Психічне ставлення особи до суспі-

льно небезпечних наслідків виражається в необережності (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом злочину є службові особи підприємств і організацій, які відповідають за технічний стан і експлуатацію транспортних засобів (головний інженер, інженер з безпеки руху транспорту, начальник колони, механік гаража або маршруту), водії, за якими закріплені транспортні засіби, що належить різним організаціям чи фізичним особам, а також власники транспортних засобів.

У примітці до ст. 286 законодавець назвав види транспортних засобів, на яких може вчинятися цей злочин.

Незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є контрольоване використання транспортних засобів, перелічених у примітці до ст. 286. Ці транспортні засоби виступають предметом цього злочину. Додатковим обов'язковим або факультативним *об'єктом* – залежно від конкретного способу вчинення цього злочину – можуть виступати життя і здоров'я особи, власність, інші блага.

Об'єктивна сторона злочину полягає в незаконному заволодінні транспортним засобом.

Відповідно до примітки ст. 289 під незаконним заволодінням транспортним засобом слід розуміти вчинене умисно з будь-якою метою протиправне вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі.

Вилучення транспортного засобу може здійснюватися шляхом запуску двигуна, буксирування, завантажування на інший транспортний засіб.

Заволодіння може здійснюватися таємно або відкрито, шляхом обману або зловживання довірою. Воно може мати місце під час руху транспортного засобу, коли винний установлює контроль і примушує водія виконувати його розпорядження й рухатися в зазначеному напрямку. Заволодіння має протиправний характер. Це означає, що винний не має права на використання транспортного засобу для поїздки на ньому. Протиправність відсутня у випадках, коли поїздка на транспортному засобі відбувається в стані крайньої необхідності, наприклад, для доставки важкохворого в лікарню або для усунення небезпеки, яка виникла внаслідок пожежі, повені й т. ін.

Закінченим злочин визнається з моменту запуску двигуна й початку руху або після початку буксирування без запуску двигуна. Проникнення в гараж чи в транспортний засіб, спроба запуснути двигун по-

винні розглядатися як замах на заволодіння транспортним засобом. Якщо заволодіння транспортним засобом вчинюється під час руху, то закінченим цей злочин є з моменту встановлення контролю над транспортним засобом.

Суб'єктивна сторона злочину виражається тільки в прямому умислі. Заволодіння може відбуватися з будь-якою метою: для привласнення транспортного засобу, для доставки вантажу, для того, щоб дійхати до певного місця або просто покататися й т. п.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 289, є особа, яка досягла 16-річного віку, а злочинів, передбачених частинами 2 та 3 цієї статті, – 14-річного віку. Судова практика не визнає суб'єктом цього злочину членів сім'ї власника транспортного засобу, водіїв, за якими такий засіб закріплений, а також службових осіб, наділених повноваженнями щодо користування чи експлуатації транспортних засобів.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 289): ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинені з проникненням у приміщення чи інше сховище, або якщо вони завдали значної матеріальної шкоди.

Відповідно до другого абзацу примітки ст. 289 під повторністю слід розуміти вчинення таких дій особою, яка раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом або злочин, передбачений статтями 185, 186, 187, 189-191, 262, 410. Не має значення, чи були ці злочини закінченими, чи один з них був замахом або готуванням до злочину, притягувалася ця особа до кримінальної відповідальності за перший злочин чи ні. Неодноразові спроби вчинити цей злочин, якщо це відбувається в одному місці з невеликим проміжком часу між спробами, не є повторним заволодінням транспортним засобом.

Заволодіння транспортним засобом за попередньою змовою групою осіб має місце в тих випадках, коли дві й більше особи заздалегідь домовились про спільне його вчинення незалежно від того, хто з них керував транспортним засобом. Домовленість повинна бути до початку вилучення транспортного засобу. Особи, які беруть участь у вчиненні цього злочину, повинні визнаватися співвиконавцями, тобто вони спільним діянням заволодівають транспортним засобом. Не підлягають кримінальній відповідальності особи, які не брали участі у вилученні транспортного засобу, але після заволодіння ним здійснювали поїздки на цьому транспортному засобі.

Заволодіння транспортним засобом із проникненням у приміщення або інше сховище означає вторгнення в приміщення або інше сховище з метою заволодіння транспортним засобом. Воно може здійснюватися таємно, відкрито, з подоланням перешкод чи опору потерпілого, шляхом обману або підкупу людей усупереч волі особи, яка охороняє транспортні засоби.

Приміщення – це різного роду будівлі, споруди, призначені для розміщення транспортних засобів або іншого майна. Інше сховище – це призначені для постійного або тимчасового збереження (стоянки) транспортних засобів ділянки території, які обладнані огорожею, навісом, іншими технічними засобами чи забезпечені охороною.

Дії, які завдали значної матеріальної шкоди потерпілому, передбачені ч. 2 ст. 289 як кваліфікуюча ознака. Відповідно до п. 3 примітки до цієї статті, матеріальну шкоду слід визнавати значною в разі заподіяння реальних збитків на суму від 100 до 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Згідно з п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті», реальними збитками є втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також втрати, що вона зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 289): вчинення організованою групою, або дії, які поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони завдали великої матеріальної шкоди. Велика матеріальна шкода відповідно до п. 3 примітки до цієї статті – це заподіяння реальних збитків на суму понад 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Частина 4 цієї статті передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (за винятком випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із застосуванням будь-якого насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства). При цьому особа повинна добровільно заявити про це правоохоронним органам, повернути транспортний засіб власнику та повністю відшкодувати завдані збитки. Таке звільнення може здійснювати тільки суд.

Порушення чинних на транспорті правил (ст. 291).

Основний безпосередній *об'єкт* порушення чинних на транспорті правил – безпека руху та експлуатації всіх видів транспорту від неправомірних дій пасажирів та інших осіб. Додатковим обов'язковим його об'єктом є життя, здоров'я особи, власність, інші блага.

Об'єктивна сторона злочину включає в себе обов'язкові ознаки: діяння, наслідки та причинний зв'язок між ними.

Діяння при вчиненні цього злочину полягає в порушенні діючих на транспорті правил, що забезпечують рух – нормативно-правових актів, які регламентують дотримання пасажирями, пішоходами, іншими учасниками руху вимог безпеки руху та експлуатації транспорту. А також правил, норм і стандартів виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Порушення чинних на транспорті правил може вчинятися шляхом дії або бездіяльності й полягати в: 1) порушенні правил дорожнього руху велосипедистами; 2) переході вулиць в умовах, коли це заборонено правилами дорожнього руху (у невстановлених місцях чи при заборонному сигналі світлофора або регулювальника); 3) прогоні тварин через залізничну колію з порушенням правил безпеки; 4) недотриманні правил безпеки при користуванні водними мотоциклами, маломірними суднами.

Кримінальна відповідальність за ст. 291 настає лише в разі, коли зазначені в ній порушення спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки. Злочин вважається закінченим з моменту настання вказаних у ст. 291 наслідків.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується психічним ставленням особи до вчиненого нею діяння і його наслідків. Порушення може бути як умисним (прямий умисел), так і необережним (злочинна недбалість). Що стосується наслідків, то вина щодо них може бути тільки необережною.

Суб'єктом злочину можуть бути пасажирів, пішоходи, велосипедисти, погоничі й пастухи худоби, особи, які керують гужовим транспортом, які досягли 16-річного віку. Це також особи, які при виготовленні, переобладнанні, ремонті транспортних засобів порушили відповідні правила, норми й стандарти.

Контрольні питання

1. Поняття, загальна характеристика злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.
2. Види злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.
3. Кримінально-правова характеристика злочинів, що вчиняються на залізничному, водному чи повітряному транспорті (статті 276-285) та відмежування їх від інших складів злочинів.
4. Юридичний аналіз злочинів, які вчиняються на автомобільному та міському електротранспорті (статті 286-290), та відмежування від суміжних складів злочинів.
5. Злочини, які полягають у порушенні чинних на транспорті правил і в пошкодженні магістральних трубопроводів (статті 291 і 292): кримінально – правовий аналіз.

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти громадського порядку та моральності.
2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів проти громадського порядку та моральності.

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти громадського порядку та моральності

Відповідальність за злочини проти громадського порядку та моральності передбачено розділом XII Особливої частини КК (статті 293-304). Злочини проти громадського порядку та моральності – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на громадський порядок у різних сферах забезпечення життєдіяльності людей і моральні основи суспільства, заподіюючи або ставлячи під загрозу заподіяння їм істотної шкоди. У розгляданому розділі передбачено посягання на два *родових об'єкти* – громадський порядок і моральність, які за своїм змістом та значенням мають певні спільні риси, проте не є одним.

Громадський порядок – це стан суспільних відносин, який гарантує спокійні умови суспільно корисної діяльності, відпочинку та побуту людей, зокрема й зовнішні умови нормального функціонування приватних, громадських і державних об'єднань, дотримання прийнятих у суспільстві правил та норм поведінки, а також принципів користування матеріальними благами.

Суспільна моральність – це система етичних норм, правил поведінки, що склалися в суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість¹.

Безпосередні об'єкти злочинів зазначеного розділу – це суспільні відносини, що складаються у зв'язку із забезпеченням складових громадського порядку (наприклад, порядок поведінки в громадських місцях груп людей, громадський спокій) або є складовими суспільної моральності (моральні засади суспільства щодо поваги до померлих і

¹ Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 р. – №1296-IV //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004. – № 14, ст.192 (ст. 1).

місць їх поховання, поширення інформації про інтимне життя людей, забезпечення нормального духовного та фізичного розвитку неповнолітніх тощо).

Додатковими необхідними чи факультативними безпосередніми об'єктами злочинів проти громадського порядку та моральності можуть бути: авторитет представників влади, життя та здоров'я особи, конституційні права людини й громадянина, власність, статева свобода, нормальна діяльність транспорту, підприємств, установ або організацій, порядок управління, громадська безпека тощо.

Обов'язковою ознакою більшості посягань, які становлять злочини проти моральності, є *предмет*: могила, інше місце поховання, труп, урна з прахом покійного, предмети, що перебувають у місці поховання чи на трупі (ст. 297); пам'ятки історії або культури (ст. 298); хребетні тварини (ст. 299); твори, що пропагують культ насильства та жорстокості (ст. 300); місця розпусти (ст. 302).

У наданій групі злочинів слід визначити місце потерпілого. В окремих складах злочинах є спеціальні потерпілі – це неповнолітні, тобто особи чоловічої чи жіночої статі, які не досягли 18-річного віку. Наприклад, втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність (ст. 304).

Об'єктивна сторона злочинів проти громадського порядку та моральності характеризується наявністю формального складу й активними діями. Матеріальний склад передбачений статтями 293, 294, 297, 298 КК. Створення чи утримання місць розпусти та звідництво (ст. 302) має усічений склад, якщо цей злочин характеризується тільки створенням місць розпусти.

Спосіб діяння може бути обов'язковою ознакою об'єктивної сторони аналізованих злочинів (наприклад, жорстокі методи – ст. 299; насильство, погроза застосування насильства, знищення чи пошкодження майна, шантаж, обман – ч. 2 ст. 303).

Суб'єкт більшості злочинів – *загальний*. В окремих статтях, наприклад, відповідальність за хуліганство (ст. 296) настає з 14-річного віку, а за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304) – із 18-річного віку. *Спеціальними суб'єктами* злочинів можуть бути їх організатори чи активні учасники (статті 293 і 294). За ч. 3 ст. 298 відповідальність несе службова особа.

Суб'єктивна сторона всіх злочинів проти громадського порядку та моральності характеризується *умисною виною*. Деяким з них властивий спеціальний *мотив* (наприклад, мотив явної неповаги до суспільства – при вчиненні хуліганства; хуліганські або корисливі мотиви –

при скоєнні жорстокого поводження з тваринами) чи *мета* (наприклад, мета розповсюдити матеріали відповідного змісту – в разі скоєння закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, або мета отримати доход – при вчиненні проституції).

Виходячи з родового об'єкта, всі ці злочини можуть бути поділені на два види (групи).

1. Злочини проти громадського порядку:

- групове порушення громадського порядку (ст. 293);
- масові заворушення (ст. 294);
- заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295);
- хуліганство (ст. 296).

2. Злочини проти суспільної моральності:

- наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297);
- незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини (ст. 298);
- знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду (ст. 298-1);
- жорстоке поводження з тваринами (ст. 299);
- ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300);
- ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301);
- створення або утримання місць розпусти й звідництво (ст. 302);
- сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303);
- втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304).

Злочини проти *суспільної моральності* можна поділити на *три види*:

а) посягання на основні моральні принципи та цінності у сфері духовного й культурного життя суспільства (статті 297-300);

б) посягання на основні принципи моральності у сфері статевої відносин (статті 301-303);

в) посягання на основні принципи моральності у сфері духовного та фізичного розвитку неповнолітніх (ч. 2 ст. 299, частини 2 і 3 ст. 300, частини 2 і 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ст. 304).

2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів проти громадського порядку та моральності

Групове порушення громадського порядку (ст. 293).

Об'єктом злочину є громадський порядок. Порядок поведінки в громадських місцях груп людей передбачає наявність писаних та неписаних (моральних, звичаєвих) правил поведінки, яких слід дотримуватися при значній скупченості людей, а також результат дотримання цих правил. Вони охоплюють необхідність виконання законних вимог представників влади та адміністрації підприємств, установ, організацій, де відбуваються масові заходи, неперешкодження нормальній діяльності закладів торгівлі, культури, спорту, транспорту, державних установ, а також праці, відпочинку, пересуванню інших осіб тощо.

Групові дії, які порушують громадський порядок, – це дії значної кількості осіб, звичайно кількох десятків чи навіть сотень. Але, на відміну від масових заворушень, число учасників групового порушення громадського порядку дій у ході вчинення цього злочину істотно не збільшується, вони не зростають кількісно й не перетворюються якісно на активні посягання проти правоохоронюваних благ. При цьому переважна частина натовпу веде себе пасивно, лише виконуючи вказівки окремих організаторів та активістів. Сам же громадський порядок порушується через поведінку учасників Групи – їхню відмову звільнити приміщення чи певну територію, ігнорування розпоряджень адміністрації чи представників влади, відмову припинити такі, що проводяться з порушенням встановленого порядку, мітинг, пікетування, демонстрацію тощо.

Об'єктивна сторона злочину включає в себе: 1) діяння, 2) наслідки та 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Діяння при вчиненні злочину, передбаченого ст. 293, виконується, як правило, шляхом дії й полягає в: 1) організації групових дій, що призвели до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації; 2) активній участі у них.

Під організацією вказаних групових дій розуміється давання вказівок, розпоряджень, розробка планів поведінки, розподіл обов'язків між учасниками тощо. Внаслідок діяння організатора виникає, розпочинається групове порушення громадського порядку або ж здійснюється керівництво діями групи. Активна участь у таких діях полягає у виконанні вказівок організатора, закликах до учасників натовпу вчинити певні дії, особистому їх виконанні, зокрема з метою повести за

собою, показати приклад іншим учасникам групових дій тощо. Не виключається вчинення цього злочину й шляхом бездіяльності. Вона, зокрема, може мати місце, коли організатор або активний учасник дій не вживають заходів до припинення порушень громадського порядку іншими учасниками, які вони спричинили своїми попередніми діями. Такі особи несуть відповідальність і за дії натовпу, які тривають після їх активної поведінки. Обов'язок вчинити певні дії по припиненню порушень громадського порядку впливає з попередньої поведінки, можливість їх вчинення визначається такими обставинами, як фізична змога вплинути на групу, доступність засобів зв'язку, наявність осіб, через які можна передати розпорядження, тощо.

Наслідки злочину можуть полягати у: 1) грубому порушенні громадського порядку, 2) суттєвому порушенні роботи транспорту, підприємства, установи чи організації.

Грубе порушення громадського порядку передбачає недотримання встановлених правил поведінки в громадських місцях. Оцінювати порушення як грубе слід з урахуванням кількості його учасників, території, на якій мало місце порушення, важливості нормальної діяльності відповідних об'єктів, кількості потерпілих, часу порушення тощо.

Суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації полягає в припиненні їх нормальної роботи на певний час. Це порушення графіку руху, зачинення магазинів, закладів громадського харчування, зрив занять у навчальних закладах, зупинення виробництва. Суттєвість порушення визначається з урахуванням його тривалості, кількості осіб, нормальна робота, навчання, відпочинок або перевезення яких порушені, розміру заподіяних матеріальних збитків тощо.

Причинний зв'язок між поведінкою організаторів та активних учасників групового порушення громадського порядку й наслідками, вказаними в диспозиції ст. 293, характеризується наявністю проміжної ланки – поведінки групи, учасники якої безпосередньо й викликають відповідну шкоду. Тому для констатації причинного зв'язку в аналізованому складі злочину слід встановити наявність обох його ланок, довести що: 1) діяння винного викликало відповідну поведінку натовпу; 2) передбачені ст. 293 наслідки викликані саме груповими діями.

Суб'єкт злочину загальний, фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом.

Масові заворушення (ст. 294).

Основним безпосереднім *об'єктом* масових заворушень є громадський порядок. Додатковим обов'язковим *об'єктом* цього злочину – залежно від конкретної форми його прояву – є життя і здоров'я особи, конституційні права людини і громадянина, власність, порядок управління або громадська безпека.

Масові заворушення -- це завжди дії юрби, яка діє стихійно, хоча може бути й керованою цілком, чи в окремих своїх частинах. Така юрба веде себе агресивно. Всі учасники вчиняють дії, які визнаються злочинами й при їх виконанні однією особою.

Об'єктивна сторона злочину полягає в: 1) організації масових заворушень; 2) активній участі в них.

Організація масових заворушень – це об'єднання людей для участі в масових заворушеннях, керівництво натовпом, підбурювання до вчинення дій, які являють собою масові заворушення, провокаційні дії, вчинені з метою викликати відповідну поведінку великих груп людей, Способи організації масових заворушень можуть бути різноманітними (виступ на мітингах, оголошення різноманітних звернень, розробка планів по збурюванню натовпу, розподіл ролей серед окремих учасників масових заворушень тощо).

Під активною участю в масових заворушеннях розуміють безпосереднє вчинення дій, в яких виражаються масові заворушення (їх вичерпний перелік наведено в диспозиції ч. 1 ст. 294), виконання вказівок організаторів і залучення до цього інших осіб.

Насильство над особою означає фізичний вплив на організм потерпілого, який полягає в заподіянні тілесних ушкоджень, побоях, позбавленні або обмеженні волі, згвалтуванні, вбивстві тощо. Погроми – це виступи проти якоїсь групи населення, які супроводжуються руйнуванням і пограбуванням майна, насильницьким вигнанням людей, масовими вбивствами. Насильницьке виселення громадян – це примусові, поєднані із застосуванням насильства дії, внаслідок яких громадян примушують покинути займане житло чи взагалі виселитися з певного населеного пункту, місцевості.

У ст. 294 під опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, розуміється активна фізична протидія здійсненню представникові влади своїх повноважень, поєднана зі здійсненням пострілів на враження, у повітря чи землю, нанесенням ударів холодною зброєю, а також іншими предметами, придатними для враження живої сили (залізні прутки, каміння, газові балончики), та погроза зброєю чи вказаними предметами.

Складом злочину, передбаченого ст. 294, охоплюється вчинення менш небезпечних, ніж цей злочин, посягань. При вчиненні умисного вбивства в ході масових заворушень вчинене кваліфікується за сукупністю ст. 294 та відповідних статей Особливої частини КК (ст.ст. 112, 115, 348, 379, 400, 443).

Злочин вважається закінченим з моменту початку масових заворушень – вчинення конкретних актів насильства, погромів тощо.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом. Психічне ставлення винного до наслідків, передбачених ч. 2 ст. 294, може характеризуватися умислом або необережністю.

Кваліфіковані види злочину мають місце, коли масові заворушення призвели до: 1) загибелі людей; 2) інших тяжких наслідків.

Під загибеллю людей розуміється загибель хоча б однієї особи. До інших тяжких наслідків належить заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, спричинення великої матеріальної шкоди, порушення на тривалий час чи в значних масштабах роботи транспорту, діяльності підприємств, установ і організацій тощо.

Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295).

Об'єкт злочину – громадський спокій. Проголошення закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, породжують обстановку тривоги й навіть паніку в населення, особливо тих його прошарків, яким загрожує заподіяння шкоди внаслідок вчинення таких дій; дезорганізує роботу органів управління, призводить до порушення нормального режиму праці, навчання, відпочинку широких кіл населення.

Об'єктивна сторона злочину включає одну обов'язкову ознаку – діяння. Воно виражається лише активною поведінкою – дією, яка може полягати в: 1) публічних закликах до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян; 2) розповсюдженні матеріалів такого змісту; 3) виготовленні таких матеріалів; 4) їх зберіганні.

Закінченим злочин є з моменту проголошення закликів або ж з моменту початку розповсюдження, виготовлення чи зберігання відповідних матеріалів.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною. Крім того, злочин у формі виготовлення чи зберігання відповідних матеріалів характеризується спеціальною метою. Їх метою є тільки подальше розповсюдження вказаних матеріалів.

Хуліганство (ст. 296).

Основним *об'єктом* хуліганства є громадський порядок, що охоплює комплекс суспільних відносин, які забезпечують спокійні умови життя людей у різних сферах суспільно корисної діяльності, моральність, нормальний відпочинок і дотримання правил поведінки в суспільному житті й у побуті. Це основний безпосередній об'єкт хуліганства. Як додаткові факультативні об'єкти часто виступають особистість, здоров'я, навколишнє середовище, власність. Однак при вчиненні хуліганства, відповідальність за яке передбачена ч. 4 ст. 296, здоров'я потерпілого є обов'язковим додатковим об'єктом такого посягання.

З *об'єктивної сторони* хуліганство являє собою суспільно небезпечну дію, що грубо порушує громадський порядок. Діями, що грубо порушують громадський порядок, закон визнає тільки ті, що відрізняються особливою зухвалістю або винятковим цинізмом.

Особлива зухвалість – це нахабне поводження, буйство, бешкетування, поєднане з побоями та іншим насильством, яке спричинило тілесні ушкодження, чи знущанням над потерпілим, знищення або пошкодження майна, тривале, що довгий час не припиняється, порушення спокою громадян, зрив масового заходу, тимчасове порушення нормальної діяльності установи, підприємства, організації або громадського транспорту тощо.

Винятковий цинізм – це демонстративна зневага загальноприйнятими нормами моральності, наприклад груба непристойність, демонстративне оголення, знущання над хворими, дітьми, немічними тощо.

Для кваліфікації хуліганства за ч. 1 ст. 296 достатньо наявності в діях винної особи однієї з цих ознак – особливої зухвалості або виняткового цинізму.

Хуліганство визнається закінченим із моменту вчинення дії, що грубо порушує громадський порядок. Форми хуліганських дій можуть бути найрізноманітнішими: нахабне, зухвале, цинічне порушення громадського спокою, нормального функціонування підприємств, організацій, масових заходів, роботи транспорту. Це можуть бути й будь-яка наруга, знущання над людьми, їх побиття, осквернення громадських та інших місць роботи, відпочинку або побуту людей. Хуліганські дії можуть бути вчинені в будь-якому місці, частіше це відбувається в парках, на вулицях, в кінотеатрах, магазинах та інших громадських місцях. Як правило, такі дії відбуваються в присутності потерпілих та інших громадян. Однак публічність не є обов'язковою ознакою хуліганства. Воно може мати місце в квартирі, на безлюдній вулиці тощо. Можливе вчинення хуліганства й по телефону, коли

винний, наприклад, у нічний час періодично дзвонить потерпілим, порушуючи їх сон і цинічно ображає їх.

Із *суб'єктивної сторони* хуліганство – це злочин, вчинений із прямим умислом і мотивами явної неповаги до суспільства. Винний усвідомлює, що своїми діями грубо порушує громадський порядок, виявляючи тим самим явну неповагу до суспільства, і бажає цього. Однак умисел щодо заподіяння шкоди в результаті хуліганських дій може бути й непрямим. Не можна, наприклад, заперечувати наявність цього у випадку, коли п'яний хуліган зухвало почав лякати зброєю людей, а потім у громадському місці зробив неприцільний постріл, заподіявши одному з потерпілих тілесне ушкодження. У цьому випадку винний діяв нецілеспрямовано, він не бажав заподіяти шкоду здоров'ю будь-кому з оточуючих, але свідомо допускав такі наслідки. Хуліганство передбачає наявність особливого мотиву явної неповаги до суспільства, який називають хуліганським спонуканням. Це може бути бешкетництво, прагнення протиставити себе суспільству, виявити п'яну зухвалість, продемонструвати свою грубу силу, зневагу до оточуючих тощо.

У деяких випадках злочинне посягання на особу з мотивів ревнощів, помсти тощо може трансформуватися в мотив явної неповаги до суспільства й утворити склад хуліганства. Подібне, наприклад, має місце, коли через ревнощі двоє в кінотеатрі обмінюються взаємними образами, ударами, виникає бійка, внаслідок чого порушується нормальна робота кінотеатру, спокій і відпочинок глядачів. Спрямованість умислу винного й наявність мотивів явної неповаги до суспільства (хуліганських мотивів) є основними критеріями відмежування хуліганства від злочинів проти життя і здоров'я особи.

Суб'єктом хуліганства можуть бути особи, які досягли 14-річного віку.

Частина 2 ст. 296 передбачає відповідальність за хуліганство, вчинене групою осіб (двох і більше виконавців), причому попередня змова учасників не є обов'язковою для кваліфікації. Хуліганство, вчинене групою осіб, слід відрізняти від масових заворушень (ст. 294) і від групового порушення громадського порядку (ст. 293). При масових заворушеннях дії завжди вчиняються натовпом, причому ці дії супроводжуються погромами, підпалами, руйнуваннями, нерідко збройним опором представникам влади. При груповому хуліганстві ці ознаки відсутні, а винні грубо порушують громадський порядок винятково з мотивів явної неповаги до суспільства. Групове порушення громадського порядку (ст. 293), поєднане із вчиненням окремих дій, що грубо порушують громадський порядок, із мотивів явної неповаги до суспільства, становитиме сукупність злочинів (статті 293 і 296).

Частина 3 ст. 296 передбачає відповідальність за хуліганство, визначене частинами 1 або 2 цієї статті, якщо воно було вчинене особою, раніше судимою за хуліганство, чи пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії.

Хуліганство визнається злісним за ознакою його рецидиву, тобто це вчинення хуліганства особою, яка раніше була судима за будь-яке хуліганство, за умови, що судимість з неї не знято й не погашено. Хуліганські дії, поєднані з активним опором, – це протидія представникові влади або представникові громадськості, які виконують обов'язки з охорони громадського порядку. Такі дії, а також поєднані з насильством чи погрозою його застосування до цих осіб, не вимагають додаткової кваліфікації за злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Винятком є лише опір, поєднаний із таким насильством, що містить ознаки ще й іншого більш тяжкого злочину (наприклад, ч. 2 ст. 121). У тих випадках, коли опір має місце після припинення хуліганства як протидія затриманню, він не може бути ознакою злісного хуліганства, і такі дії мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів.¹

У частині 4 ст. 296 передбачена відповідальність за дії, визначені частинами 1, 2 або 3 цієї статті, якщо вони вчинені із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для завдання тілесних ушкоджень. Однак до вогнепальної зброї, використання якої утворить склад такого хуліганства, належить не тільки стрілецька зброя військового і спортивного зразка, а й нарізна мисливська зброя, а також перероблена зброя, пристосована для стрільби кулями, наприклад обріз гладкоствольної мисливської рушниць тощо.

Під іншими предметами, спеціально пристосованими для завдання тілесних ушкоджень, слід розуміти не тільки предмети, заздалегідь спеціально оброблені, пристосовані для цих цілей, як, наприклад, заточена велосипедна спиця, а й елементарно пристосовані під час вчинення хуліганських дій (наприклад, відламана й використана частина антени радіоприймача). Ними можуть бути й будь-які предмети, що не зазнали обробки, але були заздалегідь підготовлені винним для вико-

¹ Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10// Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 2. – С. 4-7.

ристання (столовий ніж, молоток, викрутка, шило, газовий пістолет тощо).

Використання предметів, які були випадково підібрані на місці вчинення хуліганських дій, не утворюють передбаченого ч. 4 ст. 296 хуліганства. Під застосуванням зброї та інших предметів розуміють не тільки їх реальне застосування, а й погрозу такого застосування. Однією з обов'язкових ознак такого хуліганства є використання зброї та інших зазначених предметів для заподіяння шкоди здоров'ю людей. Вчинення хуліганських дій з використанням цих предметів, наприклад, для пошкодження майна, лісових насаджень, проти тварин не утворює складу цього виду хуліганства. Кваліфікація вчиненого в цих випадках має наставати за частинами 1, 2 чи 3 ст. 296, а якщо ці дії містять ознаки інших більш тяжких злочинів, то додатково й за ці злочини. Наприклад, нанесення при хуліганстві тяжкого тілесного ушкодження тягне за собою відповідальність за сукупністю цих злочинів.

Жорстоке поводження з тваринами (ст. 299).

Об'єкт злочину – моральні засади суспільства в частині ставлення до тварин. Небезпека цього злочину полягає в тому, що жорстокість, проявлена щодо тварин, стає нормою поведінки, поширюється й на взаємини з людьми, відіграє негативну роль у вихованні молоді.

Предметом злочину є тварини, що належать до хребетних. Хребетні – це здатні рухатися й відчувати живі організми, які мають спинний хребет, утворений ланцюгом кісток або хрящів, що йде вздовж спини й містить у собі спинний мозок. До них належать риби, птахи, сухопутні істоти. Предметом аналізованого злочину можуть бути як дорослі особини, так і молодняк домашніх (кіт, собака), диких (вовк, лисиця, орел), сільськогосподарських (корова, кінь) тварин. Не мають кримінально правового значення наявність чи відсутність у таких тварин господарів, їх перебування в стані природної свободи чи в неволі, господарське призначення, стан організму тощо. Злочин може вчинятися як стосовно тварин, які перебувають у власності винного, так і будь-яких інших (належних іншим власникам, безгосподарних, диких).

Об'єктивна сторона злочину може виражатися у двох формах: 1) знущання над тваринами; 2) нацькування тварин одна на одну.

Обов'язковою ознакою складу злочину в першій із його форм, альтернативне, є ознака об'єктивної сторони – спосіб (застосування жорстоких методів), або ознака суб'єктивної сторони – хуліганський мотив. Проте ці дві ознаки можуть проявлятися одночасно. Знущання, вчинене із застосуванням жорстоких методів, означає завдання твари-

ні болю, страждань шляхом нанесення ударів, заподіяння ушкоджень, позбавлення їжі або води, впливу термічних факторів, хімічних речовин тощо. Жорстокі методи полягають в безжалюному поводженні з твариною, тривалому впливі на неї з метою отримання хворобливого самозадоволення від спостереження за стражданнями тварини.

Нацьковування тварин одна на одну – це дії, спрямовані на те, щоб примусити битися, кусатися, іншим чином змагатися тваринам між собою.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом. Хуліганський мотив є однією з альтернативних ознак складу злочину.

Кваліфікований вид жорстокого поводження з тваринами має місце, коли такі дії вчинено в присутності малолітнього, тобто особи, яка не досягла 14-річного віку. При цьому потрібно, щоб винний усвідомлював факт присутності малолітнього, знав, що малолітній розуміє факт жорстокого поводження з тваринами.

Втягнений неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304).

Об'єкт злочину – моральні засади суспільства в ставленні до виховання підростаючого покоління. Вони передбачають охорону неповнолітніх від негативного впливу, який може викликати бажання й займатися діяльністю, що негативно сприймається суспільством.

Потерпілими від цього злочину є неповнолітні – особи чоловічої або жіночої статі, які не досягли 18-річного віку. Хоча в диспозиції ст. 304 вказівку на потерпілого зроблено в множині, кримінальна відповідальність настає й тоді, коли посягання вчинене проти однієї такої особи.

Об'єктивна сторона злочину полягає у втягненні неповнолітніх: 1) у злочинну діяльність; 2) у пияцтво; 3) у заняття жебрацтвом; 4) у заняття азартними іграми.

Втягнення – це дії, внаслідок яких інша особа спонукається до певної поведінки, залучається до неї, у такої особи виникає бажання поводитись певним чином. Причому, на відміну від примушування, особа згодом вчиняє бажані для винного дії за власною волею. Втягнення полягає у впливі на свідомість конкретного неповнолітнього завдяки переконуванню в доцільності, вигідності певної поведінки. Воно здійснюється шляхом умовлянь, залякування, підкупу, обману, розпалювання почуття помсти, заздрощів або інших низьких спонукань, розповідей про легкість і доступність; певних дій, навчання способам та

прийомам їх виконання тощо. Втягнення у злочинну діяльність означає втягнення у вчинення одного чи кількох злочинів.

Під пияцтвом розуміють неодноразове вживання спиртних напоїв. Заняття жебрацтвом – це систематичне випрошування грошей у сторонніх осіб, а заняття азартними іграми – це систематична гра з метою отримання грошей чи інших матеріальних цінностей.

Суб'єкт злочину – осудна особа, яка досягла 18-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною.

Кваліфікуючі ознаки: вчинення дій щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього.

Контрольні питання

1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти громадського порядку та моральності.

2. Види злочинів проти громадського порядку та моральності.

3. Кримінально-правова характеристика злочинів проти громадського порядку (ст.ст. 293 – 296).

4. Юридичний аналіз злочинів проти суспільної моральності (ст.ст. 297 – 304).

5. Кримінально-правова характеристика складу злочину «масові заворушення» і відмежування його від хуліганства та групового порушення громадського порядку.

6. Відмежування складу злочину «наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» від інших суміжних посягань.

7. Кримінально-правовий аналіз складу «злочину жорстоке поводження з тваринами».

8. Характеристика складу злочину «втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність».

Тема: ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ ТА ІНШІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення.

2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення.

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення

У розділі XIII Особливої частини Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення (статті 305 – 337).

Родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом XIII Особливої частини КК України, є здоров'я населення. *Безпосередні об'єкти* згадуваних злочинів – суспільні відносини у сфері забезпечення населення від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, сильнодіючих і отруйних речовин, одурманюючих засобів, радіоактивно забрудненої продукції, токсинів, поширення та розповсюдження епідемій. Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами можуть бути інтереси правосуддя, нормальне функціонування фінансово-кредитної системи, право власності, громадський порядок, суспільна моральність тощо.

Обов'язковою ознакою злочинів проти здоров'я населення (крім порушення правил боротьби з епідеміями – ст. 325) є наявність предметів, які становлять підвищену небезпеку для здоров'я людей. У деяких злочинах ці предмети можуть бути *знаряддям* (наприклад, ст. 314) чи *засобом* учинення злочину (наприклад, ст. 316). Такі *предмети* – це:

1) *наркотичні засоби* (статті 305, 307-309, 315, 320) – внесені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження препарати, рослини, що становлять небезпеку для здоров'я населення при зловживанні ними. Наркотичні засоби рослинного походження – похі-

дні різних сортів конопель (анаша, марихуана, гашиш тощо), опійні препарати, кокаїн; синтетичні наркотики – це наркотики, синтезовані в хімічних лабораторіях (часто кустарних) із різних хімічних речовин (наприклад, перветин, метадон, фенамін, фентаніл та ін.). Зловживання наркотичними засобами призводить до захворювання на наркоманію;

2) *психотропні речовини* (статті 305, 307-309, 315, 320) – це включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження природні матеріали, здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулювальний(стимулюючий) вплив на центральну нервову систему чи викликати порушення сприйняття, емоцій, мислення або поведінки, які становлять небезпеку для здоров'я населення при зловживанні ними. До психотропних речовин належать, наприклад, амфетамін, барбітал, діазепам, ЛСД, мескалін, тетрагідроканнабінол, феназепам тощо. Зловживання психотропними речовинами викликає захворювання на токсикоманію;

3) *аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин* (статті 305, 307-309, 315, 320) – це заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не внесені до Переліку, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури й властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють. Зазвичай, виготовлення наркотиків-аналогів відбувається при створенні нового фармацевтичного препарату, під час якого визначається та вивчається низка речовин, що мають порівнювані властивості, але дещо відрізняються своєю молекулярною структурою;

4) *прекурсори* (статті 305, 311, 312, 320) – це речовини та їх солі, що використовуються при виробництві, виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку. Наприклад, ацетон, етиловий спирт, ефедрин, ангідрид оцтової кислоти, соляна та сірчана кислоти, толуол тощо. У Переліку прекурсори згруповано у два списки. Список № 1 містить перелік прекурсорів, обіг яких обмежено та щодо яких встановлено заходи контролю. Йдеться про прекурсори у формі хімічних речовин та їх солей, під час переробки яких можна одержати синтетичні наркотичні чи психотропні речовини: ергометрин, ефедрин, лізергінова кислота, фенілацетон тощо. У Списку № 2 перелічено прекурсори, обіг яких не обмежено, але стосовно них теж встановлено заходи контролю. Ці прекурсори (розчинники, окислювачі й інші хімікати промислового чи побутового призначення) використовуються в процесі виготовлення наркотичних або психотроп-

них речовин (наприклад, ангідрид оцтової кислоти, ацетон, етиловий ефір, калію перманганат, сірчана кислота, соляна кислота);

5) *наркотиковмісні рослини* (ст. 310) – це снотворний мак і конопля. Снотворний, чи опійний мак – це різні сорти маку, що містять алкалоїди опіуму (морфін, кодеїн, тебаїн тощо). Поширеним є виготовлення макової соломки. Це зібрані будь-яким способом стебла та коробочки будь-якого сорту снотворного маку (крім власне макового насіння), цілі чи подрібнені аж до порошкоподібного стану. Нерідко з макової соломки різними способами (наприклад, виділенням наркотично активних алкалоїдів водою чи органічними розчинниками) отримують опій екстракційний у розчиненому, смолоподібному чи твердому стані. Конопля (каннабіс) – це однорічна рослина, в якій плодоносні та квітучі верхівки (суцвіття), пилок і смола містять тетрагідроканнабінол – наркотично активний алкалоїд. Наркотичні засоби конопляної групи – це марихуана, гашиш, смола каннабісу, гашишне масло, всі ізомери тетрагідроканнабінолу;

6) *кошти*, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що використовуються з метою їх відмивання; кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що використовуються з метою його продовження (ст. 306);

7) *обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів* (ст. 313);

8) *місце* (кубло, притон чи приміщення) для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317);

9) *документи* (незаконно виготовлені, підроблені чи незаконно одержані), які дають право на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (ст. 318);

10) *рецепт* (незаконно виданий) на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319);

11) *отруйні та сильнодіючі речовини* (ст. 321). *Отруйні речовини* – це речовини рослинного, тваринного та мінерального походження чи продукти хімічного синтезу, здатні при впливі на живий організм викликати гостре або хронічне отруєння чи смерть (наприклад, ангідрид оцтової кислоти, зміїна отрута, миш'як, метиловий спирт, очищена бджолина отрута, ціанистий калій, стрихнін, сулема, атропіну сульфат, різні сполуки ртуті тощо). *Сильнодіючі речовини* – це речовини синтетичного чи природного походження, зокрема рослини, що справляють небезпечний вплив на організм людини й можуть завдати

шкоди її здоров'ю та життю при прийманні їх не в медичних цілях (наприклад, транквілізатори, ефедрин і псевдоефедрин, синтетичний етиловий спирт тощо);

12) *місце* (кубло, притон чи приміщення) для незаконного вживання одурманюючих засобів (ст. 322);

13) *одурманюючі засоби* (ст. 324) – це засоби, які спричиняють ефект одурманювання, що, зокрема, змінює психіку та поведінку людини, і не належать до списку наркотичних, психотропних, отруйних і сильнодіючих речовин (наприклад, клофелін, алкогольні суміші з будь-яким умістом клофеліну, хлороформ, ефір, хлоротил, спиртові екстракти рослин, які містять алкалоїди тропанової групи, барбітурато-алкогольну суміш, суміш димедролу з алкоголем тощо);

14) *мікробіологічні та інші біологічні агенти* (ст. 326) – це предмети й речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнічні препарати, мікроорганізми, патогенні для людей і тварин тощо), які становлять небезпеку для життя та здоров'я людей. До біологічних агентів відносять, наприклад, штами мікроорганізмів, речовини для обробки зерна, інші біологічно активні речовини й предмети-продукти біотехнологій;

15) *токсини* (ст. 326) – це сполуки (частини білкової природи) бактерійного, рослинного чи тваринного походження, здатні при потрапленні в організм людини спричинити захворювання або смерть (містяться в отрутах змій, павуків, скорпіонів). Особливу небезпеку для здоров'я населення становлять токсичні речовини, що при проникненні в організм людини через органи дихання, травлення або через шкіру можуть викликати затяжні чи хронічні, зокрема й ракові, захворювання;

16) *допінг* (ст. 323) – це речовини та методи, що їх використовують для підвищення працездатності спортсменів; є потенційно небезпечними для здоров'я та заборонені для вживання Антидопінговим кодексом Олімпійського руху й компетентними органами відповідних спортивних організацій (наприклад, стимулятори, анаболіки, диуретики, пептидні й глікопротеїдні гормони та їх аналоги тощо);

17) *радіоактивно забруднені продукти та інша продукція* (ст. 327) – це продукти рослинного чи тваринного походження, призначені для вживання людьми, а також будь-яка інша продукція сільськогосподарського або іншого походження, що має на поверхні частинки радіоактивного матеріалу, як-от пил, або містить радіоактивні частинки в клітинах рослин чи тварин понад допустимий рівень.

Низка складів злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів як кваліфікуючі ознаки передбачає здійснення незаконних дій,

якщо їх предметом були *особливо небезпечні* наркотичні засоби та психотропні речовини, а також наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори у *великих і особливо великих розмірах*.

Об'єктивна сторона злочинів проти здоров'я населення полягає в порушенні правового режиму обігу зазначених вище предметів, а також у суспільно небезпечному та протиправному заподіянні шкоди здоров'ю населення. Переважна кількість злочинів цієї групи вчиняється як активні дії, а деякі – як бездіяльність (наприклад, ст. 325 "Порушення правил боротьби з епідеміями" тощо).

Особливістю більшості диспозицій кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за ці злочини, є те, що вони *бланкетні*. Зазвичай, названі злочини з основним складом за конструкцією об'єктивної сторони належать до *формальних*. Виняток становлять статті 308, 312 і 313. У них деякі склади злочинів можуть належати не тільки до *формальних* (наприклад, при вимаганні), а й до *матеріальних* (наприклад, при крадіжці, грабежі, привласненні, шахрайстві чи заволодінні шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем) і *усічених* (наприклад, при розбої).

Усічені склади злочинів також наявні при організації або утриманні місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317) та при незаконній організації або утриманні місць для вживання одурманюючих засобів (ст. 322), оскільки ці злочини вважаються закінченими з моменту створення такого місця (організації кубла), незалежно від того, чи почало воно функціонувати. До злочинів з *матеріальними складами* також належать злочини, передбачені статтями 325-327.

Суб'єктивна сторона злочинів, які ми розглядаємо, з формальними складами характеризуються *прямим умислом*. У деяких злочинах для кваліфікації вчиненого важливе значення має встановлення *мети* (наприклад, при вчиненні незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів). Водночас, деякі злочини, що полягають у порушенні певних правил, можуть бути вчинені з *необережності* (наприклад, злочини, передбачені статтями 320, 325, 326).

Суб'єкт злочинів проти здоров'я населення в більшості випадків *загальний*, тобто будь-яка фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку. За викрадення (розбій, грабіж, крадіжку) та вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів відповідальність настає з 14-річного віку. У деяких злочинах суб'єктом кримі-

нальної відповідальності є *спеціальний суб'єкт*: службова особа (ч. 2 ст. 308), лікар (ст. 319), повнолітня особа (статті 323, 324) тощо.

У трьох статтях розділу XIII Особливої частини КК України містяться заохочувальні норми, що передбачають *звільнення особи від кримінальної відповідальності* за наявності певних підстав: коли особа добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги (ч. 1 ст. 307), прекурсори (ч. 4 ст. 311) і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочину, добровільно звернулася до лікувального закладу та розпочала лікування від наркоманії (ч. 4 ст. 309).

Залежно від безпосереднього об'єкта, особливостей предмета й об'єктивної сторони злочину проти здоров'я населення можна поділити на такі *види (групи)*.

1. Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення (статті 305-307, 309-311, 320-321²):

- контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305);

- використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306);

- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307);

- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309);

- посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310);

- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (ст. 311);

- порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320);

- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 321);

- фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів (ст. 321-1);

- порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів (ст. 321-2).

2. Злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами й обладнанням, призначеним для їх виготовлення (статті 308, 312, 313, 318 і 319):

- викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308);

- викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 312);

- викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст. 313);

- незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (ст. 318);

- незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319).

3. Злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, одурманюючих засобів, а також допінгу (статті 314-317, 322-324):

- незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314);

- схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315);

- незаконне публічне вживання наркотичних засобів (ст. 316);

- організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317);

- незаконна організація або утримання місць для вживання одурманюючих засобів (ст. 322);

- спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323);

- схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324).

4. Інші злочини проти здоров'я населення (статті 325-327):

- порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням (ст. 325);

- порушення правил поведінки з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами (ст. 326);

- заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 327).

2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307).

Об'єктом злочину є правовий режим обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, під яким розуміються види діяльності, пов'язані з: культивуванням рослин, що містять наркотичні речовини; розробкою, виробництвом, виготовленням, зберіганням, розподілом, перевезенням, пересиланням, придбанням, реалізацією, відпуском, ввезенням на територію України, вивезенням з території України, використанням, знищенням наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до Переліку, що дозволяються та контролюються згідно з чинним законодавством,

Обіг зазначених засобів і речовин (також прекурсорів, включених до списку № 1 таблиці IV Переліку) на території України дозволяється лише з метою застосування у медичній практиці або для науково-дослідної роботи, експертної чи оперативно-розшукової діяльності, або з навчальною метою в порядку, встановленому законодавством.

Предметом злочину виступають наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги.

Об'єктивна сторона злочину описана як вичерпний перелік альтернативних форм злочинної поведінки, а саме незаконні: 1) виробництво; 2) виготовлення; 3) придбання; 4) зберігання; 5) перевезення; 6) пересилання; 7) незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Виробництво наркотичних засобів, психотропних речовин – це дії, пов'язані з серійним одержанням наркотичних засобів та/або психотропних речовин із хімічних речовин та/або рослин. Серійне одержання зазначених засобів або речовин означає їх виготовлення серіями, за певним стандартом. Це промисловий спосіб виготовлення зазначених засобів і речовин.

Виготовлення наркотичних засобів та/або психотропних речовин – це дії, включаючи рафінування та екстракцію, у результаті яких одержуються наркотичні засоби та/або психотропні речовини, а також відбувається перетворення наркотичних засобів, психотропних речовин

або прекурсорів на готові для використання форми наркотичних засобів чи психотропних речовин або лікарські засоби, що їх вміщують. Наприклад, виготовлення може здійснюватися шляхом екстракції наркотиків з певних рослин, лікарських препаратів.

Під виробництвом і виготовленням наркотичних засобів або психотропних речовин слід розуміти не сам технологічний процес, а отримання готового для вживання засобу (речовини), що має здатність привести в стан ейфорії, наркотичного чи токсичного сп'яніння, зняти абстинентний синдром. Сам же процес виробництва (виготовлення) наркотиків слід розцінювати як замах на вчинення цього злочину, а придбання, наприклад, фармацевтичних препаратів, що містять наркотичні субстанції (але не віднесені до наркотичних засобів чи психотропних речовин), для їх наступної переробки – як готування до злочину.

Придбання наркотичних засобів або психотропних речовин – це їх купівля, отримання в обмін на інші товари й речі у вигляді позички, дарунка, нагороди, сплати боргу, привласнення знайденого, збирання (лише щодо наркотиків) дикоростучих конопель і маку (їх частин), а також післяжнивних залишків неохоронюваних посівів наркотиковмісних рослин, відходів виробництва, які містять наркотичні речовини, тощо. Придбання зазначених предметів може бути як сплатним, так і безоплатним,

Зберігання – це будь-які умисні дії, пов'язані з незаконним перебуванням наркотичних засобів або психотропних речовин у володінні винної особи. При цьому не має значення тривалість зберігання й те, таємно чи відкрито й у якому саме місці зберігаються ці засоби чи речовини.

Перевезення наркотичних засобів або психотропних речовин – це переміщення їх з однієї території до іншої в межах України, причому обов'язковим елементом перевезення є використання будь-якого транспортного засобу (потягу, літака, судна, автомобіля, трамвая, тролейбуса, електропоїзда метрополітену, мотоцикла, іншої самохідної машини, кінної запряжки тощо). Для визнання перевезення незаконним не має значення, чи є особа власником або користувачем транспортного засобу, а також відстань, на яку здійснено перевезення.

Від перевезення потрібно відрізнити перенесення наркотичних засобів або психотропних речовин, коли для переміщення їх у просторі не використовувався будь-який транспортний засіб. Такі дії мають розглядатись як незаконне придбання та/або незаконне зберігання зазначених засобів або речовин.

Пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин полягає в переміщенні їх у просторі шляхом відправлення з одного пункту в інший поштою, багажем, посильним тощо. Злочин вважається закінченим з моменту відправлення, наприклад, бандеролі, багажу, пакета, листа з наркотичним засобом. Факт отримання адресатом відправлених йому наркотиків правового значення не має.

Під незаконним збутом розуміються будь-які способи сплатного чи безоплатного розповсюдження наркотичних засобів або психотропних речовин серед невизначеного кола осіб (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позичання, за певних умов – введення наркотику чи психотропної речовини його володільцем іншій особі шляхом ін'єкцій, пригощання цигарками, які містять наркотик, тощо). Незаконний збут передбачає відчуження цих засобів чи речовин іншій особі, яка може розпоряджатися ними (або їх частиною) як своїм майном.

Збут наркотичних засобів або психотропних речовин, поєднаний зі схилянням особи до їх вживання, утворює сукупність злочинів, передбачених ст.ст. 307 і 315. У разі, коли винний під виглядом наркотичних оплатно збуває якісь інші засоби, його дії утворюють склад шахрайства (ст. 190).

Однчасне виготовлення наркотиків для себе та для збуту охоплюється ст. 307, якщо їх предметом є один і той же наркотичний засіб (психотропна речовина). Якщо ж один вид наркотичного засобу (психотропної речовини) виготовляється для збуту, а інший – для особистого вживання, має місце сукупність злочинів, передбачених ст.ст. 307 і 309.

Суб'єкт злочину загальний. При вчиненні злочину із залученням неповнолітнього або малолітнього (ч.ч. 2 і 3 ст. 307) та щодо малолітнього (ч. 3 ст. 307) суб'єктом може бути лише повнолітня особа.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і метою збуту при виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні чи пересиланні особою наркотичних засобів або психотропних речовин.

Кваліфікованими видами злочину є вчинення його: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст.ст. 308-310, 312, 314, 315, 317; 4) із залученням неповнолітнього; 5) щодо наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у великих розмірах; 6) щодо особливо небезпечних наркотичних засобів або психотропних речовин, а також 7) збут наркотичних засобів чи психотропних речовин у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних за-

ходів, та в інших місцях масового перебування громадян; 8) збут чи передача цих засобів або речовин у місця позбавлення волі (ч. 2 ст. 307).

Особливо кваліфікованими – вчинення його: 1) організованою групою; 2) щодо наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в особливо великих розмірах; 3) із залученням малолітнього або щодо малолітнього (ч. 3 ст. 307).

Залучення неповнолітнього – це фактичне втягнення його дорослим шляхом психічного, фізичного впливу або в інший спосіб у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів або психотропних речовин. Неповнолітній у складі цього злочину – це особа у віці від 14 до 18 років.

Під місцями, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, розуміються школи, училища, коледжі, технікуми, вищі навчальні заклади, стадіони, палаци спорту або культури, театри, кінотеатри, зали й майданчики для дискотек та естрадних виступів тощо (як внутрішні приміщення, так і території, що прилягають до названих будівель). Під іншими місцями масового перебування громадян розуміються вокзали, пристані, місця масового відпочинку – багатолюдні пляжі, парки, ринки тощо.

Місця позбавлення волі – це кримінально-виконавчі установи, слідчі ізолятори, ізолятори тимчасового тримання, гауптвахти тощо.

Вчинення злочину щодо малолітнього означає, що останньому збуваються, пересилаються тощо з метою збуту наркотичні засоби або психотропні речовини. Малолітній – це особа, якій не виповнилося 14 років.

Частина 4 ст. 307 передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, передбачене ч. 1 ст.ст. 307. Таке звільнення застосовується за сукупності умов, а саме, якщо особа: 1) добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги; 2) вказала джерело їх придбання; 3) сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом.

Під добровільною здачею наркотичних засобів або психотропних речовин розуміються дії особи, яка мала можливість володіти ними й надалі, але з власної волі здала їх представникам влади. Усна чи письмова заява про бажання добровільно здати наркотичні засоби чи психотропні речовини, зроблена особою (або виявлена в неї) під час затримання чи обшуку, сама по собі не може визнаватися підставою для звільнення від відповідальності.

Добровільний характер поведінки винного в цій ситуації означає, що особа мала можливість продовжувати протиправну діяльність чи переходувати від органів правосуддя (об'єктивний критерій), усвідомлює таку можливість і не бажає нею скористатися (суб'єктивний критерій). Припинення незаконної діяльності з власної волі є вільним від впливу зовнішніх обставин, які вказують на те, що правоохоронні органи володіють відомостями (чи скоро їх матимуть) про кримінальний характер дії винного. Частина 4 ст. 307 може бути застосована й тоді, коли правоохоронним органам стало відомо про придбання, зберігання чи інші дії з наркотичними засобами чи психотропними речовинами, які утворюють їх незаконний обіг, але вони були не в змозі їх вилучити, оскільки не знали місця схованки, а особа з власної волі видала ці засоби чи речовини.

Наявність будь-якої кваліфікуючої чи особливо кваліфікуючої ознаки злочинів, передбачених ст.ст. 307 і 309, перешкоджає звільненню від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 307.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309).

Цей злочин є найбільш поширеним видом злочинів у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Його *об'єктом* є правовий режим обігу вказаних засобів і речовин, а також здоров'я населення.

Предмет злочину – наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги.

Предметом аналізованого злочину переважно виступають такі наркотичні засоби: солома макова, марихуана, опій, гашиш, морфій, кокаїн, героїн.

Гашиш – відділена смола, очищена чи неочищена, яку одержують з рослин роду *Cannabis*. Найчастіше зустрічається у вигляді спеціально приготованої суміші відділеної смоли, пилку рослин та подрібнених верхівок рослин каннабіс з різними наповнювачами (це можуть бути паста, плитки, кульки, таблетки тощо). Екстракти каннабісу – засоби, одержані з каннабісу або його смоли шляхом екстрагування будь-якими розчинниками.

Макова солома – всі частини, цілі чи подрібнені (за винятком дозрілого насіння), рослини виду мак снотворний, зібрані яким завгодно способом, що містять наркотично активні алкалоїди опію.

Марихуана – цілі або різного ступеня подрібнення верхівки рослин каннабіс з квітками, залишками стебла чи плодами (за винятком центрального стебла, насіння та листя, якщо вони не супроводжуються

верхівками) або окремі їх частини (квітки, пилок), з яких не була виділена смола і які містять тетрагідроканнабіноли.

Опій – сік снотворного маку, що згорнувся. Опій ацетальований – засіб, що отримують шляхом ацетилювання опію або екстракційного опію, який містить у своєму складі крім алкалоїдів опію моноацетилморфін, діацетилморфін, ацетилкодеїн чи їх суміш. Опій екстракційний (екстракт макової соломи, концентрат макової соломи) – засіб, що отримують із макової соломи шляхом виділення (екстракції) наркотично активних алкалоїдів за допомогою води або органічних розчинників; може зустрічатися в рідкому, смолоподібному або твердому стані.

Морфій – виготовлений з опію препарат, який являє собою безколірні кристали, що погано розчиняються у воді.

Героїн – дуже сильний наркотик, що виготовляється з морфію; у 10 разів сильніший за морфій і у 20 – за опій.

Кокаїн – дуже дрібні кристали білого кольору, отримані з листя однієї з південноамериканських рослин (кокаїновий кущ). Кока лист – лист кокаїнового куща, за винятком листя, з якого видалено весь екголін, кокаїн та інші наркотично активні алкалоїди.

Об'єктивна сторона злочину є аналогічною об'єктивній стороні діяння, передбаченого ст. 307. Відмінність між ст.ст. 307 і 309 полягає лише в тому, що ст. 309 не передбачає збуту й мети збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Цей злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої дії, зазначеної в ч. 1 ст. 309.

Суб'єкт злочину загальний. Суб'єктом вчинення будь-якої з передбачених ч. 1 ст. 309 дій із залученням неповнолітнього може бути лише доросла особа.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Поняття без мети збуту означає, що винна особа, яка незаконно виробляє, виготовляє, придбаває, зберігає, перевозить чи пересилає наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, не мала на меті безоплатно чи за винагороду в будь-якій формі передати їх у розпорядження іншій особі.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 309) – ті самі дії, вчинені:

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 317;
- якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 309):

- дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені із залученням неповнолітнього,

- а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах.

Частина 4 ст. 309 передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності винної особи. Умовами такого звільнення є: 1) добровільний характер звернення особи до лікувального закладу (зокрема вимагається, щоб таке звернення не було пов'язано з її викриттям у вчиненні злочину); 2) початок лікування особи від наркоманії.

Особа визнається такою, що розпочала лікування від наркоманії, як у тих випадках, коли її поміщено в стаціонарний лікувальний заклад, так і тоді, коли її почали лікувати амбулаторно, а також коли вона поставлена на чергу для госпіталізації. Дія заохочувальної норми має поширюватись і на випадки, коли йдеться про токсикоманів.

Крім того, особа, яка вчинила незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, передбачене ч. 1 ст. 309, звільняється від відповідальності за ці діяння на підставах, передбачених ч. 4 ст. 307.

Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314).

Об'єктом злочину є здоров'я чи життя особи.

Об'єктивна сторона злочину характеризується незаконним введенням будь-яким способом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в організм іншої особи проти її волі.

Злочин вчиняється шляхом застосування фізичного або психічного насильства, обману чи з використанням безпорадного стану потерпілого. Такими діями можуть бути утримання потерпілого силоміць та введення в його організм наркотичного засобу, психотропної речовини або їх аналогів шляхом ін'єкції, залякування потерпілого застосуванням до нього фізичного насильства, якщо він відмовиться від введення в його організм наркотичного засобу, психотропної речовини або їх аналогів, повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин, що вводять його в оману стосовно певних фактів і дає змогу винному ввести в його організм зазначені засоби або речовини.

Знаряддям вчинення злочину є наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги.

Злочин вважається закінченим з моменту, коли в організм іншої особи проти її волі введено будь-яким способом наркотичний засіб психотропну речовину або їх аналоги.

Суб'єкт злочину загальний, осудна фізична особа, яка досягла 16-ти років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

При заподіянні потерпілому середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, а також смерті суб'єктивна сторона визначається ставленням винного до наслідків і характеризується необережністю.

Якщо умисел винного спрямований на заподіяння середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження чи на позбавлення потерпілого життя, його дії підлягають кваліфікації, відповідно, за ст.ст.122, 121 або 115.

Кваліфікованими видами злочину є вчинення його: 1) повторно; 2) особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст.ст. 306-312 та 314-318; 3) щодо двох чи більше осіб, а так само, якщо його вчинення: 4) призвело до наркотичної залежності потерпілого або 5) заподіяло середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому (ч. 2 ст. 314).

Вказані в частині 2 ст. 314 тілесні ушкодження мають бути наслідком впливу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Заподіяння потерпілому зазначених тілесних ушкоджень у разі насильства, яке є способом примушування, застосовуваним винним з метою подолати опір потерпілого, знаходиться за межами розглядуваного складу злочину й потребує додаткової кваліфікації за ст.ст. 121, 122 або 125.

Наркотичну залежність потерпілого умовно можна визнати станом, що є притаманним для хворих на наркоманію. Наркоманія – це хворобливий психічний стан, зумовлений хронічною інтоксикацією внаслідок зловживання наркотичними засобами, що віднесені до таких конвенціями ООН спеціально уповноваженим органом виконавчої влади в галузі охорони здоров'я, і який характеризується психічною або фізичною залежністю від них. Хворий на наркоманію (наркоман) – це особа, якій лікарсько-консультаційною комісією встановлено діагноз "наркоманія".

Незаконне введення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів двом і більше особам має охоплюватися єдиним умислом винного й вчинятися, як правило, в одному й тому ж місці без значного розриву в часі. Якщо ці дії були вчинені в різні проміжки часу й не охоплювалися єдиним умислом, має місце повторність зло-

чину. У разі, коли одному з потерпілих введено наркотичні засоби чи психотропні речовини, а щодо іншого зробити це не вдалося з причин, що не залежали від волі винного, вчинене підлягає кваліфікації за ч. 1 ст. 314 та за ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 314.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його:

1) щодо неповнолітнього; 2) щодо особи, яка перебуває в безпорадному стані; 3) щодо вагітної жінки, а так само, якщо 4) він був пов'язаний з введенням в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, або 5) внаслідок таких дій настала смерть потерпілого (ч. 3 ст. 314).

Настання смерті потерпілого може бути інкриміноване винному лише за умови, що смерть сталася саме внаслідок незаконного введення в організм людини проти її волі наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Контрольні питання

1. Поняття, загальна характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення.

2. Види злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення.

3. Предмет злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення.

4. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення (статті 305-307, 309-311, 320-321²).

5. Юридичний аналіз складу злочину «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів» (ст. 305) та відмежування від інших суміжних складів злочинів.

6. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307) та відмежування від складу злочину «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту» (ст. 309).

7. Юридичний аналіз складу злочину «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (ст. 320) та його відмежування від інших злочинів.

8. Злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами й обладнанням, призначеним для їх виготовлення (статті 308, 312, 313, 318 і 319) та їх кримінально-правова характеристика.

9. Злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, одурманюючих засобів, а також допінги (статті 314-317, 322-324): юридичний аналіз.

10. Кримінально-правова характеристика інших злочинів проти здоров'я населення (статті 325-327).

11. Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення (статті 305-307, 309-311, 320-321²): юридичний аналіз.

Тема: ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ, НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЗОВУ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації

Відповідно до ст. 17 Конституції України, захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою усього Українського народу. Розділом XIV Особливої частини Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (статті 328-337). Це суспільно небезпечні та протиправні посягання на суспільні відносини, що покликані охороняти державну таємницю, зберігати недоторканність державних кордонів, забезпечувати призов і мобілізацію.

Родовим об'єктом цих злочинів є сукупність суспільних відносин, що забезпечують: режим державної таємниці чи конфіденційної інформації, що є власністю України; порядок перетинання державного кордону України та безпека міжнародних польотів; порядок забезпечення призову й мобілізації. Усі зазначені злочини заподіюють шкоду забезпеченню обороноздатності України, її незалежності, територіальній цілісності та недоторканності, економічному й науковому потенціалу держави.

Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами деяких із цих злочинів можуть бути життя та здоров'я людини, власність, установлений порядок у сфері створення зброї, військової та спеціальної техніки, інші блага.

Зокрема, *безпосередній об'єкт* – ст.ст. 328 – 330 є суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації в різних сферах діяльності держави, що можна охарактеризувати

як відносини інформаційної безпеки. При посяганні на цей об'єкт може заподіюватися шкода військовому, економічному, науковому потенціалу держави. Тому зберігання державної таємниці або конфіденційної інформації – одна з гарантій незалежності України, її недоторканності та національної безпеки.

Безпосереднім об'єктом ст.ст. 332 -334 злочинів є суспільні відносини з охорони суверенітету України, цілісності й недоторканності її кордонів. Правовою основою відповідальності за ці злочини є ст. 2 Конституції України, відповідно до якої суверенітет України поширюється на всю її територію. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною й недоторканою. Поняття державного кордону визначено в ст. 1 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р.: «Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору».

Безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 335-337 КК, виступають відносини з комплектування Збройних Сил, їх бойової підготовки, а отже, забезпечення обороноздатності України. Диспозиції цих статей є бланкетними: статті 335 і 336 КК відсилають до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (у редакції Закону України від 13 травня 1999 р.), а ст. 337 КК – до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» в редакції від 4 квітня 2006 р.

Деяким злочинам, притаманний власний *предмет*.

З *об'єктивної сторони* більшість аналізованих злочинів описана в законі як злочини з формальним складом. Диспозиції багатьох статей розділу XIV Особливої частини КК є бланкетними. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони деяких посягань у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації можуть бути *місце* (наприклад, державний кордон України – ст. 332) та *засоби* (наприклад, повітряні транспортні засоби – ст. 334) учинення злочину.

Загальною ознакою *об'єктивної сторони* злочинів ст.ст. 335-337 є бездіяльність – ухилення від виконання конституційного обов'язку нести військову службу. Стаття 65 Конституції України передбачає такий обов'язок громадян України, як захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а також обов'язок відбувати військову службу відповідно до закону. Згідно з цією статтею громадянин, який підлягає черговому призову на строкову військову службу, призову за мобілізацією, військовому обліку або спеціальним зборам,

зобов'язаний з'явитися на призовний пункт, у військкомат, інше місце, позначене в документі, у зазначений час. Невиконання цього обов'язку свідчить про ухилення. Ухилення може здійснюватися різними способами: підробка документів, заподіяння собі тілесних ушкоджень, виїзд з постійного місця проживання з метою уникнути виконання військового обов'язку тощо. Усі злочини цієї групи вважаються закінченими з моменту неявки в зазначений документом (повісткою, розпорядженням, наказом) час прибуття на призовний пункт, військовий комісаріат. Поважними причинами неявки відповідно до п. 4 ст. 15 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» є: 1) хвороба призовника, що позбавляє його можливості особисто прибути у відповідний пункт; 2) смерть або тяжка хвороба близького родича; 3) перешкода стихійного характеру або інші обставини, які позбавили призовника можливості особисто прибути в зазначені пункт і строк.

Суб'єкт аналізованих злочинів переважно *спеціальний* (ст. 328-330, 334-337). Це можуть, наприклад, бути: особа, якій відомості, що становлять державну таємницю, були довірені чи стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків (ст. 328); член екіпажу (або пілота-одинак) іноземного чи українського повітряного судна, що здійснює політ міжнародними авіалініями, для якого правила міжнародних польотів обов'язкові (ст. 334).

Зокрема, *суб'єкт* злочинів ст. 335-337 спеціальний – громадянин України, який досяг 18-річного віку й на якого законом покладений військовий обов'язок. Цей обов'язок може бути різним за своїм змістом. Саме в цьому виражається розмежування злочинів цієї групи. Так стаття 335 передбачає ухилення від строкової військової служби, що пов'язана із загальним обов'язком громадянина України проходити військову службу протягом визначеного строку. Ухилення від військової служби за контрактом не підпадає під ознаки ст. 335. Стаття 336 встановлює відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією, яка пов'язана з особливою *обстановкою* в державі. Стаття 3 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначає мобілізацію як складову частину організації оборони держави, змістом якої є: переведення органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, галузей національної економіки й регіонів України, підприємств, установ і організацій на роботу в умовах особливого періоду; переведення Збройних Сил України, інших військових формувань на організацію та штати воєнного часу; переведення органів і сил Цивільної оборони України з мирного на

воєнний стан; підготовка й переведення засобів масової інформації до роботи під час мобілізації та в особливий період. Саме це і є підставою криміналізації ухилення від призову за мобілізацією осіб, які підлягають такому призову.

Обов'язок, передбачений частиною 1 ст. 337, виражається в необхідності проходити періодичний військовий облік. Обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за ухилення військовозобов'язаного від військового обліку є наявність попередження, зробленого відповідним військовим комісаріатом. Частина 2 ст. 337 передбачає ухилення від обов'язку проходити навчальні (чи перевірочні) або спеціальні збори, дотримання якого впливає на військову підготовку й боєздатність військовозобов'язаних.

При вчиненні злочинів, передбачених статтями 332 і 333, суб'єктами злочинів є *загальні* суб'єкти (фізичні осудні особи з 16-річного віку).

Суб'єктивна сторона більшості злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації характеризується умисною формою вини. Посягання, передбачені статтями 328, 329 і 333, можуть бути вчинені як умисно, так і з необережності.

При вчиненні злочину, передбаченого ст. 330, обов'язковою ознакою його суб'єктивної сторони є мета – передати іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам економічних, науково-технічних чи інших відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держав.

За змістом більшість злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (частини перші статей 328, 329, 330, 333-337) дуже схожі з відповідними адміністративними нормами, передбаченими статтями 212-2 (порушення законодавства про державну таємницю), ч. 3 ст. 186-3 (порушення порядку використання конфіденційної інформації), 188-17 і 212-4 (невиконання законних вимог посадових осіб спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань державного експортного контролю та порушення законодавства в галузі державного експортного контролю), 113 (порушення правил міжнародних польотів), статті 210 – 211-6 (порушення військовозобов'язаними чи призовниками законодавства про загальний військовий обов'язок і військову службу та інші порушення у сфері призову та військового обліку), оскільки їх диспозиції або майже збігаються, або можуть трактуватись однозначно.

При кваліфікації визначених діянь слід керуватися положеннями ч. 2 ст. 9 КУпАП, відповідно чого, адміністративна відповідальність за

правопорушення настає тоді, коли ці порушення не тягнуть, відповідно до закону, кримінальної відповідальності.

Виходячи з особливостей родового об'єкта, злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, які передбачені розділом XIV Особливої частини КК, можна поділити на **три види (групи)**.

1. Злочини, що посягають на відносини у сфері охорони державної таємниці чи конфіденційної інформації, що є власністю України:

- розголошення державної таємниці (ст. 328);
- втрата документів, які містять державну таємницю (ст. 329);
- передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка знаходиться у володінні держави (ст. 330).

2. Злочини, які посягають на недоторканність державного кордону України та безпеку міжнародних польотів:

- незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332);

- порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333);

- порушення правил міжнародних польотів (ст. 334).

3. Злочини, які порушують порядок комплектування Збройних Сил України (порядок забезпечення призову та мобілізації):

- ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335);

- ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336);

- ухилення від військового обліку або спеціальних зборів (ст. 337).

2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову й мобілізації

Розголошення державної таємниці (ст. 328).

Безпосередній об'єкт – суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці, отриманої в різних сферах діяльності держави, що можна охарактеризувати як відносини інформаційної безпеки. При посяганні на цей об'єкт може заподіюватися шкода військовому, економічному, науковому потенціалу держави. Тому зберігання державної таємниці – одна з гарантій незалежності України, її недоторканності та національної безпеки.

Відповідно до ч. 1 ст. 328 *предметом* цього злочину є відомості, що становлять державну таємницю, вичерпний перелік яких надано в Законі України «Про державну таємницю» (у редакції від 21 вересня

1999 р.). У ст. 1 цього Закону державна таємниця визначається як вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею й підлягають охороні державою. Так, наприклад, відповідно до ст. 8 цього Закону державну таємницю у сфері оборони становлять відомості про стратегічні й оперативні плани; у сфері науки – про наукові, науково-дослідні, дослідно-конструкторські й проектні роботи, на базі яких можуть бути створені прогресивні технології, нові види виробництва продукції й технологічних процесів, що мають оборонне чи економічне значення або істотно впливають на зовнішньоекономічну діяльність і національну безпеку України; у сфері економіки – це відомості про державні запаси дорогоцінних металів монетарної групи; у сфері зовнішніх відносин – про експорт і імпорт озброєння, військової техніки, окремих видів стратегічної сировини. Ці відомості мають гриф секретності, ступінь якої («особливої важливості», «цілком таємно», «таємно») залежить від їх важливості й визначає строк секретності, ступінь обмеженості доступу до неї та рівень охорони державою.

Водночас ця ж стаття забороняє віднесення до державної таємниці будь-яких відомостей, якщо цим порушуватимуться конституційні права людини та громадянина, заподіюватиметься шкода здоров'ю й безпеці населення. Це відомості про стихійні лиха, катастрофи, стан навколишнього середовища, здоров'я населення, характеристики стану правопорядку тощо.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в розголошенні відомостей, що становлять державну таємницю. Діяння може виражатися як у дії, так і в бездіяльності, які призводять до того, що відомості стають надбанням сторонніх осіб. Під сторонніми особами слід розуміти осіб, яким ці відомості не повинні бути відомі. Дія може виражатися, наприклад, у розголошенні секретних даних у розмові, письмовому повідомленні, шляхом публікації в пресі, у виступі на радіо чи телебаченні, у передачі для друкування особі, яка не має права на ознайомлення з цими відомостями, у показі креслень, документів тощо. Бездіяльність може полягати в недотриманні правил зберігання, використання, перевезення матеріалів, документів, коли створюється можливість ознайомлення з відомостями сторонніх осіб. Спосіб розголошення для кваліфікації значення не має.

Злочин вважається закінченим з моменту розголошення відомостей, коли вони стали відомі хоча б одній сторонній особі.

Суб'єктивна сторона цього злочину – це будь-яка форма вини: як умисел (прямий і непрямий), так і необережність (самовпевненість і недбалість). Обов'язковою ознакою вини є усвідомлення суб'єктом того, що відомості, які розголошуються, становлять державну таємницю, і що вони доводяться до відома сторонніх осіб. Так умисним буде розголошення відомостей, якщо суб'єкт бажав похвалитися про наявність у нього інформації про державну таємницю. Недбалість має місце, наприклад, у випадку, коли особа, приймаючи відвідувачів, не ховає зі столу документ, який містить державну таємницю, що дає можливість прочитати його стороннім особам. *Мотиви* розголошення можуть бути різними й на кваліфікацію не впливають. Втім, при вчиненні цього злочину розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, не повинно мати ознак державної зради або шпигунства (статті 111 та 114), тобто не повинно бути умисно спрямоване на спричинення шкоди основам національної безпеки України.

Суб'єкт цього злочину спеціальний – це особа, якій відомості, що становлять державну таємницю, були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Це може бути як службова особа, поняття якої наведено в примітці до ст. 364, так і інша особа, пов'язана по службі з такими відомостями (секретар, шифрувальник тощо). Для цих осіб Закон України «Про державну таємницю» передбачає спеціальний порядок допуску до державної таємниці й певні обов'язки її охорони. Військовослужбовець за розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, відповідає за ст. 422.

Кваліфікуюча ознака: спричинення тяжких наслідків. Закон не розкриває поняття тяжких наслідків, їх зміст визначається, виходячи з конкретних матеріалів справи. Це випадки, коли відомості, наприклад, стали відомі іноземній розвідці чи її представникам або коли розголошені відомості за своїм змістом є особливо важливими (наприклад, особливо важливі дані про новітні розробки в галузі оборони).

Втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329).

Безпосередній об'єкт – суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці в різних сферах діяльності держави, що можна охарактеризувати як відносини інформаційної безпеки. При посяганні на цей об'єкт може заподіюватися шкода військовому, економічному, науковому потенціалу держави.

Предметом цього злочину є: 1) документи, тобто письмові, з певними реквізитами акти, що містять відомості, які становлять державну таємницю (схеми, карти, накази, звіти, наукові висновки тощо); 2) інші матеріальні носії секретної інформації (дискети, кінофільми та ін.); 3) предмети, відомості про які є державною таємницею (наприклад, нові види зброї, прилади, медичні препарати). Саме за характером предмета слід відмежовувати ст. 329 від ст. 328, в якій предметом злочину передбачені відомості, що становлять державну таємницю.

З *об'єктивної сторони* цей злочин характеризується сукупністю трьох ознак: 1) порушення встановленого законом порядку поводження з документами, матеріальними носіями інформації або предметами; 2) втрата документа або предмета; 3) причинний зв'язок між порушенням правил і втратою.

Порушення встановленого порядку поводження з документами або предметами може виражатися як у дії, так і в бездіяльності, що порушують конкретні правила, спеціально встановлені для охорони документів, носіїв інформації, предметів, унаслідок чого вони втрачаються, тобто виходять із володіння особи, якій вони були довірені (десь забуті, викрадені, випадково викинуті тощо). Порушення правил, наприклад, може полягати в роботі з документом у неналежному місці; залишенні відкритим сейфа, де зберігаються документи, предмети, тощо. Між порушенням правил і втратою має бути встановлений необхідний причинний зв'язок.

Обов'язковою умовою втрати є вихід документів, предметів із володіння особи, якій вони були довірені, поза її волею. Якщо ж предмет переданий, залишений за волею особи, і відомості стали надбанням сторонніх осіб, то це буде розголошенням відомостей, що становлять державну таємницю, і кваліфікується за ст. 328. Тривалість часу, на який були втрачені документи, предмети (назавжди або через якийсь час повернені, знайдені), не має значення. Закінченим цей злочин є з моменту втрати, при якій створена реальна можливість ознайомлення з такими документами, предметами сторонніх осіб. Якщо ж втрата такої можливості не містила, то аналізований склад злочину відсутній. Наприклад, якщо через порушення правил поводження предмет був знищений, то особа не може відповідати за ст. 329. При наявності в таких випадках ознак службового злочину відповідальність може наставати за ст. 367.

Із *суб'єктивної сторони* втрата документів, що містять державну таємницю, характеризується складною (змішаною) формою вини: щодо порушення правил можливі як умисел, так і необережність, а щодо самої втрати – тільки необережність.

Суб'єктом цього злочину є особа, якій документи, матеріальні носії секретної інформації, предмети були довірені. Це може бути умовлено або службовими функціями, або роботою, що виконується, або окремим дорученням.

Військовослужбовець за втрату документів, що містять відомості військового характеру, відповідає за ст. 422.

Кваліфікуюча ознака: спричинення тяжких наслідків.

Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка знаходиться у володінні держави (ст. 330).

Безпосередній об'єкт – суспільні відносини у сфері охорони конфіденційної інформації в різних сферах діяльності держави, що можна охарактеризувати як відносини інформаційної безпеки. При посяганні на цей об'єкт може заподіюватися шкода військовому, економічному, науковому потенціалу держави. Тому зберігання конфіденційної інформації – одна з гарантій незалежності України, її недоторканності та національної безпеки.

Частина 1 ст. 330 передбачає відповідальність за передачу або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам економічних, науково-технічних або інших відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

Предметом цього злочину є відомості економічного, науково-технічного й іншого характеру, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави, тобто відомості, що стосуються діяльності окремих підприємств, установ, наукових, господарських організацій, дипломатичних відносин, політики, розголошення яких може заподіяти шкоду діяльності цих організацій і вплинути на обороноздатність держави¹.

Конфіденційна інформація характеризується обов'язковою сукупністю трьох ознак: 1) вона не є державною таємницею; 2) вона знаходиться у володінні держави, тобто є власністю держави; 3) вона є обмеженою для користування: заборона на її збирання та передачу іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам міститься в наказах, інструкціях, розпорядженнях міністерств і відомств. Загальний порядок обліку, зберігання та використання такої інформації затверджується Кабінетом Міністрів України.

Об'єктивна сторона виражається у двох формах: 1) передача іноземним підприємствам, установам, організаціям відомостей, що становлять конфіденційну інформацію; 2) збирання зазначених відомостей з метою їх передачі. Відповідно, злочин вважається закінченим або з моменту передачі, або з моменту збирання відомостей з метою їх передачі. Не має значення, за чиєю ініціативою збираються відомості: або за ініціативою іноземної організації, або особа сама за своєю ініціативою збирає їх. При цьому відомості повинні передаватися саме іноземним організаціям або їх представникам. Це можуть бути будь-які іноземні організації: як державні, так і недержавні (комерційні, посередницькі тощо). Способи передачі та збирання можуть бути різними й на кваліфікацію не впливають. Передача може здійснюватися телефоном, листом, на дискеті тощо. Збирається інформація шляхом фотографування, викрадення, прослуховування інформації тощо.

Суб'єктивна сторона виявляється в прямому умислі: особа усвідомлює конфіденційність інформації, а також те, що вона є власністю держави, і бажає її передати або збирати для передачі саме іноземним організаціям, установам. Це усвідомлення обумовлено тим, що особи, які працюють з такою інформацією, підлягають обов'язковому ознайомленню під розписку про конфіденційність інформації та встановлені правила щодо користування нею, наприклад заборонаю виносити за межі службового приміщення документи з такою інформацією, розмножувати їх технічними засобами, які не обладнані спеціальними пристроями охорони тощо. Обов'язковим є й усвідомлення винним того, що відомості передаються або збираються для передачі саме іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам (це можуть бути будь-які іноземні організації: як державні, так і недержавні – наукові, комерційні, посередницькі тощо).

За характером відомостей і за відсутності мети підриву або ослаблення держави цей злочин відрізняється від державної зради і шпигунства.

Суб'єкт злочину – особа, якій конфіденційна інформація була довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради і шпигунства.

Частина 2 ст. 330 передбачає *кваліфікуючі ознаки*: за ті самі дії, вчинені з корисливих мотивів, або такі, що спричинили тяжкі наслідки для інтересів держави, або вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб.

Корисливий мотив означає спрямованість передачі або збирання інформації на отримання матеріальної вигоди (грошей, майна, вигод

майнового характеру) або звільнення від обов'язків матеріального характеру (наприклад, у рахунок боргу).

Зміст тяжких наслідків для інтересів держави є оціночним поняттям і залежить від конкретних обставин справи (важливість інформації, розмір матеріальної або моральної шкоди тощо).

Повторність у цьому складі злочину спеціальна: вчинення хоча б удруге злочину, передбаченого ст. 330, незалежно від наявності чи відсутності судимості. Вчинення цього злочину за попередньою змовою групою осіб передбачає наявність ознак ч. 2 ст. 28.

Незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332).

Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини з охорони суверенітету України, цілісності й недоторканності її кордонів. Правовою основою відповідальності є ст. 2 Конституції України, відповідно до якої суверенітет України поширюється на всю її територію. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною й недоторканою.

Поняття державного кордону визначено в ст. 1 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р.: «Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору». Кабінетом Міністрів України встановлюються певні правила для захисту державного кордону від незаконного його перетинання.

Відповідно до ч. 1 ст. 332 *об'єктивна сторона* цього злочину виявляється в: 1) організації незаконного переправлення осіб через державний кордон України; 2) керівництві такими діями; 3) сприянні їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод.

Організація – це розробка планів незаконного переміщення, визначення його місця, часу, способів; підшукування співучасників, фінансування незаконного переміщення тощо. Керівництво – це активна діяльність із забезпечення самого переміщення: розстановка учасників, розподіл та визначення їх обов'язків під час переміщення, віддання певних команд тощо. Сприяння – це допомога в здійсненні переміщення: порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод.

Підвищена суспільна небезпека організованих форм злочинної діяльності з незаконного переправлення осіб через державний кордон обумовила специфічну структуру цього складу: по-перше, сама орга-

нізаційна діяльність, незалежно від того, чи вдалося переправлення, чи ні, а також керівництво або сприяння цій діяльності розглядаються як закінчені злочини (злочини з усіченим складом); по-друге, особи, які здійснюють переправлення, а також особи, які сприяють цьому порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод, вважаються виконавцями злочину.

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин вчинюється з прямим умислом. Мотиви й мета можуть бути різними, але корисливий мотив є кваліфікуючою ознакою, яка визначена в ч. 3 ст. 332.

Суб'єкт – будь-яка особа, яка досягла до вчинення злочину 16 років.

Кваліфікуючі ознаки: вчинені способом, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яку незаконно переправляли через державний кордон України; вчинені щодо кількох осіб; або повторно; або за попередньою змовою групою осіб; або службовою особою з використанням службового становища.

Особо кваліфікуючі ознаки: дії, передбачені частинами першою або другою, вчинені організованою групою; або вчинені із корисливих мотивів.

Порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333).

Об'єктом цього злочину виступають відносини національної безпеки України, її міжнародного авторитету у сфері дотримання міжнародних зобов'язань щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, недопущення її використання в терористичних та в інших протиправних цілях. Додатковим об'єктом є недоторканність державного кордону України.

Диспозиція ч. 1 ст. 333 є бланкетною. Тому для розкриття об'єктивних і суб'єктивних ознак цього злочину слід звертатися до певних нормативних актів, основними з яких є: Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20 лютого 2003 р. та положення «Про державну службу експортного контролю», затверджене Президентом України 17 квітня 2002 р. На підставі цих нормативних актів Державною службою експортного контролю розробляються окремі положення, інструкції щодо порядку здійснення міжнародних передач конкретних товарів, що підлягають державному експортному контролю.

Обов'язковою ознакою злочину є його *предмет* – товари, що підлягають державному експортному контролю.

Відповідно до статті 1 розділу 1 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» такими товарами є: 1) товари військового призначення; 2) товари подвійного використання.

До товарів військового призначення належать:

- вироби військового призначення – озброєння, боєприпаси, військова та спеціальна техніка, спеціальні комплектуючі вироби для їх виробництва, вибухові речовини, а також матеріали та обладнання, спеціально призначені для розроблення, виробництва або використання зазначених виробів;

- послуги військового призначення – надання іноземним юридичним чи фізичним особам в Україні або за її межами послуг, також посередницьких (брокерських), у сфері розроблення, виробництва, будівництва, складання, випробування, ремонту, технічного обслуговування, модифікації, модернізації, експлуатації, управління, демілітаризації, знищення, збуту, зберігання, виявлення, ідентифікації, придбання або використання виробів чи технологій військового призначення, а також надання зазначеним юридичним особам іноземної держави чи її представникам або іноземцям послуг із фінансування таких робіт;

- технології військового призначення – спеціальна інформація в будь-якій формі (за винятком загальнодоступної інформації), яка необхідна для розроблення, виробництва або використання виробів військового призначення та надання послуг військового призначення.

Ця інформація може надаватися у формі технічних даних або технічної допомоги:

- *технічні дані* – проекти, плани, креслення, схеми, діаграми, моделі, формули, специфікації, програмне забезпечення, посібники та інструкції, розміщені на папері або інших, також й електронних, носіях інформації;

- технічна допомога – проведення інструктажів, надання консультацій, здійснення заходів з метою підвищення кваліфікації, навчання, практичного освоєння методів роботи;

- базові технології – технології, які визначають принцип роботи й використання техніки, та елементи технологій, без яких військова техніка не може бути створена й використана.

До товарів подвійного призначення належать окремі види виробів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення і технологій, спеціально не призначені для військового використання, а також роботи і послуги, пов'язані з ними, які, крім цивільного призначення, можуть

бути використані з військовою або терористичною метою чи для розроблення, виробництва, використання товарів військового призначення, зброї масового знищення, засобів доставки зазначеної зброї чи ядерних вибухових пристроїв, також окремі види ядерних матеріалів, хімічних речовин, бактеріологічних, біологічних та токсичних препаратів.

Списки конкретних видів цих товарів розробляються Державною службою експортного контролю та затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Для міжнародної передачі таких товарів необхідний дозвіл Державної служби експортного контролю України.

Об'єктивна сторона злочину виражається в порушенні встановленого порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю.

Під міжнародними передачами товарів розуміють такі дії, як експорт, імпорт, реекспорт, тимчасове вивезення предметів за межі України або тимчасове ввезення їх на її територію, транзит товарів територією України тощо. Діяння можуть бути вчинені як на території України, так і за її межами. Наприклад, це може бути продаж або передача товарів в Україні посольству чи представникові будь-якої юридичної особи іноземної держави.

Порушення правил міжнародних передач можуть виявлятися в тому, що товари не пройшли державного експортного контролю, або суб'єкти не одержали дозволу цього контролю, висновку або документа про гарантії, або одержали дозвіл незаконно, шляхом подання підроблених документів, умисно приховали відомості, які мають значення для отримання дозволу, отримали дозвіл шляхом зловживання службовим становищем тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дії або бездіяльності, якими порушується порядок міжнародних передач визначених товарів (формальний склад злочину).

Суб'єктивна сторона – прямий умисел, за якого особа усвідомлює, що здійснює міжнародну передачу товарів військового або подвійного призначення, які підлягають державному експортному контролю, з порушенням встановленого порядку такої передачі, і бажає це зробити.

Мотиви та мета можуть бути різними й на кваліфікацію не впливають. Частіше вони є корисливими, але можуть бути й іншими: помста, заздрість.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Це може бути як особа, яка взагалі не має права здійсню-

вати міжнародні передачі зазначених товарів, так і особа, яка має право на заняття такою діяльністю, але порушує встановлений порядок.

Частина 2 ст. 333 як *кваліфікуючі ознаки* передбачає вчинення особою такого самого діяння повторно або організованою групою.

Порушення правил міжнародних польотів (ст. 334).

Об'єкт – недоторканність повітряних кордонів України. Стаття 1 ПК України передбачає, що «Україні належить повний і виключний суверенітет над повітряним простором України, що є частиною території України». Повітряним простором України визнається частина повітряної сфери над суходолом і водною територією, також і над її територіальними водами.

Диспозиція ст. 334 є бланкетною, тому для аналізу ознак цього злочину слід звернутися до статей Повітряного кодексу (ПК) України, зокрема статей 57, 58 ПК, що передбачають норми і правила здійснення міжнародних польотів. Відповідно до ст. 57 ПК України під міжнародними польотами розуміються польоти, пов'язані з перетинанням повітряними суднами державного кордону України та іншої держави.

Об'єктивна сторона цього злочину може полягати в таких діяннях: 1) вліт в Україну без відповідного дозволу; 2) виліт з України без відповідного дозволу; 3) недодержання зазначених у дозволі маршрутів, місць посадки, повітряних трас, коридорів, ешелонів.

Якщо це регулярні польоти, то вони повинні здійснюватися на підставі міждержавних домовленостей і міжнародних угод.

Для нерегулярних польотів потрібний спеціальний дозвіл. Переліт через державний кордон повітряного судна повинен здійснюватися по спеціально виділених коридорах, повітряних трасах, обмежених за висотою та шириною, забезпечених аеродромами, засобами навігації, контролем за рухом, зазначеними у дозволі маршрутами, місцями посадки й ін., що складають структуру повітряного простору (статті 9, 58 ПК).

Закінченим цей злочин вважається з моменту вчинення цих діянь незалежно від настання наслідків (формальний склад злочину). Якщо такі діяння були пов'язані з порушенням правил безпеки руху або експлуатації повітряного транспорту або правил повітряних польотів, кваліфікація повинна бути за сукупністю статей 276 та 334 або статей 281 та 334. Також за сукупність злочинів повинна бути кваліфікація у випадку порушення правил міжнародних польотів, пов'язаного з угоном повітряного судна (статті 334 та 228).

Суб'єктивна сторона цього злочину може виражатися як в умислі, так і в необережності.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа, яка керує повітряним судном, незалежно від його типу і його належності.

Ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335).

Об'єкт злочину – порядок комплектування Збройних Сил та інших військових формувань.

Об'єктивна сторона злочину проявляється в ухиленні від призову на строкову військову службу шляхом дії або так званої змішаної бездіяльності (ухилення від виконання певного обов'язку вчинюється шляхом вчинення активних дій).

Призов на строкову військову службу – це передбачений чинним законодавством України спосіб комплектування збройних сил та деяких інших військових формувань України (неконтрактний спосіб комплектування).

Спосіб вчинення злочину, передбаченого ст. 335, може бути різним, але визначення конкретного способу має значення для правильного визначення моменту закінчення злочину. Так вказані дії можуть полягати в самокаліченні, симуляції хвороби, підробленні документів, іншому обмані (скажімо, у доведенні до членів призовної комісії завідомо неправдивих відомостей про смерть чи тяжку хворобу близького родича тощо або у свідомому замовчуванні яких-небудь відомостей), а так само в прямій відмові від несення обов'язків військової служби, і в таких випадках злочин є закінченим з моменту отримання повного або тимчасового звільнення від військової служби. При цьому самі самокалічення, симуляція хвороби, підробка документів, інший обман можуть за наявності відповідних підстав кваліфікуватися як замах на ухилення від призову на строкову військову службу. У разі ж, якщо наявними є ознаки лише готування до вчинення цього злочину, то кримінальна відповідальність згідно з ч. 2 ст. 14 виключається.

При ухиленні шляхом бездіяльності, коли призовник без поважних причин не прибуває в строки, встановлені військовим комісаріатом і вказані в повістці, до призовної дільниці для відправлення у військову частину, злочин є закінченим з моменту нез'явлення призовника до призовної дільниці. Поважними причинами нез'явлення в цьому випадку вважаються такі, що підтверджуються відповідними документами: а) перешкода стихійного характеру, хвороба громадянина або інші обставини, що позбавили громадянина можливості особисто прибути у вказані пункт і строк; б) смерть або тяжка хвороба його близького родича.

Незгода призовника з рішенням комісії в справах альтернативної служби про відмову в проходженні ним такої служби та оскарження такого рішення в судовому порядку не звільняють особу від обов'язку з'явитися для проходження строкової військової служби.

Нез'явлення військовозобов'язаного або призовника до військового комісаріату без поважних причин не для відправлення у військову частину у зв'язку з призовом на строкову військову службу, а за іншим викликом тягне адміністративну відповідальність за ст. 210 КУпАП. За цією ж статтею військовозобов'язаний або призовник несуть відповідальність за ухилення від подання до військового комісаріату відомостей про зміну місця проживання, освіти, місця роботи, посади, навіть якщо це вчинено ними з метою ухилення в майбутньому від призову на військову службу (адже готування до вчинення злочину, передбаченого ст. 335, не тягне кримінальної відповідальності).

Службові особи органів реєстрації актів громадянського стану за неподання військовим комісаріатам відомостей про зміну призовниками прізвища, імені, по батькові, про внесення до реєстрації актів громадянського стану змін про дату і місце їх народження несуть адміністративну відповідальність за ч. 2 ст. 211-6, керівники або інші відповідальні за військово-облікову роботу службові особи за несвоєчасне подання у військові комісаріати документів на жильців, які є призовниками, для оформлення взяття на військовий облік – за ст. 211-5, а за перешкоджання своєчасній явці призовників на збірні пункти чи призовні ділянки – за ст. 211-4 КУпАП. Якщо ж вказані дії вчинено з метою сприяння призовникові в ухиленні від призову на військову службу, зазначені особи повинні нести відповідальність за пособництво в ухиленні від призову на строкову військову службу (ст.ст. 27 і 335).

Початком перебування на військовій службі для призовників і офіцерів, що призиваються із запасу, є день прибуття до військового комісаріату для відправлення у військову частину. Тому особа, яка прибула на призовний пункт для відправлення у військову частину, але вже після цього ухилилась від відправлення у війська, є військовослужбовцем і її дії треба кваліфікувати за ст.ст. 407, 408 або 409.

Суб'єктом злочину є громадянин України, який підлягає черговому призову на строкову військову службу; призовник або офіцер, який призивається із запасу, також такий, що перебуває на тимчасовому обліку у військовому комісаріаті або без законних підстав не перебуває на військовому обліку взагалі.

Не підлягають призову на строкову військову службу, тобто не є суб'єктами розглядуваного злочину особи: які не досягли 18 років або на день відправки на строкову військову службу вже досягли 25 років (офіцери – 30 років); які визнані за станом здоров'я непридатними до військової служби в мирний час; батько (мати), рідний брат чи сестра яких загинули чи померли або є інвалідами, якщо інвалідність настала під час проходження військової служби; які пройшли військову службу в інших державах; які закінчили курс навчання за програмою підготовки офіцерського складу або прапорщиків у навчальних закладах МВС, СБ, інших військових формувань та мають військові чи спеціальні звання; щодо яких ведеться дізнання чи попереднє (досудове) слідство або кримінальна справа розглядається судом – до прийняття відповідного рішення; яких засуджено до позбавлення волі (при цьому повторне ухилення від призову на строкову військову службу після відбуття покарання (крім позбавлення волі) за такий злочин не звільняє особу від кримінальної відповідальності); особи жіночої статі.

Підлягають виключенню з військового обліку особи, засуджені до позбавлення волі за вчинення тяжких злочинів. Тому вони не можуть бути суб'єктами ухилення від призову на строкову військову службу.

Особи, виконання якими військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням та які належать до діючих відповідно до законодавства України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю, проходять невійськову (альтернативну) службу на підставі рішення комісії у справах альтернативної служби. Такі особи можуть стати суб'єктами ухилення від призову на строкову військову службу лише у випадку, коли вказане рішення було скасоване у зв'язку з тим, що ці особи ухилилися від проходження альтернативної служби або під час її проходження брали участь у страйку, займалися підприємницькою діяльністю, навчалися в установах освіти (крім середніх або вищих установ освіти з вечірньою чи заочною формами навчання).

Особи, які мають духовний сан, але не мають посади в одній із зареєстрованих релігійних конфесій, також призиваються на строкову військову службу і, відповідно, є суб'єктами розглядуваного злочину. Не є обставиною, що звільняє громадянина України від військового обов'язку, й те, що він проживає за кордоном.

Не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ухилення від призову на строкову військову службу особи, яким за рішенням призовної комісії була надана відповідна відстрочка: а) за сімейними обставинами; б) за станом здоров'я; в) для продовження

навчання; г) у зв'язку з депутатською діяльністю й діяльністю як сільських, селищних і міських голів; д) на період роботи за спеціальністю за основним місцем роботи призовникам – педагогічним працівникам з вищою педагогічною освітою в загальноосвітніх навчальних закладах; е) в інших випадках, визначених законом, – протягом дії відстрочки.

Особа, яка підмовила призовника до самокалічення, симуляції хвороби, підроблення документів, іншого обману, до прямої відмови від несення обов'язків військової служби чи до нез'явлення до призовної дільниці, організувала цей злочин, сприяла його вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод, переховувала призовника, притягується до відповідальності за ст.ст. 27 і 335, а за відповідних обставин і за ст.ст. 121, 122, 125, 130, 133 (якщо, скажімо, самокалічення було вчинене з допомогою такої особи), 358 чи 366 (якщо нею було підроблено відповідні документи).

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 335, характеризується виною у вигляді прямого умислу. Якщо призовник не з'явився на призовний пункт у зв'язку з тим, що, скажімо, своєчасно не отримав повістки, кримінальна відповідальність виключається.

Контрольні питання

1. Поняття та загальна характеристика злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

2. Кримінально-правова характеристика злочинів, що посягають на відносини у сфері охорони державної таємниці чи конфіденційної інформації, що є власністю України (ст.ст. 328 – 330) та відмежування їх від суміжних складів.

3. Дайте визначення поняття «державна таємниця» та «конфіденційна інформація». Які відомості не можуть бути віднесені до державної таємниці. Дайте відмежування цих понять.

4. Злочини, які посягають на недоторканність державного кордону України та безпеку міжнародних польотів (ст.ст. 332 – 334). Їх кримінально-правова характеристика та відмежування від суміжних посягань.

5. Юридичний аналіз злочинів, які порушують порядок комплектування Збройних Сил України (порядок забезпечення призову та мобілізації) (ст.ст. 335 – 337) та їх відмежування від суміжних складів.

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

2. Кримінально-правова характеристика окремих складів злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян передбачені розділом XV Особливої частини КК (статті 338-360). Це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на суспільні відносини, які виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та об'єднаннями громадян і фізичними особами у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Безпосередній об'єкт цих злочинів – відносини, що забезпечують авторитет суспільного та державного ладу України, нормальну діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, службових осіб і представників громадськості, дійсність та збереженість документів, штампів, печаток тощо.

Додатковими необхідними чи факультативними безпосередніми об'єктами аналізованих злочинів є життя та здоров'я, воля, честь і гідність особи, власність, встановлений порядок виконання службовими особами своїх повноважень, громадський порядок, екологічна безпека тощо.

Предметом деяких злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян можуть бути: державні символи України (Державний Прапор України, Державний Герб України та Державний Гімн України), офіційно встановлені чи підняті прапор або герб іноземної держави (ст. 338); Державний Прапор України (ст. 339); будівлі та споруди (ст. 341); майно працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів (ст.

347); майно, що належить службовій особі чи громадянинові, який виконує громадський обов'язок (ст. 352); матеріальні блага та вигоди майнового характеру (ст. 354); цивільно-правові зобов'язання (ст. 355); офіційні документи, приватні документи, що перебувають на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності, паспорт або інший особистий важливий документ (ст. 357); підроблені посвідчення чи інші документи, а також печатки, штампи, бланки підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, інші офіційні печатки, штампи, бланки (ст. 358); спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації (ст. 359); лінії зв'язку, споруди й обладнання, що входять до складу ліній зв'язку (ст. 360).

Ряду злочинів властивий спеціальний *потерпілий* (наприклад, представник влади, працівник правоохоронного органу, близькі родичі представника влади чи працівника правоохоронного органу, член громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону, військовослужбовець, службова особа, народний депутат України, депутат місцевої ради, фізична особа, що має цивільно-правове зобов'язання, тощо).

З *об'єктивної сторони* більшість розглядуваних злочинів вчиняються як активні дії, незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій – ст. 340; самоправство – ст. 356; умисне пошкодження ліній зв'язку – ст. 360 тощо.

Переважає більшість злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян – це злочини з формальними складами. Наприклад, злочини, передбачені статтями 338, 339, статтями 344, 349, статтями 351, 353, 354 та ін. До злочинів із матеріальним складом можна віднести злочини, передбачені частинами 2 і 3 ст. 345, частинами 2 і 3 ст. 346 та ін.

В окремих складах злочинів є основними ознаками час та спосіб вчинення злочинів.

Суб'єктом злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян є *загальний суб'єкт* (фізична осудна особа з 16-річного віку).

За вчинення окремих злочинів відповідальність настає з 14 років (наприклад, частини 2 і 3 ст. 346, ч. 2 ст. 347, ст. 348 тощо). Деякі з розглядуваних злочинів можуть вчинятися службовими особами (ч. 2 ст. 343) або лише службовими особами (ст. 351), або працівниками державної установи чи організації (ст. 354).

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини. Переважно умисел прямиий. Необхідна ознаки деяких складів злочинів

– *мотив і мета*. Наприклад, втручання в діяльність працівника правоохоронного органу – з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або прийняття неправомірних рішень (ст. 343).

За безпосереднім об'єктом посягання злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян можна розділити на такі *види (групи)*.

1. Злочини у сфері використання державних символів (статті 338 і 339):

- наруга над державними символами (ст. 338);
- незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні (ст. 339).

2. Злочини, пов'язані з перешкодженням діяльності організацій та об'єднань громадян (статті 340 і 341):

- незаконне перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340);
- захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341).

3. Злочини проти представників влади, органів місцевого самоврядування, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань (статті 342-353):

- опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342);

- втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби (ст. 343);

- втручання у діяльність державного діяча (ст. 344);

- погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345);

- погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346);

- умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347);

- посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348);

- захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349);

- погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350);
- перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351);
- умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352);
- самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи (ст. 353).

4. Злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації (статті 357-360):

- викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357);
- підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358);
- незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації (ст. 359);
- умисне пошкодження ліній зв'язку (ст. 360).

5. Інші злочини проти авторитету держави та діяльності об'єднань громадян (статті 354-356):

- одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації (ст. 354);
- примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355);
- самоправство (ст. 356).

2. Кримінально-правова характеристика окремих складів злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є нормальна діяльність правоохоронних органів, їх авторитет, а додатковим об'єктом – психічна недоторканність працівників правоохоронних органів або їх близьких родичів, їх здоров'я.

Потерпілими від цього злочину можуть бути: 1) працівник правоохоронного органу; 2) його близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину може бути виражена у: 1) погрозі (ч. 1 ст. 345); 2) заподіянні побоїв, а також тілесних ушкоджень – легких, середньої тяжкості (ч. 2 ст. 345) або тяжких (ч. 3 ст. 345).

Відповідальність за ч. 1 ст. 345 настає, коли мала місце погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна. Під погрозою насильством слід розуміти погрозу заподіяння потерпілому побоїв, тілесних ушкоджень, інших насильницьких дій.

Обов'язковою ознакою погрози в складі цього злочину є те, що вона вчиняється у зв'язку з виконанням працівником правоохоронного органу службових обов'язків.

Злочин вважається закінченим з моменту висловлення погрози (ч. 1 ст. 345), заподіяння побоїв чи тілесних ушкоджень (частини 2 або 3 ст. 345).

Суб'єктом цього злочину у вигляді погрози, заподіяння побоїв або легких тілесних ушкоджень може бути осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а у вигляді заподіяння середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень – 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючою ознакою злочину є вчинення його організованою групою.

Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є авторитет органів державної влади. Обов'язковим додатковим його об'єктом виступає право приватної власності, а факультативним може виступати громадський порядок, екологічна безпека, життя або здоров'я людини.

Предметом злочину є рухоме або нерухоме майно, яке належить працівникові правоохоронного органу або його близьким родичам (є їхньою власністю або перебуває в їх володінні). Однак сам факт належності майна зазначеним особам не є достатньою підставою для кваліфікації його знищення чи пошкодження за ст. 347. Для цього необхідно встановити наявність зв'язку між такими діями й виконанням працівником правоохоронного органу службових обов'язків. При цьому для кваліфікації діяння за ст. 347 не має значення, коли саме було здійснено знищення чи пошкодження майна – до чи після виконання працівником правоохоронного органу вказаних обов'язків.

Потерпілими від злочину можуть бути працівник правоохоронного органу або його близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину характеризується суспільно небезпечними діями, наслідками у вигляді знищення чи пошкодження майна та причинним зв'язком між вказаними діями й наслідками.

На відміну від загального складу умисного знищення або пошкодження майна, відповідальність за яке передбачена ст. 194, заподіяння

шкоди у великих розмірах не є обов'язковою ознакою складу умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу. Таким чином, формально будь-яке знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу підлягає кваліфікації за ст. 347. Водночас слід зазначити, що знищення малоцінного майна або незначне пошкодження майна такого працівника без кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 347, через малозначність не становить суспільної небезпеки (ч. 2 ст. 11) і не є злочином.

Вирішуючи питання, чи є злочином умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, потрібно враховувати не тільки вартість і розмір майна в натуральному вигляді (вага, обсяг, кількість), а й значення знищеного чи пошкодженого майна для потерпілого.

Злочин вважається закінченим з моменту доведення майна до повної непридатності для використання за цільовим призначенням (при знищенні) або погіршення його якості, зменшення цінності або приведення на деякий час у стан, непридатний для використання за цільовим призначенням (при пошкодженні).

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 347, є осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а злочину, передбаченого ч. 2 ст. 347, – 14 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Умислом винного охоплюється усвідомлення ним факту: 1) належності знищеного чи пошкодженого ним майна працівникові правоохоронного органу або його близьким родичам; 2) зв'язку між вчинюваними ним діями та виконанням працівником правоохоронного органу своїх службових обов'язків.

Мотивом цього злочину зазвичай є помста за виконання працівником правоохоронного органу своїх службових обов'язків. *Мета* цього злочину може бути різною. Якщо винний шляхом умисного знищення чи пошкодження майна працівника правоохоронного органу прагнув вплинути на нього з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень, вчинене слід визнавати сукупністю злочинів і кваліфікувати за статтями 347 і 343.

Умисне знищення чи пошкодження майна працівника правоохоронного органу при вчиненні йому опору під час виконання ним службових обов'язків слід також кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 347 (якщо знищене чи пошкоджене майно не є малоцінним, що відповідно до ч. 2 ст. 11 через малозначність виключає кримінальну відповідальність) та частинами 2 або 3 ст. 342.

Ставлення винного до заподіяння шкоди факультативному об'єкту є необережним.

Умисне заподіяння смерті в результаті умисного знищення чи пошкодження майна працівника правоохоронного органу не охоплюється ч. 2 ст. 347 і потребує додаткової кваліфікації залежно від конкретних обставин справи за статтями 115 або 348. За сукупністю злочинів (за ч. 1 ст. 347 і статтями 121, 122 або ч. 2 ст. 125) слід кваліфікувати дії винного, який при вчиненні розглядуваного злочину бажав чи свідомо допускав заподіяння потерпілому тяжких, середньої тяжкості тілесних ушкоджень або легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності. Якщо психічне ставлення винного щодо людських жертв чи інших тяжких наслідків було необережним, вчинене слід кваліфікувати лише за ч. 2 ст. 347.

Кваліфікуючі ознаки: 1) вчинення його шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом; 2) спричинення ним загибелі людей чи інших тяжких наслідків. Під загибеллю людей розуміється смерть двох чи більше осіб, а під іншими тяжкими наслідками, зокрема, смерть однієї людини, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або кільком особам, заподіяння майнової шкоди у великих або особливо великих розмірах. Інші тяжкі наслідки – поняття оціночне і його визначення є питанням по факту.¹

Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348).

Основний безпосередній об'єкт злочину – нормальна службова діяльність працівників правоохоронних органів, авторитет цих органів, а також встановлений порядок охорони громадського порядку. Додатковим об'єктом злочину є життя зазначених у диспозиції ст. 348 осіб.

Потерпілими від злочину можуть бути працівник правоохоронного органу, його близький родич, член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовець.

Норма, передбачена ст. 348, є спеціальною стосовно ч. 2 ст. 115, у п. 8 якої йдеться про умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського

¹ Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів// Постанова ПВС № 8 від 26 червня 1992 р. (п. 13).

обов'язку. У разі вбивства або замаху на вбивство працівника правоохоронного органу, його близького родича, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця за умов, описаних у ст. 348, дії винного повністю охоплюються цією статтею й додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 115 (також у зв'язку з інкримінуванням п. 8) не потребують. Роз'яснення, відповідно до якого, якщо умисне вбивство зазначених осіб чи замах на нього вчинені за інших (крім п. 8) обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115, то дії винної особи потрібно додатково кваліфікувати й за відповідними пунктами цієї статті, суперечить правилу про неприпустимість одночасної кваліфікації злочину за загальною й спеціальною кримінально-правовими нормами, призводить до штучного створення множинності злочинів, а тому є неприйнятним.

Посягання на життя державного чи громадського діяча, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю, слід кваліфікувати за ст. 112.

З *об'єктивної сторони* злочин виражається в посяганні на життя відповідної особи, а саме у: вбивстві або замаху на вбивство.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є те, що посягання на життя потерпілого обумовлене виконанням службових обов'язків потерпілого або його діяльністю щодо охорони громадського порядку. Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, вчинене в процесі опору потерпілому під час виконання ним службових обов'язків або обов'язків щодо охорони громадського порядку, охоплюється ст. 348 і додаткової кваліфікації за ст. 342 не потребує.

Злочин визнається закінченим з моменту настання смерті потерпілого або вчинення діяння, яке утворює замах на вбивство. В останньому випадку ст. 15 не застосовується. Готування до цього злочину слід кваліфікувати за статтями 14 і 348.

Суб'єкт злочину – осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом. При цьому зміст умислу включає усвідомлення винним специфічних ознак потерпілого та зв'язку посягання з його певною службовою чи громадською діяльністю. Належність потерпілого до працівників правоохоронних органів може підтверджуватись формою, демонстрацією посвідчення, особистим знайомством тощо.

Замах на вбивство може бути вчинений лише з прямим умислом.

Якщо працівникові правоохоронного органу у зв'язку з виконанням службових обов'язків або його близькому родичеві заподіяно тілесне ушкодження, однак винна особа не мала прямого умислу на позбавлення потерпілого життя, її дії потрібно кваліфікувати за відповідною частиною ст. 345.

Посягання на життя потерпілого за часом може не збігатися зі службовою діяльністю або діяльністю щодо охорони громадського порядку, яка зумовила посягання. Однак посягання на життя колишніх працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців у зв'язку з їх минулою службовою діяльністю та діяльністю з охорони громадського порядку слід кваліфікувати не за ст. 348 (відсутній належний потерпілий), а за п. 8 ч. 1 ст. 115 (з посиланням у разі необхідності на відповідну частину ст. 15). Якщо особу, вказану в ст. 348, вбито не у зв'язку з її службовою діяльністю чи діяльністю щодо охорони громадського порядку, а з інших мотивів (особиста неприязнь, ревності, хуліганські спонукання, помста на побутовому ґрунті тощо), відповідальність за ст. 348 виключається. Дії винного потрібно розцінювати як злочин проти життя особи (ст. 115). Таку саму кримінально-правову оцінку треба робити в разі неусвідомлення винним належності особи, на життя якої здійснюється посягання, до визначеного ст. 348 кола специфічних потерпілих.

Посягання на життя працівника правоохоронного органу, викликає не бажанням перешкодити його службовій діяльності або помститись за неї, а прагненням заволодіти службовою зброєю, слід кваліфікувати за п. 9 ч. 2 ст. 115 як убивство з метою полегшити вчинення іншого злочину (із посиланням у разі необхідності на ст. 15) і за ч. 3 ст. 262 як розбій з метою викрадення вогнепальної зброї.

Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є авторитет органів державної влади. Його додатковим обов'язковим об'єктом можуть бути життя чи здоров'я особи, її воля, честь і гідність.

Потерпілими від цього злочину (заручниками) можуть бути: 1) представник влади; 2) працівник правоохоронного органу; 3) їхні близькі родичі;

Напад на представника адміністрації виправної установи з подальшим захопленням або триманням його як заручника кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених статтями 349 і 392. Вплив на

представника влади або працівника правоохоронного органу шляхом захоплення чи тримання заручниками його знайомого або родича, який не є близьким, кваліфікується за ст. 147.

Об'єктивна сторона виражається в: 1) захопленні або 2) триманні як заручника працівника влади або працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів з метою спонукання вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника.

Захоплення або тримання представника влади, працівника правоохоронного органу або їх близьких родичів, поєднані з погрозою вбивства заручника, або із заподіянням йому легких, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, повністю охоплюються ст. 349 і додаткової кваліфікації за статтями 121, 122, 125, 129 не потребують. Смерть потерпілого внаслідок його умисного вбивства або вбивства через необережність, самогубство потерпілого внаслідок утримання його як заручника кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст. 349 ст.ст. 115, 119 або 120.

Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою його суб'єктивної сторони є мета. Вона може мати альтернативний характер – спонукати державну чи іншу установу, підприємство, організацію, або службову особу до: а) вчинення будь-якої дії; б) утримання від учинення будь-якої дії, – як умови звільнення заручника. На відміну від ст. 147, адресатом вимоги в ст. 349 не можуть бути такі суб'єкти, як родичі затриманого або інші фізичні особи. Тому якщо вимоги заявлені саме до них, діяння треба кваліфікувати за ст. 147. На відміну від ст. 147, ст. 349 не містить кваліфікуючих ознак. Тому захоплення або тримання як заручника, наприклад, неповнолітнього близького родича працівника правоохоронного органу, або захоплення чи тримання як заручника працівника правоохоронного органу, вчинене організованою групою, або поєднане з погрозою знищення людей кваліфікується тільки за ст. 349 КК України.

Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351).

Об'єктом злочину є нормальна діяльність народних депутатів України, депутатів місцевих рад, парламентських комітетів і тимчасових слідчих комісій, а також їх авторитет.

Потерпілим від цього злочину може бути: 1) народний депутат України; 2) депутат місцевої ради.

Народний депутат України – це обраний відповідно до закону представник Українського народу у Верховній Раді України і вповно-

важений ним протягом певного строку здійснювати депутатські повноваження, передбачені Конституцією і законами України.

Депутат місцевої ради – представник інтересів територіальної громади, обраний в порядку, установленому Конституцією та законами України до обласної, районної, міської, районної в місті, сільської чи селищної ради, повноваження якого визнані, розпочалися й не припинені в установленому законом порядку.

Об'єктивна сторона злочину може бути виражена в таких формах:

1) невиконання законних вимог народного депутата України, депутата місцевої ради, комітету ВР або тимчасової слідчої комісії ВР; 2) створення штучних перешкод у їх роботі; 3) надання завідомо неправдивої інформації народному депутатові України, депутату місцевої ради; 4) надання недостовірної інформації комітету ВР чи тимчасовій слідчій комісії ВР.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення описаних у ст. 351 дій чи бездіяльності. Не утворює складу злочину невиконання законних вимог тимчасових спеціальних комісій, які можуть створюватися ВР, а також перешкоджання їх діяльності й надання їм неправдивої (недостовірної) інформації.

Суб'єкт злочину спеціальний. Ним є службова особа, на яку покладено обов'язок виконувати вимоги народного депутата України чи депутата місцевої ради, комітетів ВР чи тимчасових слідчих комісій ВР надавати їм певну інформацію, забезпечувати діяльність цих осіб або органів.

Службова особа, яка відповідно до закону не зобов'язана виконувати ті чи інші вимоги осіб та органів, зазначених у диспозиціях частин 1 чи 2 ст. 351 (наприклад, суддя з приводу вирішення ним конкретної справи), надавати їм певну інформацію чи забезпечувати діяльність цих осіб, суб'єктом злочинів, що розглядаються, не виступає.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини.

Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації (ст. 354).

Об'єктом злочину є авторитет державних установ, підприємств та організацій.

Предмет злочину – матеріальні блага та вигоди майнового характеру. Під матеріальними благами розуміються будь-які матеріальні цінності, вартість яких може бути виражена в грошовому еквіваленті (гроші, різні речі, товари тощо). Вигоди майнового характеру – право на майно, послуги, пільги майнового характеру, а також будь-які дії,

пов'язані з можливістю одержати матеріальні блага або послуги чи з можливістю уникнути матеріальних витрат. Такими вигодами можуть бути безоплатне одержання для використання транспорту, приміщення, іншого майна, квитків для проїзду в транспорті чи квитків на відвідування видовищних заходів (концерти, спортивні змагання) тощо. Склад злочину, передбаченого ст. 354, дії особи утворюють лише в разі, коли одержані матеріальні блага або вигоди майнового характеру становлять значний розмір. Згідно з приміткою до ст. 354 значний розмір незаконної винагороди має місце тоді, коли вона у два й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (нмдг).

Об'єктивна сторона: злочин виражається в незаконному одержанні шляхом вимагання в будь-якому вигляді матеріальних благ або вигоди майнового характеру за виконання чи невиконання будь-яких дій з використанням становища, яке особа посідає на підприємстві, в установі чи організації. Таким чином, склад злочину, передбаченого ст. 354, одержання зазначеної винагороди утворює за наявності сукупності ознак, а саме, коли: 1) така винагорода є незаконною; 2) способом її одержання є вимагання; 3) вона є платою за виконання чи невиконання винним певних дій.

Незаконним слід визнавати таке одержання матеріальних благ або вигоди майнового характеру, яке офіційно не передбачене для винного за виконання ним роботи на підприємстві, в установі чи організації (на яке він за законом не має права). Кримінально караним зазначене одержання винагороди є лише в разі, коли воно здійснюється шляхом вимагання. Якщо незаконна винагорода одержується за відсутності ознак вимагання (наприклад, особа з власної ініціативи вручає працівникові гроші чи товари або надає послуги матеріального характеру), кримінальна відповідальність за ст. 354 виключається. За таких обставин вчинене може розглядатися як дисциплінарний проступок.

Для кваліфікації діяння за ст. 354 необхідно, щоб незаконна винагорода одержувалась працівником за виконання чи невиконання будь-яких дій з використанням становища, яке він посідає на підприємстві, в установі чи організації. Такі дії можуть як входити до кола його повноважень, так і обумовлюватись його офіційним статусом (наприклад, секретар керівника підприємства, розраховуючи на прихильність унаслідок свого становища з боку певної службової особи, може звернутись до неї з проханням вирішити те чи інше питання).

Якщо винагорода одержується за виконання чи невиконання дій, які не обумовлюються використанням працівником становища, яке він посідає на підприємстві, в установі чи організації (наприклад, надання

консультації за фахом, сприяння вирішенню питання на підставі дружніх відносин), кваліфікація його дій за ст. 354 виключається.

Злочин вважається закінченим з моменту одержання незаконної винагороди у вказаному розмірі. Те, коли саме винний одержав таку винагороду – до виконання (невиконання) ним певних дій з використанням становища, яке він посідає на підприємстві, в установі, організації, чи після їх виконання (невиконання), значення для кваліфікації не має. Одержання особою шляхом вимагання лише частини незаконної винагороди, якщо її розмір є меншим двох нмдг (за умови, що вся винагорода має становити два і більше нмдг), слід розглядати як замах на вчинення цього злочину й кваліфікувати за статтями 15 та 354.

Суб'єкт злочину спеціальний. Ним може бути лише працівник державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою. Отримання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації, який є службовою особою, за виконання чи невиконання будь-яких дій з використанням службового становища утворює склад одержання хабара й підлягає кваліфікації за ст. 368.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і корисливим мотивом.

Самоправство (ст. 356).

Об'єкт злочину – встановлений законодавством порядок реалізації фізичними та юридичними особами своїх прав та виконання обов'язків, нормальна управлінська діяльність і авторитет органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Об'єктивна сторона: злочин характеризується сукупністю таких ознак: 1) самовільним, всупереч встановленому законом порядку, вчиненням будь-яких дій; 2) оспорюваністю правомірності цих дій з боку інших громадян або юридичних осіб; 3) заподіянням такими діями значної шкоди правоохоронюваним інтересам; 4) причинним зв'язком між діями винної особи та значною шкодою.

Самовільне вчинення будь-яких дій – це здійснення особою свого дійсного або уявного права чи вчинення інших дій всупереч встановленому порядку й без законних повноважень. Дійсним визнається право, яким особа володіє в силу закону, договору чи на іншій підставі, однак це право реалізується з порушенням порядку (наприклад, особа, яка на законній підставі отримала ордер на квартиру, не очікуючи виїзду попередніх мешканців, самовільно її займає). Під уявним (передбачуваним, гаданим) слід розуміти право, стосовно належності

якого собі винна особа помиляється. Насправді цим правом суб'єкт не володіє.

Зокрема, за статтею 356 за наявності всіх ознак цього складу злочину належить кваліфікувати привласнення ввіреного майна працівником, якому роботодавець не виплачує належну зарплату, заволодіння майном, яке є предметом цивільно-правового спору або перебуває в спільній власності суб'єкта та інших осіб, а також заволодіння майном, щодо якого особа передбачає, хоч і помилково, наявність у неї певних прав (наприклад, винний вилучає у потерпілого річ, помилково вважаючи її своєю власністю, кредитор вилучає майно у несумлінного боржника з тим, щоб примусити його до виконання цивільно-правового зобов'язання, або працівник підприємства вилучає списане майно, з огляду на те, що на його утримання та ремонт він витрачав власні кошти). Заволодіння майном за відсутності дійсного або уявного права на це майно має розцінюватись як злочин проти власності.

До інших самовільних дій, які не пов'язані з реалізацією дійсного або уявного права, належать: самовільне будівництво будинків або споруд (крім випадків самовільного будівництва, поєднаного із самовільним зайняттям земельної ділянки (ст. 197-1); створення перешкод для реалізації особою права користуватись квартирою, належного їй за договором найму житлового приміщення; самовільне використання для зайняття підприємницькою діяльністю приміщення іншої особи; самовільне виконання рішення суду про виселення боржника або звільнення приміщення від його майна; порушення порядку заготівлі другорядних лісових матеріалів та здійснення побічних лісових користувань; самовільне зайняття кімнати, що звільнилась у комунальній квартирі, особою, яка усвідомлює відсутність у неї переважного права на одержання цієї кімнати, тощо.

Оспорюваність правомірності дій особи означає, що інший громадянин або підприємство, установа, організація вважають дії того, хто вчиняє самоправні дії, незаконними, відкрито не погоджуються з ними, оскаржують їх. При цьому не обов'язково, щоб оскарження відбувалось саме в передбаченому законом порядку (судовому, адміністративному тощо). Відсутність оспорюваності дій виключає визнання їх кримінально караним самоправством. Із тексту ст. 356 випливає, що зазначена оспорюваність може мати місце до вчинення дій, у процесі їх вчинення або після їх вчинення.

Злочин визнається закінченим з моменту заподіяння самовільним вчиненням певних дій значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника. Самоправство,

яке не заподіяло значної шкоди правоохоронюваним інтересам, розглядається як адміністративний проступок (ст. 186 КУпАП). Питання про те, чи є спричинена самоправством шкода значною, потрібно вирішувати окремо в кожному конкретному випадку (оціночна ознака). До нематеріальної значної шкоди при самоправстві потрібно відносити, зокрема, заподіяння шкоди здоров'ю особи, порушення політичних, трудових, житлових та інших конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Самоправство, поєднане з побоями і мордуванням, катуванням або заподіянням тілесних ушкоджень, потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 356 і відповідною статтею Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за злочин проти здоров'я особи (зокрема, статтями 121, 122, 125, 126, 127).

У разі, коли самоправні дії утворюють інші самостійні склади злочинів, вони охоплюються відповідними статтями КК і додаткової кваліфікації за ст. 356 не потребують. Це стосується, зокрема, порушення недоторканності житла (ст. 162), самовільного зайняття земельної ділянки (ст. 197-1), незаконної порубки лісу (ст. 246), примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355).

Суб'єкт злочину загальний. Самоправні дії службової особи, які явно виходять за межі наданих їй повноважень, слід кваліфікувати, зокрема, за ст. 162 або ст. 365.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом. Психічне ставлення винного до суспільно небезпечних наслідків у вигляді значної шкоди за загальним правилом також характеризується умислом. Відповідальність за ст. 356 виключається, якщо особа сумлінно помиляється в питанні належності їй права, яке вона реалізує всупереч установленому законодавством порядку.

Контрольні питання

1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

2. Види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

3. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері використання державних символів (статті 338 і 339).

4. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з перешкоджанням діяльності організацій та об'єднань громадян (статті 340 і 341).

5. Кримінально-правова характеристика злочинів проти представників влади, органів місцевого самоврядування, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань (статті 342-353) та їх відмежування від суміжних посягань.

6. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері використання документів і засобів отримання інформації (статті 357-360).

7. Юридичний аналіз інших злочинів проти авторитету держави та діяльності об'єднань громадян (статті 354-356).

8. Особливості об'єкту та предмету злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

9. Потерпілий у злочинах проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Тема: ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОВ'ЯЗКУ

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку.
2. Юридичний аналіз окремих складів злочину.

1. Поняття, загальна характеристика злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку

Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку розміщені в розділі XVI і містять шість статей, а саме:

- стаття 361 «Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку»;

- стаття 361-1 «Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут»;

- стаття 361-2 «Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації»;

- стаття 362 «Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї»;

- стаття 363 «Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється»;

- стаття 363-1 «Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електров'язку».

Родовий об'єкт – інформаційна безпека, безпосередній – нормальне функціонування електронно-обчислювальних машин

(комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж, комп'ютерної інформації та мереж електрозв'язку.

Предмет злочину:

1) *електронно-обчислювальна машина* (ЕОМ) – комп'ютер – комплекс електронних технічних засобів, побудованих на основі мікропроцесорів і призначених для автоматичної обробки інформації при вирішенні обчислювальних та інформаційних завдань. ЕОМ складається, як правило, із трьох частин: системного блоку, який включає в себе мікропроцесор та інші пристрої, необхідні для її роботи (накопичувачі даних, блок живлення тощо), клавіатури, за допомогою якої вводяться в ЕОМ символи, та монітора, на якому відображається текстова й графічна інформація;

2) *автоматизовані системи* (АС) – системи, що здійснюють автоматизовану обробку даних, до складу яких входять технічні засоби їх обробки (засоби обчислювальної техніки і зв'язку), а також методи й процедури, програмне забезпечення. До складу АС входить принаймні одна ЕОМ та периферійні пристрої, що працюють на основі такої ЕОМ: принтер, сканер, модем, мережевий адаптер та ін.; АС містять комп'ютерні мережі й мережі електрозв'язку;

3) *комп'ютерні мережі* (мережа ЕОМ) – це об'єднання кількох комп'ютерів (ЕОМ) і комп'ютерних систем, взаємопов'язаних і розподілених за фіксованою територією та орієнтованих на колективне використання загальномережевих ресурсів. Комп'ютерні мережі передбачають спільне використання ресурсів обчислювальних центрів (ОЦ), запуск загальних програм, що входять до комп'ютерних систем; ЕОМ можуть включати дві чи більше автоматизованих комп'ютерних системи (АКС) як сукупність взаємопов'язаних ЕОМ, периферійного устаткування та програмного забезпечення, призначених для автоматизації прийому, збереження, обробки, пошуку та видачі інформації споживачам. Комп'ютерні системи можуть бути регіонального й галузевого характеру;

4) *мережі електрозв'язку* – це сукупність технічних засобів та споруд зв'язку, з'єднаних у єдиний технологічний процес забезпечення інформаційного обміну – маршрутизації, комунікації, передачі, випромінювання або прийому знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, проводових, оптичних або інших електромагнітних системах. До них належать, зокрема, телефонний, телеграфний, телетайпний та факсимільний зв'язок. Предмети мережі електрозв'язку включають телефони,

факси, телетайпи, телеграфи, інші апарати, пристрої й обладнання мереж електрозв'язку, призначені для передачі й обміну інформацією;

5) носії *комп'ютерної інформації* – це фізичні об'єкти, поля та сигнали, хімічні середовища, нагромаджувачі даних у інформаційних системах. Наприклад, гнучкі магнітні диски (дискети), жорсткі магнітні диски (вінчестери), касетні магнітні стрічки (стрімери), магнітні барабани, магнітні карти та ін. Інформація носіїв може використовуватися, оброблятися чи змінюватися за допомогою ЕОМ (комп'ютерів);

б) *комп'ютерна інформація*, що передається мережами електрозв'язку (телекомунікаційними мережами) – будь-які відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, зображень чи в інший спосіб (телефонні повідомлення, радіо- та телепередачі тощо), також і за допомогою комп'ютера, якщо вона передається через мережі електрозв'язку.

Об'єктивна сторона цих злочинів може виражатися в активних діях (наприклад, при несанкціонованому втручанні в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку) – ст. 361 КК або в злочинній бездіяльності (наприклад, при порушенні правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них обробляється, – ст. 363 КК).

Для об'єктивної сторони деяких злочинів потрібно не тільки вчинення суспільно небезпечного діяння (умисне масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів), а й настання суспільно небезпечних наслідків – матеріальні склади злочинів: порушення або припинення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ч. 1 ст. 363-1 КК). В інших випадках розглядувані злочини сформульовані як склади злочинів з формальним складом (створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ч. 1 ст. 361-1 КК).

Суб'єктивна сторона цих злочинів передбачає, як правило, умисну вину. Можлива й необережність – при порушенні правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них обробляється (ст. 363 КК).

Мотиви та цілі можуть бути різними – помста, прагнення до заволодіння інформацією. Якщо ж викрадення інформації вчиняється з

корисливих мотивів і містить ознаки шахрайства, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – за статтями 362 і 190.

Суб'єкт злочину – особа фізична, осудна, що досягла 16-річного віку. У деяких випадках суб'єкт спеціальний – особа, яка відповідає за експлуатацію ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж, мереж електров'язку або повинна забезпечувати порядок чи виконання правил захисту інформації, яка в них обробляється (ст. 363).

Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки розглядуваних злочинів: заподіяння значної шкоди (ч. 2 ст. 361, ч. 3 ст. 362, ч. 2 ст. 363) та вчинення злочину повторно чи за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 361, ч. 2 ст. 362).

Значною шкодою в статтях 361 – 363-1, якщо вона полягає в заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

У чинному КК є низка норм, які певним чином торкають сферу використання комп'ютерів, їх систем і комп'ютерних мереж та мереж електров'язку. До них належать:

1) порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163);

2) порушення авторського права та суміжних прав щодо незаконного відтворення, розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних, а також іншого використання комп'ютерних програм і баз даних (ст. 176);

3) порушення прав на об'єкти промислової власності щодо незаконного використання топографії інтегральних мікросхем (ст. 177);

4) шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190) тощо.

Крім цього, за допомогою комп'ютера можна вчинити багато інших злочинів: диверсію (ст. 113), розголошення комерційної таємниці (ст. 232), терористичний акт (ст. 258), підроблення документів, печаток, штампів та бланків (ст. 358) тощо.

2. Юридичний аналіз окремих складів злочину

Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку (ст. 361).

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) дією у вигляді несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж

чи мереж електрозв'язку; 2) суспільнонебезпечними наслідками у формі: витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або порушення встановленого порядку її маршрутизації; 3) причинним зв'язком між дією та зазначеними наслідками.

Несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку – це самочинне, без дозволу власника або уповноваженої особи проникнення у вказані електронні системи чи мережі. При несанкціонованому втручанні особа протиправно отримує доступ до інформації, що зберігається в ЕОМ та АС, на що вона не має ні дійсного, ні передбачуваного права. Електронно-обчислювальні машини чи їх мережі не належать винному ні на праві власності, ні на якій-небудь іншій законній підставі (наприклад, на умовах оренди). Тут завжди має місце злам і проникнення (вторгнення) у програму чужого комп'ютера, системи або мережі ЕОМ. Способи втручання в роботу вказаних систем і мереж можуть бути різними: шляхом виявлення слабких місць у захисті, шляхом автоматичного перебирання абонентських номерів («угадування коду»), дії «хакерів», з'єднання з тим чи іншим комп'ютером, підключеним до телефонної мережі, використання чужого імені (пароля) за допомогою існуючої помилки в логіці побудови програми та ін., і не впливають на встановлення складу злочину (ст. 361 КК) як підстави кримінальної відповідальності. Але вони враховуються при оцінці суспільної небезпеки вчинення злочину й призначенні покарання.

Розглядуваний злочин є злочином з матеріальним складом. Для його наявності слід встановити не тільки вчинення діяння, а й настання хоча б одного зі вказаних у законі наслідків: витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або порушення встановленого порядку її маршрутизації.

Витік інформації має місце, коли вона стає відомою (доступною) хоча б одній особі, яка не має на це права, наприклад, унаслідок ознайомлення з її змістом, шляхом копіювання інформації та ін. При цьому власник не позбавляється інформації, яка йому належить.

Втрата інформації – це припинення існування інформації відносно осіб, які мають право власності на неї. Втрата інформації може бути результатом її знищення, «викрадання», внаслідок якого власник позбавляється належної йому інформації.

Підробка інформації – це дії, що призводять до перекручення (модифікації) змісту інформації, яка обробляється в ЕОМ чи АС, або

створення інформації, що за змістом не відповідає дійсності (фальсифікація інформації).

Блокування інформації має місце, коли внаслідок несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ та АС власник чи уповноважена особа не має доступу до інформації, не отримує її й не має можливості користування нею. Тут може мати місце приховування чи стримування інформації для запобігання користуванню нею в процесі її обробки.

Спотворення процесу обробки інформації – це зміна послідовності оброблення інформації, порядок якої встановлюється власником ЕОМ чи АС. Тут може порушуватись порядок: збирання, ведення, записування, перетворення, зчитування, знищення, реєстрація, прийняття, отримання, передавання інформації. Унаслідок вказаного спотворення процесу обробки інформації одержується інший результат, ніж очікувався.

Порушення встановленого порядку маршрутизації – це протиправна, внаслідок несанкціонованого втручання, зміна адресата інформації, яка передається телекомунікаційними каналами. Унаслідок порушення порядку маршрутизації адресат не отримує інформації, яка була для нього направлена, або таку інформацію отримують і інші особи, яким ця інформація не була адресована.

Для наявності об'єктивної сторони розглядуваного злочину слід встановити причинний зв'язок між несанкціонованим втручанням у роботу ЕОМ чи АС і хоча б одним із суспільно небезпечних наслідків, в альтернативі вказаних у диспозиції ч. 1 ст. 361 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Мотив і мета злочину – різні й для кваліфікації значення не мають.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа (фізична, осудна, яка досягла 16-річного віку й не має права доступу до інформації, що обробляється в ЕОМ, АС, комп'ютерних мережах чи мережах електрозв'язку).

Кваліфікуючі ознаки: вчинення злочину повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони заподіяли значну шкоду. *Значною шкодою* в статтях 361 – 363-1, якщо вона полягає в заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. При встановленні заподіяної шкоди як значної унаслідок несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ, АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку слід урахувати: вартість комп'ютерної інформації чи її носіїв, знищених, втрачених чи підроблених; збитки, спричинені неможливістю використання втраченої або підробленої чи заблокованої

комп'ютерної інформації чи її носіїв; витрати на відновлення змісту підробленої або втраченої комп'ютерної інформації чи її носіїв; збитки внаслідок незаконного використання неправомірно одержаної чи скопійованої комп'ютерної інформації; збитки внаслідок використання підробленої інформації та ін.

Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж може іноді виступати як спосіб вчинення інших злочинів, наприклад: диверсії (ст. 113), шпигунства (ст. 114), шахрайства (ст. 190), незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200), незаконного збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231) та ін. У подібних випадках вчинене підлягає кваліфікації за сукупністю: за ст. 361 і статтею, що передбачає відповідальність за конкретний злочин, способом здійснення якого було несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем комп'ютерних мереж і мереж електров'язку.

Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361-1).

Предмет злочину – шкідливі програмні та технічні засоби, призначені для несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж та мереж електров'язку.

Програмні засоби (комп'ютерні програми) – це певний набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером, який приводить цю програму в дію для досягнення певної мети.

Шкідливі технічні засоби – це різного роду прилади, обладнання, устаткування тощо, з допомогою яких вчинюється несанкціонований доступ до ЕОМ чи АС. Причому ці засоби здатні призвести до витоку, втрати (знищення), підробки (фальсифікації), блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації, що функціонує в ЕОМ, автоматизованих системах, комп'ютерних системах чи мережах електров'язку, або до порушення встановленого порядку її маршрутизації (ст. 361).

Обов'язковою ознакою предметів розглядуваного злочину є те, що своїм призначенням вони мають несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих

систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. Відсутність цієї ознаки виключає можливість визнати вказані програмні чи технічні засоби як предмет злочину, передбаченого ст. 361-1.

Об'єктивна сторона злочину характеризується певними альтернативними діями: 1) створення шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ, АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку; 2) розповсюдження таких програмних чи технічних засобів; 3) збут вказаних програмних чи технічних засобів.

Даний злочин (ч. 1 ст. 361-1) є злочином з формальним складом і для наявності його об'єктивної сторони не потрібно встановлювати настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючі ознаки – вчинення повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони заподіяли значну шкоду.

Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361-2).

Безпосередній об'єкт – нормальне (безпечне) функціонування комп'ютерної інформації з обмеженим доступом.

Предмет злочину – інформація з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або носіях такої інформації, створена та захищена відповідно до чинного законодавства.

Комп'ютерна інформація з обмеженим доступом, згідно зі ст. 30 Закону України «Про інформацію», за своїм правовим режимом поділяється на конфіденційну й таємну.

Конфіденційна інформація містить відомості, які перебувають у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і може поширюватися лише за їх бажанням і згодою до встановлених умов і має відповідний правовий статус. Режим доступу до конфіденційної інформації громадян та юридичних осіб визначають самостійно та встановлюють для неї систему способів захисту компетентні державні органи або власники інформації.

До таємної інформації належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу, передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству або державі. Перелік відомостей, що становлять *державну таємницю*, визначається Законом України «Про державну таємницю» у редакції від 21 вересня 1999 р.

До іншої, передбаченої законом таємниці, належить комерційна, банківська, лікарська таємниці, таємниця листування та ін. Правовий режим цих видів таємниць (інформації) регламентується спеціальними законами. Проте вказані види інформації виступають також і як предмети інших (самостійних) злочинів. Так кримінальна відповідальність за збут або розповсюдження вказаних видів інформації передбачена статтями 145, 121, 232, 328 та ін. (за умов відсутності ознаки злочинів проти основ національної безпеки України). Але якщо така інформація, що зберігається в ЕОМ (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях інформації, несанкціоновано здобувається або розповсюджується, – все вчинене має кваліфікуватися за сукупністю злочинів – за ст. 361-2 і відповідною статтею КК, яка встановлює відповідальність за збут чи розповсюдження конкретного виду інформації з обмеженим доступом (таємниці).

Інформація з обмеженим доступом як предмет злочину має зберігатися в ЕОМ (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах. Інформація, яка зберігається в мережах електрозв'язку, до предмета даного злочину не належить.

Ознакою комп'ютерної інформації з обмеженим доступом є те, що вона повинна бути створена та захищена відповідно до чинного законодавства. При цьому в кожному випадку для з'ясування наявності цієї ознаки слід звернутися до відповідних законів чи підзаконних нормативно-правових актів, у яких регламентується порядок створення й захисту такої інформації.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні несанкціонованого збуту або розповсюдженні комп'ютерної інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в ЕОМ (комп'ютерах), АС, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації.

Злочин з формальним складом, вважається закінченим з моменту вчинення суспільно небезпечних дій, зазначених у законі.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт злочину – фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючі ознака: вчинення злочину повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони заподіяли значну шкоду (ст. 361).

Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363).

Безпосередній об'єкт – нормальне функціонування ЕОМ (комп'ютерів), АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Предмет злочину – ЕОМ (комп'ютери), АС, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку, комп'ютерна інформація, а також інформація, що передається мережами електрозв'язку.

Об'єктивна сторона характеризується певними обов'язковими ознаками: а) суспільно небезпечними діями (діями чи бездіяльністю) у формі: порушення правил експлуатації ЕОМ (комп'ютерів), АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порушення порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється; б) суспільно небезпечними наслідками у вигляді значної шкоди, яка спричиняється вказаними діями; в) причинним зв'язком між суспільно небезпечними діями та суспільно небезпечними наслідками.

Порушення правил експлуатації ЕОМ (комп'ютерів), АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку може виражатися у невиконанні або неналежному виконанні уповноваженою особою обов'язків із виконання правил експлуатації вказаних ЕОМ та мереж електрозв'язку. Ці порушення можуть виражатися у порушенні як правил апаратного забезпечення, так і правил експлуатації їх програмного забезпечення.

Порушення порядку чи правил захисту інформації, яка обробляється ЕОМ (комп'ютерами), АС, комп'ютерними мережами чи мережами електрозв'язку, – це невиконання або неналежне виконання встановлених нормативно-правовими актами вимог (організаційних чи технічних) захисту інформації, що обробляється у вказаних електронних системах особами, які мають здійснювати відповідні заходи по забезпеченню захисту інформації. Основними методами та видами технічного захисту комп'ютерної інформації є використання належних технічних засобів захисту, регламентація роботи користувачів програмних засобів, елементів і баз даних, носіїв інформації, пошук, виявлення та блокування контролюючих додаткових пристроїв, приладів та ін., які надають можливості викрадати, копіювати інформацію чи знищувати її та ін.

Суспільно небезпечними наслідками порушення правил експлуатації ЕОМ (комп'ютерів), АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, а також порушення порядку чи правил захисту інформації, яка в них обробляється, можуть бути: витік (також викрадання, копіювання, втрата повна чи часткова інформації), модифікування, блокування інформації, підробка, а також порушення встановленого порядку її маршрутизації та ін. Ознакою цих наслідків є те, що вказані дії повинні заподіяти *значну шкоду* власнику інформації.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною чи необережною формою вини до порушення правил експлуатації ЕОМ, АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи захисту інформації і необережною формою вини до суспільно небезпечних наслідків – значної шкоди, яка спричинена власнику інформації.

Суб'єкт злочину – особа фізична, осудна, яка досягла 16-річного віку й відповідає за експлуатацію ЕОМ, АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або повинна забезпечувати правила захисту інформації, яка в них обробляється (спеціальний суб'єкт).

Контрольні питання

1. Дайте загальну характеристику злочинів, передбачених розділом XVI КК України. Визначення об'єкта цих злочинів.
2. Предмети злочинів, передбачених розділом XVI Особливої частини. Сформулюйте поняття цих предметів.
3. Дайте визначення значної шкоди злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.
4. Відмежування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку від інших суміжних злочинів.

Тема: ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.
2. Юридичний аналіз складів злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

1. Поняття та ознаки злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

На заміну Закону «Про боротьбу з корупцією», який діяв з 16 листопада 1995 р., та прийнятих ряду інших нормативно-правових актів¹ прийнято Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції»². Прийняття цього закону надало підстави внести ряд змін та доповнень до ряду нормативно-правових актів, серед яких і Кримінальний Кодекс України. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг³, розміщені в розділі XVII і містять чотирнадцять статей (ст.ст. 364-370), які всі на теперішній час зі змінами та доповненнями.

1. Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364).
2. Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права залежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1).
3. Перевищення влади або службових повноважень (ст. 365).

¹ Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11 червня 2009 року № 1506-VI //Офіційний вісник України. – 2009. – № 53. – Ст. 1822.

Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень: Закон України від 11 червня 2009 року № 1507-VI //Офіційний вісник України. – 2009. – № 53. – Ст. 1823.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 11 червня 2009 року № 1508-VI //Офіційний вісник України. – 2009. – № 53. – Ст. 1824.

² Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 року № 3206-VI// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, N 40, ст.404.

³ Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III// Відомості Верховної Ради.- 2001.- № 25 – 26. – ст.131.

4. Перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 365-1).

5. Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2).

6. Службове підроблення (ст. 366).

7. Службова недбалість (ст. 367).

8. Одержання хабара (ст. 368).

9. Незаконне збагачення (ст. 368-2).

10. Комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3).

11. Підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4).

12. Пропозиція або давання хабара (ст. 369).

13. Зловживання впливом (ст. 369-2).

14. Провокація хабара або комерційного підкупу (ст. 370).

Таким чином, у розділі XVII Особливої частини КК встановлена кримінальна відповідальність за злочини, *родовим* об'єктом яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову та професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.

Ці діяння належать до так званих *загальних* видів службових злочинів, *безпосереднім* об'єктом кожного з яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову та професійну діяльність в окремих ланках апарату управління органів державної влади, місцевого самоврядування, а також в окремих юридичних особах публічного та приватного права.

Проте чимало норм КК встановлюють відповідальність за так звані *спеціальні* види службових злочинів (наприклад, ч. 2 ст. 162, статті 210, 238, 284, 351, 371-373, 375), вчинення яких також обумовлено службовим становищем суб'єкта, але їх *основним* безпосереднім об'єктом є інші суспільні відносини: конституційні права та свободи людини і громадянина, господарська діяльність, власність, нормальна діяльність у сфері правосуддя тощо. Тому в постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» зазначається, що кваліфікація таких діянь ще й за статтями 364-370 КК можлива лише за наявності *реальної* сукупності загальних та спеціальних видів службових злочинів.¹

¹ Кримінальне право України: Особлива частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; [за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010 – 608 с. (стор. 476).

Більшість з діянь, *передбачених розділом XVIII Особливої частини КК*, належать до *предметних* злочинів. Так предметом злочину ст. 366 є неправдиві офіційні документи чи офіційні документи: за статтями 368, 369, 370 – хабар, а за статтями 368², 368³, 368⁴, 369² – неправомірна вигода.

Відповідно до примітки до ст. 364¹ КК у статтях 364¹, 365², 368², 368³, 368⁴, 369² під *неправомірною вигодою* слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову.

Частини 2 та 3 статті 365² КК визначаються *спеціальними потерпілими* якими можуть бути, зокрема: *неповнолітня особа, чи недієздатна особа, чи особа похилого віку*.

Об'єктивна сторона злочинів цього розділу характеризується тим, що одні з них (статті 364 і 367) можуть бути вчинені як шляхом *дії*, так і *бездіяльності*, тоді як інші (статті 365, 366, 368, 368², 369, 369², 370) – лише шляхом активної поведінки – *дії*.

У частині 1 ст. 366, статтях 368, 368², 369, 369², 370 встановлена відповідальність за злочини з *формальним* складом, які є *закінченими* з моменту вчинення самого діяння, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків.

Статті 364, 365, 367 та ч. 2 ст. 366 містять злочини з *матеріальним* складом, які є *закінченими* з моменту настання зазначених у цих статтях наслідків.

У статтях 364, 364-1, 365, 365¹, 365², 367 таким наслідком визнається *істотна шкода*. Згідно з приміткою 3 до ст. 364 істотною шкодою визнається шкода, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, яка в сто й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (далі нмдг).

Тяжкими наслідками в статтях 364 – 367, якщо вони полягають у завданні матеріальних збитків, вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Тяжкі наслідки, що відрізняються від істотної шкоди лише за кількісними показниками й спричинення яких передбачено в частинах 2 статей 364, 366, 367 та ч. 3 ст. 365, також можуть полягати в заподіянні як матеріальної, так і нематеріальної шкоди.

Суб'єктивна сторона злочинів цього розділу припускає як умисну, так і необережну форми вини.

Злочини з формальним складом (ч. 1 ст. 366, ст.ст. 368, 368², 369, 369², 370) вчиняються лише з прямим умислом, а у злочинах із матеріальним складом (статті 364, 365, 367, ч. 2 ст. 366) вина визначається психічним ставленням особи до самого діяння й до його наслідків. При вчиненні недбалості (ст. 367) діяння може бути як умисним, так і необережним. Психічне ставлення службової особи до зазначених у законі наслідків вчиненого ним діяння може бути як умисним, так і необережним.

Суб'єкт злочинів, передбачених у розділі XVII Особливої частини, спеціальний (ним може бути: службова особа, або працівник правоохоронного органу, чи службова особа правоохоронного органу, чи службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, або особи, які надають публічні послуги). В окремих випадках суб'єктом діянь передбачених статтями ч. 1, 2 ст. 368³, 368⁴, 369, та 369²) може бути будь-яка особа.

Відповідно до п. 1, 2 примітки до ст. 364 *службовими особами* в статтях 364, 365, 368, 368², 369 – є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Для цілей статей 364, 365, 368, 368-2, 369 до державних та комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких відповідно державна чи комунальна частка перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства.

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, також присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати циві-

льні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді й посадові особи міжнародних судів.

Якщо *класифікувати* злочини наданого розділу за суб'єктом, то можна поділити всі злочини на чотири групи.

1. Злочини, суб'єктом яких є *службова особа* (або *працівник правоохоронного органу, службова особа правоохоронного органу*): це ч. 1, 2 ст. 364; ст.ст. 365; 366; 367; 368; 368²; ч. 1 ст. 370 КК (ч. 3 ст. 364; ч. 2 ст. 370).

2. Злочини, суб'єктом яких є *службова особа юридичної особи приватного права* незалежно від організаційно-правової форми: це ст.ст. 364¹, 365¹ та ч. 3, 4 ст. 368³.

3. Злочини, суб'єктом яких є *особи, які надають публічні послуги* (аудитор, нотаріус, оцінювач, інша особа, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, також послуг експерта, арбітражного керуючого, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій)): це ст.ст. 365², та ч. 3, 4 ст. 368⁴.

4. Злочини, суб'єктом яких може бути *будь-яка особа*: це ч.1, 2 ст. 368³, 368⁴, 369, та 369².

2. Юридичний аналіз складів злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364).

Об'єктивна сторона: цей злочин може мати такі форми: 1) зловживання владою, що завдало істотної шкоди; 2) зловживання службовим становищем, що завдало істотної шкоди.

Під *зловживанням владою* слід розуміти умисне використання службовою особою, яка має владні повноваження, всупереч інтересам служби своїх прав щодо пред'явлення вимог, а також прийняття рішень, обов'язкових для виконання іншими фізичними чи юридичними особами. Зловживати владою може як представник влади, так і службова особа, яка виконує організаційно-розпорядчі обов'язки, оскільки остання також має владні повноваження, що розповсюджуються на підпорядкованих їй осіб.

Зловживання службовим становищем – це будь-яке умисне використання службовою особою всупереч інтересам служби своїх прав і можливостей, пов'язаних з її посадою. У цілому, зловживання службовим становищем – це більш широке поняття, воно охоплює зловживання владою, оскільки використовувати всупереч інтересам служби службова особа може й владні права та можливості, якщо вона ними наділена.

Суб'єкт: службова особа за ч. 1, 2 ст. 364; працівник правоохоронного органу за ч. 3 ст. 364.

Суб'єктивна сторона: прямий умисел до діяння, умисел або необережність до наслідків. *Мотиви* – корисливі чи інші особисті або бажання задовольнити інтереси третіх осіб.

Кваліфікуючі ознаки : спричинення тяжких наслідків – ч. 2 ст. 364.; вчинення працівником правоохоронного органу – ч. 3 ст. 364.

Тяжкими наслідками в статтях 364 – 367, якщо вони полягають у завданні матеріальних збитків, вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права залежно організаційно-правової форми (ст. 364-1).

Об'єктивна сторона полягає в зловживанні повноваженнями, тобто умисне, з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, використання всупереч інтересам юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми службовою особою такої юридичної особи своїх повноважень, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Злочин з матеріальним складом, який є закінченим з моменту настання наслідків.

У статтях 364-1, 365-2, 368-2, 368-3, 368-4, 369-2 під *неправомірною вигодою* слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову.

Суб'єкт – службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Суб'єктивна сторона: прямий умисел до діяння, умисел або необережність до наслідків. *Мета* – одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб.

Кваліфікуючі ознаки: тяжкі наслідки.

Перевищення влади або службових повноважень (ст. 365).

Об'єктивна сторона полягає в перевищенні влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб. Злочин з матеріальним складом, який є закінченим з моменту настання наслідків.

Суб'єкт – службова особа.

Суб'єктивна сторона: прямиий умисел до діяння, умисел або необережність до наслідків.

Кваліфікуючі ознаки: насильство або погроза застосування насильства застосуванням зброї чи спеціальних засобів, або болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування; тяжкі наслідки.

Перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 365-1).

Об'єктивна сторона полягає в перевищенні повноважень, тобто умисного вчинення службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми дій, які явно виходять за межі наданих повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб. Злочин з матеріальним складом, який є закінченим з моменту настання наслідків.

Суб'єкт – службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Суб'єктивна сторона – прямиий умисел до діяння, умисел або необережність до наслідків.

Кваліфікуючі ознаки: тяжкі наслідки.

Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2).

Об'єктивна сторона полягає в зловживанні своїми повноваженнями аудитором, нотаріусом, оцінювачем, іншою особою, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, також послуг експерта, арбітражного керуючого, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій), з метою отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, якщо це завдало істотної шкоди охоронюва-

ним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб. Злочин з матеріальним складом, який є закінченим з моменту настання наслідків.

Частинами 2 та 3 ст. 365² визначаються *спеціальні потерпілі*, якими можуть бути, зокрема: неповнолітня особа, чи недієздатна особа, чи особа похилого віку.

Суб'єктом може бути аудитор, нотаріус, оцінювач, інша особа, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, також послуг експерта, арбітражного керуючого, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій).

Суб'єктивна сторона – прямиий умисел до діяння, умисел або необережність до наслідків. Мета – отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб.

Кваліфікуючі ознаки: вчинене стосовно неповнолітньої чи недієздатної особи, особи похилого віку або повторно; тяжкі наслідки.

Службове підроблення (ст. 366).

Основним безпосереднім *об'єктом* службового підроблення є визначений законом порядок діяльності державного апарату, апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності в частині підготовки, складання, використання й видачі офіційних документів, а також посвідчення фактів, які мають юридичне значення. Факультативним додатковим об'єктом цього злочину можуть бути права та свободи людини і громадянина, власність тощо.

Документ, який є *предметом* цього злочину, – це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і розповсюдження інформації, яка має юридичне значення, шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці, дискеті або іншому носії. Офіційними є документи, що складаються й видаються службовими особами від імені органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також підприємств, установ (організацій) будь-якої форми власності, які посвідчують конкретні факти й події, що мають юридичне значення, складені належним чином за формою і мають необхідні реквізити (штамп, печатку, номер, дату, підпис). Приватні документи також можуть бути офіційними, якщо вони складені, наприклад, нотаріусом, або якщо вони передані громадянином для зберігання або використання в державні, колективні чи приватні підприємства (наприклад, довіреність на одержання зарплати).

Об'єктивна сторона полягає в : 1) складанні, 2) видачі службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, 3) внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, 4) інше підроблення офіційних документів.

Суб'єкт – службова особа.

Суб'єктивна сторона: прямиї умисел до діяння; у ч. 2 ст. 366 – прямиї умисел до діяння, необережність до наслідків.

Кваліфікуючі ознаки: тяжкі наслідки.

Службова недбалість (ст. 367).

Об'єктивна сторона. Службова недбалість може проявлятися у формі: 1) невиконання службових обов'язків через несумлінне ставлення до них; 2) неналежного виконання службових обов'язків через несумлінне ставлення до них.

Невиконання службових обов'язків означає невиконання службовою особою дій, передбачених як безумовних для виконання нею по службі. Цей вид недбалості називають "чистою" бездіяльністю – службова особа повністю не виконує свої обов'язки.

Неналежне виконання службових обов'язків – це такі дії службової особи в межах службових обов'язків, які виконані не так, як того вимагають інтереси служби.

Службова недбалість вважається закінченим злочином з моменту настання наслідків, зазначених у ч. 1 або ч. 2 ст. 367.

Суб'єкт – тільки службова особа.

Суб'єктивна сторона: умисел або необережність до діяння, необережність до наслідків.

Кваліфікуючі ознаки: тяжкі наслідки.

Одержання хабара (ст. 368).

Об'єктивна сторона полягає в одержанні хабара в будь-якому вигляді.

Предмет злочину – *хабар*. *Хабар* – це незаконна винагорода матеріального характеру, тобто предмет хабара має виключно матеріальний характер. Ним можуть бути майно (гроші, матеріальні цінності), право на майно (документи, які надають право на отримання майна, користування майном або право вимагати виконання зобов'язань тощо), будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод, відмова від них, відмова від прав на майно, безоплатне надання послуг майнового характеру, санаторних чи туристичних путівок, проведення будівельних чи ремонтних робіт тощо).

Послуги, пільги й переваги, які не мають матеріального змісту (похвальна характеристика чи виступ у пресі, надання престижної роботи, інтимний зв'язок тощо), не можуть визнаватися предметом хабара. Одержання такого характеру послуг, пільг чи переваг може розцінюватися як інша (некорислива) заінтересованість при зловживанні владою чи службовим становищем і за наявності для того підстав кваліфікуватися за ст. 364.

Давання-одержання як хабара майна, збування й придбання якого утворює самостійний склад злочину (вогнепальної зброї, крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів або вибухових речовин, холодної зброї, наркотичних засобів, прекурсорів, отруйних або сильнодіючих речовин тощо), кваліфікується за відповідною частиною ст. 368 чи ст. 369 і відповідною статтею КК, яка передбачає відповідальність за збут чи придбання цих предметів (зокрема ст.ст. 263, 307, 321).

Суб'єкт – службова особа.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел, корисливий *мотив, мета* – задовольнити інтереси хабарадавця чи третіх осіб.

Кваліфікуючі ознаки одержання хабара: 1) у значному розмірі, 2) у великому розмірі; 3) службовою особою, яка займає відповідальне становище; 4) за попередньою змовою групою осіб; 5) повторно; 6) поєднане з вимаганням хабара.

Особливо кваліфікуючі ознаки: 1) одержання хабара в особливо великому розмірі або 2) службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище.

Хабаром у *значному* розмірі вважається такий, що у п'ять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у *великому* розмірі – такий, що у двісті й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, в *особливо великому* розмірі – такий, що в п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Службовими особами, які займають відповідальне становище, є особи, зазначені в пункті 1 примітки до статті 364, посади яких згідно зі ст. 25 Закону України «Про державну службу» віднесені до третьої, четвертої, п'ятої та шостої категорій, а також судді, прокурори й слідчі, керівники, заступники керівників органів державної влади та управління, органів місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів та одиниць. Службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, є особи, зазначені в частині першій ст. 9 Закону України «Про державну службу» та особи, посади яких згідно зі ст. 25

Закону України «Про державну службу» віднесені до першої та другої категорій.

Повторним у ст. 368 визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила будь-який зі злочинів, передбачених цією статтею, або злочинів, передбачених статтями 368-3, 368-4, 369.

Вимаганням хабара визнається вимагання службовою особою хабара з погрозою вчинення або не вчинення з використанням влади чи службового становища дій, які можуть завдати шкоди правам чи законним інтересам того, хто дає хабара, або умисне створення службовою особою умов, за яких особа вимушена дати хабара з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

Незаконне збагачення (ст. 368-2).

Об'єктивна сторона незаконного збагачення полягає у двох формах: 1) одержання службовою особою неправомірної вигоди в значному розмірі або 2) передача нею такої вигоди близьким родичам за відсутності ознак хабарництва.

Предмет – неправомірна вигода. Відповідно до примітки до ст. 364¹ КК у статтях 364¹, 365², 368², 368³, 368⁴, 369² під *неправомірною вигодою* слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову.

Суб'єкт – службова особа.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел.

Кваліфікуючі ознаки: незаконне збагачення, якщо його предметом була неправомірна вигода у великих розмірах. *Особливо кваліфікуючі* ознаки: незаконне збагачення, якщо його предметом була неправомірна вигода в особливо великих розмірах.

Неправомірною вигодою у значному розмірі вважаються грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, на суму, що перевищує сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, у *великому розмірі* – на суму, що перевищує двісті неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, в *особливо великому* розмірі – на суму, що перевищує п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3).

Об'єктивна сторона комерційного підкупу службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми полягає у формах: 1) пропозиції; 2) надання або 3) передачі службовій особі юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми неправомірної вигоди за вчинення дій чи бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто надає чи передає таку вигоду, або в інтересах третіх осіб; 4) одержання службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми неправомірної вигоди за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто передає чи надає таку вигоду, або в інтересах третіх осіб.

Склад злочину формальний. Злочин вважається закінченим з моменту вчинення (не вчинення) дій.

Предмет – неправомірна вигода.

Суб'єкт: за частинами 1, 2 ст. 368-3 – будь-яка особа; за ч. 3, 4 ст. 368-3 – службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел. За частинами 3, 4 ст. 368-3 *мета* – задовольнити інтереси того, хто надає чи передає вигоду або третіх осіб.

Кваліфікуючі ознаки: дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою; діяння, передбачене частиною третьою, вчинене повторно; або за попередньою змовою групою осіб; чи поєднане з вимаганням неправомірної вигоди.

Повторним у статтях 368-3 та 368-4 визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила будь-який зі злочинів, передбачених цими статтями, а так само статтями 368 та 369.

Вимаганням згідно з частиною четвертою статей 368-3 та 368-4 визнається вимога надання, передачі неправомірної вигоди з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого службового становища стосовно особи, яка надає, передає неправомірну вигоду, або умисне створення особою, яка виконує управлінські функції в юридичній особі приватного права, умов, за яких особа вимушена надати, передати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

Відповідно до частини 5 ст. 368-3 особа, яка пропонувала, надала або передала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної від-

повідальності, якщо стосовно неї мало місце вимагання неправомірної вигоди або якщо після пропозиції, надання чи передачі неправомірної вигоди вона добровільно заявила про те, що сталося, до порушення кримінальної справи щодо неї органом, наділеним законом правом порушувати кримінальну справу.

Підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4).

Об'єктивна сторона в складі підкуп особи, яка надає публічні послуги, полягає в чотирьох формах: 1) пропозиція, 2) надання, 3) передача, 4) одержання неправомірної вигоди.

Предмет – неправомірна вигода.

Суб'єкт: будь – яка особа; у ч. 3, 4 ст. 368-4 – аудитор, нотаріус, експерт, оцінювач, третейський суддя або інша особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, а також незалежний посередник чи арбітр при розгляді колективних трудових спорів.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел; за ч. 3, 4 ст. 368-4 мета – задовольнити інтереси того, хто надає чи передає вигоду.

Кваліфікуючі ознаки: за ч. 2 ст. 368-4 – вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою; за ч. 4. ст. 368-4 – вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб чи поєднане з вимаганням неправомірної вигоди.

Особа, яка пропонувала, надала, передала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї мало місце вимагання неправомірної вигоди або якщо після пропозиції, надання чи передачі неправомірної вигоди вона добровільно заявила про те, що сталося, до порушення кримінальної справи щодо неї органом, наділеним законом правом порушувати кримінальну справу.

Пропозиція або давання хабара (ст. 369).

Об'єктивна сторона виражена у двох формах: 1) пропозиція хабара; 2) давання хабара. Давання хабара з об'єктивної сторони полягає в передачі службовій особі матеріальних цінностей, права на майно чи вчинення на її користь чи користь третьої особи дій майнового характеру за виконання чи невиконання дії, які службова особа повинна була або могла виконати з використанням влади чи службового становища.

Службова особа, яка дала хабар за одержання певних благ, пільг або переваг для установи, організації чи підприємства, несе відповідальність за давання хабара, а за наявності для того підстав – і за інший

злочин (зловживання владою або службовим становищем, розкрадання тощо).

Цей злочин вважається закінченим з моменту, коли службова особа прийняла хоча б частину хабара. Якщо запропонований хабар не прийнято, дії хабародавця слід кваліфікувати як замах на давання хабара. Таким чином, правова оцінка дій особи, яка дає хабар, залежить певною мірою й від дій особи, яка одержує хабар.

Суб'єкт – будь-яка особа.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел.

Кваліфікуючі ознаки: повторність, службова особа, яка займає відповідальне становище, або за попередньою змовою групою осіб; службова особа, яка займає особливо відповідальне становище, або організованою групою осіб чи її учасником.

Повторним у ст. 369 визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила такий злочин або будь-який зі злочинів, передбачених статтями 368, 368-3 чи 368-4.

Особа, яка пропонувала чи дала хабар, *звільняється від кримінальної відповідальності*, якщо стосовно неї мало місце вимагання хабара або якщо після давання хабара вона добровільно заявила про те, що сталося, до порушення кримінальної справи щодо неї органом, наділений законом правом порушувати кримінальну справу.

Зловживання впливом (ст. 369-2).

Предметом злочину є неправомірна вигода. Під *неправомірною вигодою* слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову.

Зловживання впливом з об'єктивної сторони характеризується в наступних формах: 1) пропозиція або 2) надання особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави; 3) одержання неправомірної вигоди за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, або 4) пропозиція здійснити вплив за надання такої вигоди.

Суб'єкт – будь-яка особа.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел, корисливий мотив.

Кваліфікуючі ознаки: одержання неправомірної вигоди за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, поєднане з вимаганням такої вигоди.

Особами, уповноваженими на виконання функцій держави, є особи, визначені в пунктах 1-3 частини першої ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції».¹

Провокація хабара або комерційного підкупу (т. 370).

Предмет злочину – хабар.

Об'єктивна сторона: провокація хабара або комерційного підкупу, тобто свідоме створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють пропонування або одержання хабара чи неправомірної вигоди, щоб потім викрити того, хто дав або отримав хабар або неправомірну вигоду.

Суб'єкт – службова особа.

Суб'єктивна сторона – прямиї умисел. Мета – викрити того, хто дав або отримав хабар або неправомірну вигоду.

Кваліфікуючі ознаки: службова особа правоохоронних органів.

Контрольні питання

1. Загальна характеристика та види злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.
2. Дайте поняття службової особи в злочинах у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.
3. Істотна шкода в злочинах у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.
4. Тяжкі наслідки в злочинах у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.
5. Відмежування «Зловживання владою або службовим становищем» (ст. 364) від «Перевищення влади або службових повноважень» (ст. 365).
6. Відмежування «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права залежно організаційно-правової форми» (ст. 364-1) від «Перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» (ст. 365-1).
7. Відмежування «Зловживання владою або службовим становищем» (ст. 364) від «Зловживання повноваженнями службовою особою

¹ Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 року № 3206-VI// (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011. – № 40. – Ст.404).

юридичної особи приватного права залежно організаційно-правової форми» (ст. 364-1) та «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» (ст. 365-2).

8. Відмежування «Перевищення влади або службових повноважень» (ст. 365) від «Перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» (ст. 365-1).

9. Відмежування «Одержання хабара» (ст. 368) від «Незаконного збагачення» (ст. 368-2).

10. Дайте характеристику понять «хабар» і «неправомірна вигода» та назвіть їх види.

11. Якими ознаками характеризується офіційний документ як предмет службового підроблення?

12. За яких умов одержання хабара визнається поєднаним із вимаганням?

13. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності в групі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти правосуддя.
2. Юридичний аналіз окремих складів злочину.

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти правосуддя

У розділі XVIII Особливої частини Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за злочини, які посягають на суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність у сфері здійснення правосуддя (статті 371 – 400).

Злочини проти правосуддя – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на нормальну діяльність судової влади, а також органів і осіб, які забезпечують реалізацію цієї діяльності (органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, виконання покарань, захисників, законних представників особи тощо).

Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, які забезпечують здійснення правосуддя в державі. Такі суспільні відносини покликані охороняти функціонування встановленої в державі системи судочинства, захищати інтереси тих органів і осіб, які виконують важливі завдання із забезпечення та сприяння здійсненню судом правосуддя.

Безпосередній об'єкт вказаних злочинів – суспільні відносини, пов'язані з регулюванням певних аспектів діяльності щодо здійснення правосуддя.

Додатковими необхідними чи факультативними безпосередніми об'єктами злочинів проти правосуддя можуть бути життя, здоров'я і гідність особи, її права та свободи, власність, порядок виконання службовими особами своїх повноважень, громадський порядок, громадська безпека, інші блага.

Деякі з аналізованих злочинів мають свій *предмет*, це, наприклад:

- вирок, рішення, ухвала або постанова, що постановляються судьєю чи суддями (ст. 375);
- майно, що належить судді, народному засідателю, присяжному, їхнім близьким родичам (ст. 378);
- відомості про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381);
- майно, що підлягає конфіскації, або на яке накладено арешт чи яке описано (ст. 388);

- майно, що належить захиснику, представнику особи або їхнім близьким родичам (ст. 399).

У злочинах, передбачених розділом XVIII Особливої частини КК, *спеціальними потерпілими* можуть бути, зокрема:

- підозрюваний, обвинувачений, підсудний, свідок і потерпілий (ст. 371);

- суддя, народний засідатель, присяжний, їхні близькі родичі (статті 377-379);

- працівники суду, правоохоронних органів або особи, що беруть участь у кримінальному судочинстві, члени їхніх сімей та їхні близькі родичі (ст. 380);

- особа, взята під захист (ст. 381);

- свідок, потерпілий, експерт (ст. 386);

- особи, засуджені до позбавлення волі чи обмеження волі, що відбувають це покарання у виправних установах (ст. 392);

- захисник, представник особи чи їхні близькі родичі (статті 398–400) тощо.

З об'єктивної сторони злочини проти правосуддя характеризуються посяганнями на певні аспекти нормальної діяльності органів суду, дізнання, досудового слідства, прокуратури, виконання покарань, захисників, законних представників особи тощо, причому в низці випадків – через завдання певним категоріям осіб (суддям, захисникам тощо) фізичної, матеріальної та моральної шкоди.

Більшість таких злочинів може вчинятися як дії (наприклад, втручання в діяльність судових органів; дії, що дезорганізують роботу виправних установ; приховування злочину), але деякі з них можуть скоюватись і як бездіяльність (наприклад, невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист; невиконання судового рішення).

Переважає кількість злочинів проти правосуддя містить формальний склад (примушування давати показання, порушення права на захист, невиконання судового рішення тощо). Водночас деякі з цих злочинів сконструйовано як матеріальні склади (розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист; умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи тощо). Злочини, передбачені статтями 379, 392, 400, містять усічені склади.

У деяких випадках обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів, передбачених розділом XVIII Особливої частини КК, може бути спосіб (незаконні дії – ст. 373), час (час провадження досудового слідства – ст. 385) чи місце (місце відбування покарання у виді обмеження волі чи у виді позбавлення волі – ст. 391) вчинення злочину тощо.

Суб'єктивна сторона більшості злочинів проти правосуддя вчиняється з прямим умислом. В основних або кваліфікованих складах деяких злочинів проти правосуддя закон вимагає встановлення певних мотивів (ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375, ч. 2 ст. 383, статті 379, 400) або мети (статей 376, 386, 392, 395). Діяння, передбачені статтями 380 і 381, вчиняються з необережності.

Суб'єкт злочинів проти правосуддя може бути як загальний, так і спеціальний. Загальним є суб'єкт – при вчиненні злочинів, передбачених статтями 376, 377, 378, 379, 386, 397-400. Спеціальні суб'єкти – це, наприклад, службові особи, що працюють у сфері правосуддя (дізнавачі, слідчі, прокурори, судді) – статті 371-375, ч. 2 ст. 383; інші службові особи – ч. 2 ст. 376, статті 380, 381, 382, ч. 2 ст. 397; особи, залучені до сфери правосуддя (потерпілий, експерт, свідок, засуджений тощо) – статті 383, 384, 385, 393 та ін.

Усі передбачені в цьому розділі злочини, виходячи з їх безпосередніх об'єктів, можуть бути розподілені на такі види (групи).

1. Злочини, які посягають на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду:

- завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою (ст. 371); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372); порушення права на захист (ст. 374);
- постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375);
- втручання в діяльність судових органів (ст. 376);
- незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду (ст. 376¹);
- втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397).

2. Злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, власність суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників судочинства:

- посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя (ст. 379);
- посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400);
- погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377); погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398);
- умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378);

- умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399).

3. Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі:

- примушування давати показання (ст. 373);
- завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383);
- завідомо неправдиве показання (ст. 384);
- відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385);
- перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386).

4. Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань:

- нежиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380);
- розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381);
- розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387);
- приховування злочину (ст. 396);
- порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395).

5. Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують належне виконання рішень, вироків, ухвал, постанов суду і призначеного покарання:

- невиконання судового рішення (ст. 382);
- незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або яке описано чи підлягає конфіскації (ст. 388);
- ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389);
- ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390);
- злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391);
- дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392);
- втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393);
- втеча зі спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394).

2. Юридичний аналіз окремих складів злочину

Завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою (ст. 371).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є правосуддя в частині забезпечення законного затримання, приводу, арешту або тримання

під вартою, а також конституційне право людини на свободу й особисту недоторканність.

Додатковим факультативним об'єктом можуть виступати честь та гідність особи, її життя і здоров'я, майнові блага.

Потерпілим від цього злочину можуть бути підозрюваний, обвинувачений, підсудний, свідок і потерпілий.

З об'єктивної сторони злочин може проявлятися у незаконному: 1) затриманні; 2) приводі (ч. 1 ст. 371); 3) арешті; 4) триманні під вартою (ч. 2 ст. 371).

Затримання в кримінально-процесуальному порядку застосовується до особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у виді позбавлення волі, і полягає в позбавленні її волі до 72 годин.

Привід – це захід процесуального примусу, який передбачає примусове доставлення підозрюваного, обвинуваченого, підсудного чи свідка органами внутрішніх справ в орган дізнання, до слідчого, прокурора або в суд.

Затримання й привід є незаконними, якщо вони здійснюються за відсутності вказаних у законі підстав, або з порушенням умов, які визначають їх порядок затримання. Наприклад, незаконним є затримання без складання протоколу або без зазначення в складеному протоколі підстав, дати затримання, пояснень затриманого тощо.

Арешт (взяття під варту) є запобіжним заходом, який застосовується лише в справах про злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад три роки. У виняткових випадках цей запобіжний захід може застосовуватись у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше трьох років.

Взяття під варту полягає в попередньому ув'язненні обвинуваченого або підозрюваного. Незаконним взяття під варту буде як за відсутності підстав для його застосування, передбачених законом, так і в разі порушення порядку обрання цього запобіжного заходу. Це може полягати, наприклад, у взятті під варту особи, яка вчинила злочин, за який законом не передбачено покарання у виді позбавлення волі; у відсутності постанови судді чи ухвали суду про взяття під варту.

Незаконне тримання під вартою матиме місце в разі порушення строків тримання під вартою або порушення порядку продовження таких строків, а також коли відпала необхідність у запобіжних заходах взагалі (наприклад, у ході досудового слідства доведена невинність особи у вчиненні злочину) або в застосуванні саме цього запобіжного

заходу. Незаконне тримання під вартою має місце в разі невиконання вимог Закону "Про попереднє ув'язнення" про звільнення осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано взяття під варту.

Злочин, передбачений ч.ч. 1 і 2 ст. 371, є закінченим з моменту вчинення передбачених у них дій.

Суб'єкт злочину спеціальний. Ним може бути службова особа органу дізнання, слідчий, прокурор, а в разі завідомо незаконного тримання під вартою – також начальник місця попереднього ув'язнення. Судді за дії, передбачені ст. 371, несуть відповідальність за ст. 375, а інші службові особи – за ст.ст. 365 або 424.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючими ознаками злочину закон (ч. 3 ст. 371) визнає:

1) спричинення ним тяжких наслідків; 2) вчинення його з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах.

Поняття тяжких наслідків є оціночним. Їх визначення здійснюється судом у кожному конкретному випадку залежно від обставин справи. Такими наслідками можуть визнаватися: самогубство особи чи замах на нього, тяжке захворювання, позбавлення життя підозрюваного чи обвинуваченого іншими затриманими або ув'язненими тощо.

Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372).

Об'єктом злочину є правосуддя в частині забезпечення доведеності вини, а також конституційне право людини на те, що вона не буде піддана кримінальному покаранню, доки вини не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду.

Об'єктивна сторона злочину полягає в притягненні завідомо невинного до кримінальної відповідальності. Притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину.

Злочин є закінчений з моменту оголошення (пред'явлення) потерпілому постанови про притягнення як обвинуваченого.

Суб'єкт злочину спеціальний. Ним може бути тільки слідчий, прокурор чи інша особа, уповноважена законом притягувати до кримінальної відповідальності.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому умислом винного охоплюється те, що насправді відсутні докази, які вказують на вчинення цього злочину саме цією особою, або взагалі відсутня подія злочину, за який особа притягується до

кримінальної відповідальності. Склад цього злочину утворює також і притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочин, якого вона завідомо не вчинювала, у разі, коли вчинення нею інших злочинів доведено сукупністю необхідних і достатніх доказів.

Мотиви злочину значення для його кваліфікації не мають. Особа, яка притягнула до кримінальної відповідальності невинного через неправильну оцінку зібраних доказів, несе дисциплінарну відповідальність.

Кваліфікованими видами злочину є вчинення його в поєднанні з: 1) обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину; 2) штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією (ч. 2 ст. 372).

Примушування давати показання (ст. 373).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є правосуддя в частині забезпечення доведеності вини, а також конституційне право людини на те, що її обвинувачення не буде ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. *Додатковим* факультативним об'єктом злочину виступає здоров'я, воля, честь і гідність особи.

Потерпілим від цього злочину є особа, яка згідно з КПК може давати показання при допиті під час дізнання або досудового слідства, – підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, експерт.

Об'єктивна сторона злочину полягає в примушуванні давати показання при допиті. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є також спосіб – незаконні дії.

Допит – це слідча дія, яка полягає у взятті показань у певних учасників кримінального судочинства й фіксації їх у протоколі допиту. Поняттям допиту в ст. 373 охоплюється також і така слідча дія, як очна ставка. Примушування давати показання під час проведення інших слідчих дій (наприклад, обшуку, виїмки) не утворює складу злочину, передбаченого ст. 373, і за наявності підстав може кваліфікуватися за ст.ст. 365 або 424.

Під *примушуванням* у ч. 1 ст. 373 розуміється психічний вплив на особу, яку допитують, з метою отримати потрібні для особи, яка провадить допит, показання. Допит шляхом незаконних дій має місце, коли він провадиться з використанням шантажу, обману, гіпнозу, з незаконним обмеженням прав потерпілого, його підкупом тощо. Для кваліфікації злочину не має значення, отримав винний таким шляхом правдиві або неправдиві показання.

Вчинення особою, яка провадить допит, дій, що ґрунтуються на чинному законодавстві (наприклад, багаторазове попередження про

кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання, правомірне використання тактичних прийомів проведення допиту) не містить складу цього злочину. Не можуть кваліфікуватись за ст. 373 і дії, пов'язані з порушенням процесуального порядку й проведення допиту, якщо вони не були спрямовані на примушування давати показання при допиті.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення незаконних дій при допиті.

Суб'єкт злочину спеціальний. Ним є особа, яка провадить дізнання (начальник органу дізнання, дізнавач), або досудове слідство (слідчий, начальник слідчого підрозділу, прокурор).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом.

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його: 1) із застосуванням до потерпілої особи насильства; 2) із знущанням над нею (ч. 2 ст. 373).

Під *насильством* у цьому випадку слід розуміти здійснення фізичного впливу на особу, яку допитують, що завдало їй фізичного болю або спричинило тілесні ушкодження. Умисне заподіяння смерті або тяжких тілесних ушкоджень потерпілому потребує кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 373 і відповідною частиною ст.ст. 115 або 121. Прикладами знущання, передбаченого ч. 2 ст. 373, можуть бути: багатогодинні допити, позбавлення їжі або води, вплив шумом або світлом, насміхання над фізичними вадами потерпілого, образа його релігійних або національних почуттів тощо.

Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок реалізації конституційних засад здійснення судочинства. *Додатковим факультативним об'єктом* можуть виступати честь та гідність особи, її здоров'я та недоторканність, майнові блага.

Предметом злочину є вирок, рішення, ухвала або постанова, що постановляються суддею (суддями).

Об'єктивна сторона злочину полягає в постановленні суддею (суддями) завідомо неправосудного судового рішення. Неправосудним є судові рішення, в якому завідомо неправильно застосовано норму матеріального права, яке постановлено з грубим порушенням норм процесуального права, або в якому завідомо є невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи.

Злочин вважається закінченим з моменту постановлення суддею (суддями) судового рішення.

Суб'єктом злочину можуть бути тільки судді, які одноособово чи в колегіальному складі розглядають справи в судах першої інстанції, апеляційних або касаційних судах.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 375) є: 1) спричинення тяжких наслідків; 2) вчинення його з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах.

До тяжких наслідків можна віднести засудження потерпілого до позбавлення волі, його самогубство чи замах на нього, тяжке захворювання тощо.

Втручання в діяльність судових органів (ст. 376).

Об'єктом злочину є порядок здійснення правосуддя в частині реалізації загального конституційного принципу незалежності суддів при здійсненні правосуддя.

Потерпілим від злочину є суддя. Про поняття судді див. коментар до ст. 377.

Об'єктивна сторона злочину полягає у втручанні в діяльність судді.

Під втручанням розуміється вплив у будь-якій формі на суддю з метою перешкодити виконанню ним своїх службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення. До конкретних форм впливу можна віднести: прохання, вказівку, погрозу, підкуп, критику судді в засобах масової інформації до вирішення конкретної справи у зв'язку з її розглядом, проведення пікетів, мітингів тощо. Вплив на суддю може здійснюватись і через третіх осіб – близьких родичів, колеги по роботі тощо. У випадках, коли формою впливу на суддю є погроза або насильство, вчинене за наявності підстав підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст. 376 і ст. 377.

Злочин вважається закінченим з моменту здійснення впливу на суддю, незалежно від того, чи вдалося винному перешкодити судді у виконанні ним службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є мета – перешкодити виконанням суддею службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення.

Кваліфікуючими ознаками злочину є втручання в діяльність судді, яке: 1) перешкодило запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила; 2) вчинено особою з використанням свого службового становища.

Вплив на суддю, що став перешкодою запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила, утворює кваліфікуючу ознаку тільки в разі, коли здійснення впливу на суддю безпосередньо призвело до зазначених наслідків. Втручання в діяльність судді, вчинене особою з використанням свого службового становища, – це зловживання службовою особою своїми повноваженнями задля впливу на суддю з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення.

Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений законом порядок здійснення правосуддя в частині діяльності судді, народного засідателя чи присяжного. *Додатковим* обов'язковим його об'єктом виступає життя особи.

Потерпілими від злочину можуть бути: 1) суддя; 2) народний засідатель; 3) присяжний; 4) їх близькі родичі. Посягання на Голову чи суддю КС або ВС, або вищих спеціалізованих судів України у зв'язку з їх державною діяльністю слід кваліфікувати за ст. 112.

Об'єктивна сторона злочину проявляється в посяганні на життя зазначеного потерпілого й може виражатися в: 1) його умисному вбивстві; 2) замаху на його вбивство. При вчиненні цього злочину в другій його формі не має значення, який саме замах було вчинено – закінчений чи незакінчений.

Закінченим цей злочин вважається: у першій його формі – з моменту настання смерті потерпілого; у другій формі – з моменту вчинення дій, які утворюють замах на його вбивство.

Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому інтелектуальним моментом умислу має, зокрема, охоплюватись специфічний соціальний статус потерпілого (те, що він є суддею, народним засідателем чи присяжним або близьким родичем однієї з цих осіб).

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони вбивства чи замаху на вбивство судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів є *мотив*. Такого роду посягання здійснюється у зв'язку з діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя. Якщо такий зв'язок відсутній, а вбивство чи замах на вбивство таких осіб вчинено за інших мотивів (із ревнощів, хуліганських спонукань, помсти на побуто-

вому ґрунті тощо), дії винного слід кваліфікувати за відповідною частиною (відповідним пунктом ч. 2) ст. 115, а в певних випадках за ст. 112 (якщо мав місце замах на вбивство – ще й за відповідною частиною ст. 15).

Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383).

Об'єктом злочину є правосуддя в частині забезпечення процесуального порядку отримання доказів у кримінальній справі.

Об'єктивна сторона злочину полягає в завідомо неправдивому повідомленні суду, прокурору, слідчому або органу дізнання про вчинення злочину. Повідомлення може бути здійснене в різних формах письмово, усно, за підписом особи, яка його зробила, або без такого (анонімним). Неправдиве – це таке повідомлення, коли воно стосується злочину, якого насправді не було чи нібито воно мало місце, або коли в ньому міститься інформація про вчинення злочину особою, яка насправді його завідомо для винного не вчиняла, або про вчинення особою більш тяжкого злочину, ніж той, що вона насправді вчинила. Якщо неправдиве повідомлення стосується аморальної поведінки, дисциплінарного проступку чи адміністративного правопорушення, воно не утворює складу цього злочину.

Злочин вважається закінченим з моменту надходження неправдивого повідомлення до суду, прокурора, слідчого або органу дізнання.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючими ознаками злочину є поєднання його: 1) з обвинуваченням особи в тяжкому чи особливо тяжкому злочині; 2) зі штучним створенням доказів обвинувачення, а також 3) вчинення його із корисливих мотивів.

Під штучним створенням доказів обвинувачення розуміється підроблення документів, що є доказами в кримінальній справі, виготовлення фальшивих речових доказів тощо.

Втеча з місця позбавлення волі або з-під варту (ст. 393).

Об'єктом злочину є нормальна діяльність органів кримінально-виконавчої системи із забезпечення виконання вироку щодо позбавлення особи волі чи її арешту або постанови судді чи ухвали суду про застосування запобіжного заходу у виді взяття під варту.

Об'єктивна сторона злочину полягає у втечі, тобто самовільному залишенні місця позбавлення волі або місця перебування під вартою особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі або арешту чи

перебуває в попередньому ув'язненні. Самовільним визнається залишення, яке здійснено без належного дозволу чи за відсутності законних підстав. Втеча може бути вчинена з виправних установ, з установ для попереднього ув'язнення, з кабінету прокурора, слідчого або особи, яка провадить дізнання, із залу судового засідання, місця проведення слідчих дій, з транспортного засобу для конвоювання, з гауптвахти чи ізолятора тимчасового тримання. До способів втечі, передбаченої ч. 1 ст. 393, можна, зокрема, віднести обман, відкрите залишення місця позбавлення волі чи арешту, підкуп охорони. Втеча утворює склад цього злочину лише у випадку, якщо особі було оголошено суддею чи судом про застосування до неї запобіжного заходу у виді взяття під варту, або після оголошення вироку суду, у резолютивній частині якого зазначено про застосування запобіжного заходу у виді взяття під варту до набрання вироком законної сили, або після набрання вироком законної сили.

Злочин вважається закінченим з моменту фактичного залишення місця позбавлення волі або місця утримання під вартою. Цей злочин є триваючим.

Суб'єкт злочину спеціальний. Ним є особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі або арешту або до якої застосовано запобіжний захід у виді взяття під варту.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення втечі: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб; 4) у поєднанні із заволодінням зброєю чи її використанням; 5) із застосуванням насильства чи погрозою його застосування; 6) шляхом підкопу; 7) з пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони.

Втеча вважається вчиненою за попередньою змовою групою осіб, якщо цей злочин спільно вчинили дві й більше особи, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення. Під способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб, слід розуміти такий спосіб втечі, який створював реальну небезпеку для життя та здоров'я потерпілого. Це можуть бути вибух, підпал, затоплення, отруєння тощо.

Поняттям заволодіння зброєю охоплюється її крадіжка, грабіж та інше протиправне її вилучення в законного володільця чи власника. Під використанням зброї розуміється її застосування за безпосереднім призначенням чи погроза такого застосування.

Втеча із застосуванням насильства чи погрозою його застосування має місце, якщо насильство чи погроза його застосування виступали способами втечі. Під насильством слід розуміти здійснення фізичного впливу на потерпілого, який може полягати в нанесенні побоїв, катуванні, заподіянні легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Під погрозою застосування насильства розуміється залякування потерпілого застосуванням фізичного насильства.

Підкоп передбачає риття в будь-який спосіб підземних ходів (траншей), через які можна проникнути на інші ділянки території установи або за її межі. Пошкодження інженерно-технічних засобів охорони може полягати у виведенні з ладу будь-яких складових системи охорони виправної установи, приведенні вказаних засобів охорони до непридатного стану.

Приховування злочину (ст. 396).

Об'єкт злочину є діяльність суду, органів досудового слідства та дізнання з своєчасного виявлення, прискання та розкриття злочинів.

Об'єктивна сторона злочину полягає в заздалегідь не обіцяному приховуванні тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Таке приховування передбачає приховування злочинця, слідів злочину, засобів та знарядь вчинення злочину, факту придбання або збуту майна, здобутого в результаті його вчинення, легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом. Способами приховування можуть, зокрема, бути надання злочинцю сховища, транспортних засобів, знищення слідів злочину, перенесення знарядь злочину в інше місце, зміна зовнішнього вигляду злочинця, забезпечення злочинця підробленими документами. Якщо спосіб приховування сам по собі є злочинним, він потребує самостійної кримінально-правової оцінки. Якщо винний для приховування злочину вчинив вбивство, то його дії слід кваліфікувати тільки за п. 9 ч. 2 ст. 115. Якщо особа з метою приховати злочин вчиняє завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину або дає завідомо неправдиве показання, її дії кваліфікуються, відповідно, за ст.ст. 383 або 384. Склад цього злочину утворює приховування лише тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій, що спрямовані на приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому особа не обов'язково повинна знати, що приховує саме тя-

жкий чи особливо тяжкий злочин, – вона повинна усвідомлювати фактичні обставини вчиненого діяння, яке за законом визнається тяжким чи особливо тяжким злочином.

Частина 2 ст. 396 передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила заздалегідь не обіцяне приховування злочину.

Контрольні питання

1. Розкрийте поняття злочинів проти правосуддя.
2. Загальна характеристика злочинів проти правосуддя.
3. Види (групи) злочинів проти правосуддя.
4. Дайте кримінально-правову характеристику злочинам, які посягають на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду.
5. Кримінально-правова характеристика злочинів, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, власність суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників судочинства.
6. Кримінально-правова характеристика злочинів, які посягають на відносини, що забезпечують одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі.
7. Кримінально-правова характеристика злочинів, які посягають на відносини, що забезпечують своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань.
8. Кримінально-правова характеристика злочинів, які посягають на відносини, що забезпечують належне виконання рішень, вироків, ухвал, постанов суду і призначеного покарання.

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ)

План

1. Поняття, загальна характеристика та види військових злочинів.
2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів.

1. Поняття, загальна характеристика та види військових злочинів

Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) розміщені в розділі XIX Особливої частини Кримінального кодексу України в ст.ст. 401 – 435. Стаття 65 Конституції України визначає, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Відповідно до ст. 17 Конституції захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладається на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки й захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави. На території України забороняється створення й функціонування будь-яких збройних формувань, не передбаченим законом. На території України не допускається розташування іноземних військових баз.

Військовими злочинами згідно зі ст. 401 визнаються передбачені цим розділом злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів. За відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Прикордонних військ України, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також інші особи, визначені законом.

Родовим об'єктом військових злочинів є встановлений порядок несення або проходження військової служби, під яким розуміють врегульовані правовими нормами суспільні відносини, що виникають та

існують при проходженні служби різними категоріями військовослужбовців у процесі їх службової та бойової діяльності. Цей порядок заснований на Конституції України, окремих законах, військових статутах, положеннях військової присяги, наказах міністра оборони України та інших нормативних актах. Конкретні військові злочини посягають на окремі сфери цього порядку, що є безпосередніми об'єктами цих злочинів.

Безпосередні об'єкти цих злочинів – порядок у певних сферах (наприклад, порядок відносин між військовослужбовцями, порядок користування військовим майном, порядок несення певних видів служби тощо).

Додатковим необхідним або факультативними безпосередніми об'єктами військових злочинів у сфері службової діяльності можуть бути: життя, здоров'я, воля, честь і гідність особи, її права та свободи, власність, довілля, інші блага.

Деяким військовим злочинам властивий *спеціальний предмет, а саме:*

1) зброя, бойові припаси, вибухові або інші бойові речовини, засоби пересування, військова та спеціальна техніка, інше військове майно (ст. 410);

2) предмети обмундирування або спорядження (ст. 413);

3) бойові, спеціальні чи транспортні машини (ст. 415);

4) повітряний апарат (ст. 416);

5) корабель (ст. 417);

6) відомості військового характеру, що становлять державну таємницю, або документи чи матеріали, що містять такі відомості (ст. 422);

7) транспортні засоби, споруди й інше військове майно (ст. 423);

8) речі, що знаходяться при вбитих чи поранених (ст. 432) тощо.

У деяких розглядуваних злочинах закон вказує на спеціальних *потерпілих*, наприклад, особа, підлегла по службі (ст. 423), будь-хто з населення в районі воєнних дій (ст. 433), військовополонений (ст. 434) тощо.

Об'єктивна сторона військових злочинів полягає у вчиненні суспільно небезпечного діяння, що порушує встановлений порядок несення або проходження військової служби. Такі діяння можуть бути вчинені як шляхом дії (статті 404, 405, 432 КК та ін.), так і бездіяльності (статті 403, 425, 426 КК та ін.), а також дії та бездіяльності (статті 415, 417, 422 КК та ін.). Деякі склади військових злочинів містять як необхідну або кваліфікуючу ознаку вказівку на настання тяжких наслідків (статті 416, 421 КК та ін.): зрив виконання бойового завдання,

загибель людей, заподіяння тілесних ушкоджень, знищення або пошкодження цінного воєнного майна, послаблення боєздатності підрозділу тощо.

Ряд військових злочинів характеризується такими ознаками, як вчинення діяння в умовах воєнного стану, у бойовій обстановці, під час бою, у районі бойових дій. Ці ознаки свідчать про підвищену суспільну небезпеку діяння.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Бойова обстановка – період перебування військової частини, підрозділу, окремих військовослужбовців у безпосередньому зіткненні з противником, підготовка чи ведення бою (бойової операції). Бойова обстановка може виникнути як у воєнний, так і в мирний час, наприклад, при відбитті нападу на державний кордон України.

Поле бою – це частина території суші, повітряного або водного простору, на якій відбувається, відбулося або повинно відбутися озброєне зіткнення з противником.

Район військових(воєнних) дій – це ширший простір, ніж поле бою. Це територія, яка зайнята під час бойових дій військами в межах від переднього краю фронту до розташування тилових підрозділів фронту.

Суб'єктивна сторона військових злочинів характеризується або умисною виною (статті 402, 404, 406 КК та ін.), або виною необережною (статті 403, 412 КК та ін.), деякі військові злочини можуть вчинятися як умисно, так і необережно (статті 418, 419, 420 КК та ін.).

У деяких умисних злочинах обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони є *мотив* (наприклад, корисливі мотиви, інші особисті інтереси чи інтереси третіх осіб – ст. 423; боягузтво або легкодухість – ст. 430), чи *мета* (наприклад, ухилення від військової служби – ст. 408) злочину. Такий злочин, як здача чи залишення ворогові засобів ведення війни, має бути вчинений *не з метою сприяти ворогові*, оскільки в такому разі дії винного слід кваліфікувати за ст. 111 КК «Державна зрада».

Суб'єктами військових злочинів можуть бути: а) військовослужбовці Збройних Сил України; б) військовослужбовці Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України; в) військовослужбовці військових формувань, утворених відповідно до законів України; г) військовослужбовці Державної спеціальної служби транспорту; д) особи, щодо яких є спеціальна вказівка в законодавстві України; е) військовозобов'язані під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів. Таким чином, закон виділяє два види суб'єктів військових злочинів – військовослужбовців і військовозобов'язаних під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Військовослужбовці – громадяни України, які проходять службу на території України. До військовослужбовців належать: особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани, військовослужбовці строкової й надстрокової служби та військової служби за контрактом Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби національної безпеки України, військ цивільної оборони, а також інших військових формувань, що створюються Верховною Радою України, стратегічних сил стримування, які дислокуються на території України, військовослужбовці-жінки, курсанти військових навчальних закладів.

Початком проходження військової служби вважається: а) день прибуття до військового комісаріату для відправлення у військову частину – для призовників і офіцерів, призваних із запасу; б) день зарахування до списків особового складу військової частини (військового закладу, установи тощо) – для військовозобов'язаних і жінок, які вступають на військову службу за контрактом; в) день призначення на посаду курсанта (слухача) вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу вищого навчального закладу – для громадян, які добровільно вступають на військову службу; г) день призначення на посаду – для громадян, які прийняті на військову службу до Служби безпеки України.

Закінченням проходження військової служби вважається день, з якого військовослужбовець виключений наказом по військовій частині (військовому закладу, установі тощо) зі списків особового складу.

Військовозобов'язаний – особа, яка перебуває в запасі. Для військовозобов'язаних, призваних на навчальні (чи перевірні) або спеціальні збори, початком та закінченням служби є відповідно перший день фактичного перебування на цих зборах і останній день цих зборів.

Суб'єктами ряду військових злочинів можуть бути військовополонені ворожої армії, військовослужбовці України під час перебування в полоні у ворога.

Не вважаються суб'єктами військових злочинів співробітники органів внутрішніх справ, робітники та службовці військових частин і установ, учні військових ліцеїв.

Підлягають відповідальності за статтями про військові злочини (з посиланням на ст. 27 КК) будь-які особи, які є співучасниками (організаторами, підбурювачами, пособниками) цих злочинів. У деяких випадках особа, яка вчинила військовий злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних сил України.

Громадяни України, які проходять альтернативну службу, не є військовослужбовцями.

Із спеціальним суб'єктом військових злочинів як специфічною їх ознакою пов'язані *деякі питання кваліфікації цих злочинів*.

Згідно з частиною 3 ст. 401 співучасть у військових злочинах осіб, не зазначених у цій статті, тягне відповідальність за відповідними статтями розділу XIX Особливої частини КК. Це положення є законодавчим визначенням принципу відповідальності співучасників злочинів зі спеціальним суб'єктом, іншими словами, виконавцями будь-якого злочину, передбаченого ст.ст. 402-435 можуть бути лише військовослужбовці, а іншими співучасниками – й цивільні особи (наприклад, як пособник – у разі підробки документів, які стали підставою незаконного звільнення з військової служби, або як підбурювач – у разі схиляння військовослужбовця до викрадення зброї тощо).

Цивільні особи не можуть бути співвиконавцями військових злочинів. Тому в разі, коли військовослужбовець і цивільна особа спільними зусиллями виконують об'єктивну сторону військового злочину, остання несе відповідальність за вчинення військового злочину як пособник (кваліфікуюча ознака "за попередньою змовою групою осіб" у цьому оазі не застосовується). Так само кваліфікуються й дії цивільної особи, яка вчинила діяння, що містить ознаки військового злочину, замість військовослужбовця (наприклад, якщо військовослужбовець схилив цивільну особу до умисного знищення військового майна. При цьому такий військовослужбовець визнається виконавцем злочину).

Окремі військові злочини можуть бути вчинені лише військовослужбовцями (військовозобов'язаними), для яких властиві спеціальні ознаки, що підлягають встановленню в кожній конкретній кримінальній справі. Такими військовослужбовцями (військовозобов'язаними),

зокрема, є військова службова особа (ст.ст. 423-426), військовий начальник (ст. 427), командир військового корабля, особа зі складу команди військового корабля (ст. 428), підлеглий (ст.ст. 402-405), особа, яка входить до складу варти (вахти) або патруля (ст. 418), особа, яка входить до складу наряду з охорони державного кордону України (ст. 419), особа, яка входить до складу сил бойового чергування (бойової служби) (ст. 420), особа, яка входить до складу добового наряду частини (крім варти і вахти) (ст. 421), особа, якій були довірені документи або матеріали, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю а також предмети, відомості про які становлять державну таємницю (ч. 2 ст. 422), український військовослужбовець, який перебуває в полоні (ст. 431), тощо. Виконавцями перелічених злочинів можуть бути лише особи, які мають відповідні ознаки. Інші військовослужбовці (військовозобов'язані), а так само цивільні особи можуть нести відповідальність за вказані злочини тільки як організатори, підбурювачі чи пособники.

Положення, що міститься в ч. 4 ст. 401 КК, означає, що особа, яка вчинила військовий злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності, як правило, за певних, дещо особливих умов.

За загальним правилом, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із вчиненням військовим злочином поєднується із застосуванням до військовослужбовця (військовозобов'язаного) дисциплінарного стягнення. У разі вчинення військовослужбовцем (військовозобов'язаним) іншого, не військового злочину, звільнення його від кримінальної відповідальності застосування дисциплінарного стягнення не тягне. Проте питання про накладення дисциплінарного стягнення на військовослужбовця (військовозобов'язаного), звільненого від кримінальної відповідальності, може судом не ставитися в разі, якщо на момент розгляду справи судом, наприклад: а) військовослужбовець підлягає звільненню з військової служби в запас або відставку у зв'язку з його непридатністю до неї за станом здоров'я в мирний час або взагалі; б) військовозобов'язаний підлягає звільненню з навчальних, перевірних або спеціальних зборів з подальшим звільненням з військової служби у відставку у зв'язку з його повною непридатністю до неї за станом здоров'я.

Звичайно розмежування військового злочину та дисциплінарного проступку здійснюється за правилом, що впливає із ч. 2 ст. 11, але тільки в разі, якщо склад злочину характеризується оціночними ознаками (наприклад, чи є наслідки необережного невиконання наказу начальника тяжкими або чи є предмет таким, що становить підвищену

небезпеку для оточення). Якщо ж діяння характеризується як військовий злочин за допомогою абсолютно визначених ознак, в яких відображено його суспільну небезпеку, воно не може визнаватися дисциплінарним проступком. Тому й факт звільнення військовослужбовця (військовозобов'язаного) від кримінальної відповідальності за ст. 44 КК не означає визнання діяння дисциплінарним проступком.

Відповідно до безпосереднього об'єкта (*безпосереднім об'єктом* цієї групи злочинів є порядок підлеглості й військової честі) можуть бути виділені такі групи (види) військових злочинів .

1. Проти порядку підлеглості і військової честі:

- непокора (ст. 402);
- невиконання наказу (ст. 403);
- опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404);
- погроза або насильство щодо начальника (ст. 405);
- порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406).

2. Проти порядку проходження військової служби:

- самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407);
- дезертирство (ст. 408);
- ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409).

3. Проти порядку користування військовим майном і його зберігання:

- викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410);
- умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411);
- необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412);
- марнотратство або втрата військового майна (ст. 413);
- порушення правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами й предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414).

4. Проти порядку експлуатації військової техніки:

- порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415);
- порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416);

- порушення правил кораблеводіння (ст. 417).

5. *Проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб:*

- порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418);

- порушення статутних правил несення прикордонної служби (ст. 419);

- порушення статутних правил несення бойового чергування (ст. 420);

- порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421).

6. *Проти встановленого порядку збереження військової таємниці:*

- розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422).

7. *Військові службові злочини:*

- зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 423);

- перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 424);

- недбале ставлення до військової служби (ст. 425);

- бездіяльність військової влади (ст. 426).

8. *Проти порядку несення служби на полі бою і в районі воєнних дій:*

- здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427);

- залишення гинучого військового корабля (ст. 428);

- самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429);

- добровільна здача в полон (ст. 430);

- злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431);

- мародерство (ст. 432);

- насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433).

9. *Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями:*

- погане поводження з військовополоненими (ст. 434);

- незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та зловживання ними (ст. 435).

2. Юридичний аналіз окремих складів злочинів

Непокора (ст. 402).

Непокора – це відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу.

Об'єктом злочину є порядок виконання у військових формуваннях України наказів, який забезпечує необхідні в умовах військової служби відносини підлеглості та військової честі. Одним із головних зага-

льних обов'язків усіх військовослужбовців є обов'язок беззастережно виконувати накази командирів (начальників), крім явно злочинних. Це обумовлено характерним для всіх військових формувань принципом єдиноначальності.

З об'єктивної сторони злочин може виражатися у двох формах: 1) відкрита відмова виконати наказ начальника; 2) інше умисне невиконання наказу. Під наказом у ст. 401 КК розуміється одна із форм реалізації владних функцій, організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків військової службової особи, змістом якої є пряма, обов'язкова для виконання вимога начальника про вчинення або не вчинення підлеглим (групою підлеглих) певних дій по службі. У контексті ст. 402 під наказом розуміється також пряма вимога у вигляді розпорядження, вказівки, команди тощо. Суттєве кримінально-правове значення має характер відданого наказу.

Так наказ завжди має бути конкретним. Тому не можна розглядати як невиконання наказу невиконання військовослужбовцем загальних вимог служби, які містяться в статутах, порадиниках, інструкціях тощо. Крім того, наказ має бути законним і виданим тільки в межах компетенції відповідної службової особи, а наказ з фінансових, матеріально-технічних та кадрових питань, – крім того, у письмовій формі. Якщо наказ виданий з порушенням вимог, які до нього пред'являються законодавством, він є незаконним.

Підлеглий не несе відповідальності за ст. 402 за невиконання наказу начальника, якщо цей наказ був незаконним (відданий невідповідною особою, у неналежному порядку, виходив за межі повноважень командира (начальника), за своїм змістом суперечив чинному законодавству, був пов'язаний з порушенням конституційних прав і свобод людини та громадянина). За умисне ж виконання явно злочинного наказу начальника підлеглий підлягає відповідальності як пособник відповідного військового службового злочину (скажімо, за виконання наказу начальника караулу про застосування фізичного насильства щодо заарештованих чатовий має нести відповідальність за ч. 5 ст. 27 і ч. 2 ст. 424).

Відкрита відмова виконати наказ начальника – найбільш зухвала форма непокори – передбачає наявність заяви (усної чи письмової) підлеглого про його небажання виконувати наказ, або інше демонстративне його невиконання, яке може супроводжуватись будь-якими репліками чи здійснюватися мовчки. Від непокори слід відрізнити випадки суперечки, коли підлеглий вступає в обговорення наказу, вияв-

ляючи своє незадоволення у зв'язку з його отриманням, але врешті-решт наказ виконує.

Інше умисне невиконання наказу полягає в тому, що підлеглим наказ начебто приймається до виконання, але насправді не виконується. Невиконання наказу може полягати: а) у діях, вчиняти які наказ прямо забороняв; б) невиконанні дій, які мали бути виконані згідно з наказом; в) у виконанні таких дій з порушенням встановлених наказом строків та інших обов'язкових умов їх виконання.

Військовослужбовець, який ухиляється від несення внутрішньої чи іншої спеціальної служби та відмовляється виконати наказ начальника про повернення до виконання своїх спеціальних обов'язків, має нести відповідальність за сукупністю злочинів, передбачених ст. 402 і ст.ст. 418, 419, 420 або 421. Проте вчинена особою зі складу варти, патруля, внутрішнього наряду тощо непокора, не пов'язана з дотриманням правил несення відповідної спеціальної служби (наприклад, відмова прибрати у вартовому приміщенні), кваліфікується тільки за ст. 402.

Непокора вважається закінченою, залежно від форми її вчинення, з моменту відмови виконати наказ начальника або з моменту його фактичного невиконання.

Суб'єктом злочину є військовослужбовець (військовозобов'язаний під час проходження зборів), підлеглий щодо начальника, який віддав наказ.

З *суб'єктивної сторони* злочин у першій його формі може бути вчинений лише з прямим умислом, а в другій – з прямим або непрямим умислом. *Мотиви* непокори загалом не мають значення для кваліфікації. Проте, якщо наказ не виконаний з мотивів його явної незаконності, відповідальність виключається. Якщо сам наказ був законним, але непокора спровокована попередніми незаконними діями начальника щодо даного підлеглого, питання про відповідальність має вирішуватися з урахуванням конкретних обставин справи.

Кваліфікуючими ознаками злочину є: 1) вчинення його групою осіб; 2) спричинення ним тяжких наслідків.

Слід мати на увазі, що відповідні дії повинні розглядатися як вчинені групою осіб незалежно від того, притягнуті до кримінальної відповідальності всі співучасники злочину чи лише один із них, а щодо інших кримінальне переслідування припинено за nereабілітуючих обставин. Підбурювання групи військовослужбовців до непокори, якщо при цьому непокора вчинена не була з причин, не залежних від волі підбурювача, кваліфікується за ст. 14, ч. 4 ст. 27 і ч. 2 ст. 402.

Під тяжкими наслідками в ч. 2 ст. 402 слід розуміти зрив виконання бойового завдання (яким у мирний час є, скажімо, несення караульної або прикордонної служби, бойового чергування), спричинення значної матеріальної шкоди тощо. Питання про наявність чи відсутність тяжких наслідків є питанням факту й вирішується судом у кожному випадку окремо на підставі всіх обставин справи.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його:

1) в умовах воєнного часу; 2) в бойовій обстановці.

Бойову обстановку в цій та інших статтях розділу XIX Особливої частини КК слід розуміти як певний стан військових з'єднань, частин (кораблів) та (або) підрозділів, за яким вони ведуть погоджені дії з метою знешкодження (розгрому) військового супротивника, оволодіння важливими районами (рубежами) або утримання їх і виконання інших тактичних завдань. Бойова обстановка може мати місце під час загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного і морського, а також наступального та оборонного бою, бою в місті, в оточенні; відбиття висаджування морського десанту тощо.

Бойова обстановка може виникнути в мирний час, наприклад, при ліквідації прикордонних конфліктів, при порушенні недоторканності повітряного чи морського простору України, у деяких інших випадках. Згідно з законодавством України серед основних завдань забезпечення військової безпеки в мирний час є такі, як забезпечення недоторканності державних кордонів у повітрі, на суходолі та на морі, припинення можливих провокацій та посягань на суверенітет країни. Як один із заходів територіальної оборони допускаються військові заходи, що застосовуються під час загрози або відбиття агресії, зокрема з метою захисту державного кордону від посягань ззовні й боротьби з диверсійно-розвідувальними силами та іншими озброєними формуваннями агресора на території країни. Для виконання цих завдань можуть бути залучені ЗС та інші військові формування.

Ознаки «вчинення злочину в умовах воєнного стану» та «вчинення злочину в бойовій обстановці» не застосовуються при кваліфікації злочинів, вчинених військовослужбовцями українських миротворчих контингентів під час проходження служби в цих контингентах, оскільки: а) Верховною Радою України стан війни ні з однією із країн, на території яких дислокуються ці контингенти, не оголошується; б) у вказаних випадках воєнного нападу на Україну не існує, а внутрішні конфлікти в тій чи іншій країні не мають характеру агресії проти країни, з якими Україна підписала договори про спільну оборону від агресії; в) зазначені контингенти не призначені для ведення військових дій

з метою знешкодження військового супротивника та виконання інших тактичних завдань, взагалі не мають такого супротивника та фактично не ведуть такі дії.

Невиконання наказу (ст. 403).

Об'єктом злочину є порядок виконання у військових формуваннях України наказів, який забезпечує необхідні в умовах військової служби відносини підлеглості та військової честі. Цей злочин має місце, якщо невиконання наказу вчинене за відсутності ознак, зазначених у ч. 1 ст. 402 КК, якщо воно спричинило тяжкі наслідки.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується тими самими ознаками, що й при непокорі, за винятком того, що потрібне настання тяжких наслідків (наприклад, зрив тих або інших заходів щодо забезпечення постійної бойової готовності підрозділу, частини, корабля). *Об'єктивна сторона* злочину характеризується тільки бездіяльністю. За ст. 403 мають каратися випадки невиконання, неточного або неповного виконання законного наказу внаслідок неухважності, безпам'ятності тощо. Злочин є закінченим з моменту фактичного настання тяжких наслідків.

До тяжких наслідків можуть бути віднесені зрив виконання бойового завдання, завдання значної матеріальної шкоди, катастрофу, аварію, пожежу, значне забруднення навколишнього середовища й т. ін. До тяжких наслідків невиконання наказу, змістом якого, наприклад, було попередження найбільш серйозних форм підриву військової дисципліни з боку інших військовослужбовців, є вчинення таких дій, як викрадення зброї, дезертирство тощо.

Суб'єктом злочину є військовослужбовець (військовозобов'язаний під час проходження зборів), підлеглий щодо начальника, який віддав наказ.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережністю у вигляді злочинної недбалості або злочинної самовпевненості, що є результатом легковажного розрахунку, неправильного розуміння наказу, забудькуватості тощо.

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є його вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 2).

Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404).

Додатковий факультативний об'єкт цього злочину: життя, здоров'я, тілесна недоторканність зазначених осіб, оскільки опір або примушування може супроводжуватися насиллям над особою.

Об'єктивна сторона злочину полягає в опорі начальника, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків.

Опір – це перешкоджання начальникові або іншій особі виконувати покладені на неї обов'язки з військової служби. При опорі винний намагається не допустити виконання начальником або іншою особою службових обов'язків, не дати йому можливості діяти в даній конкретній ситуації відповідно до закону, вимог військових статутів або наказу начальника.

Під *примушуванням* розуміються дії, спрямовані на те, щоб примусити начальника чи іншу особу порушити обов'язок з військової служби, тобто вчинити незаконні дії в інтересах того, хто примушує, або діяти всупереч інтересам служби. Примушування передбачає наявність конкретної незаконної вимоги до зазначених осіб. Фізичне або психічне насильство (погроза) щодо начальника на ґрунті невдоволення його службовою діяльністю, але без наявності конкретних вимог може спричиняти відповідальність за ст. 405 КК.

Інші особи – це особи, які виконують покладені на них обов'язки з військової служби – військовослужбовці, що входять до складу нарядів гарнізонної, внутрішньої та інших спеціальних служб або виконують статутні вимоги чи конкретні обов'язки на підставі наказу начальника.

Злочин вважається закінченим з моменту опору або примушування, незалежно від досягнення винним своїх цілей.

Суб'єктом злочину є військовослужбовець (військовозобов'язаний під час зборів), який є підлеглим щодо відповідного начальника, а так само інший військовослужбовець, якщо опір (примушування) вчинені ним щодо особи, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби. У разі, коли дії, які із зовнішньої сторони полягають в опорі, вчинюються військовослужбовцем щодо особи, яка не є для нього начальником і не виконує у цей час обов'язків з військової служби (наприклад, рядовим – щодо сержанта іншої військової частини), вони, з урахуванням конкретних обставин справи, можуть кваліфікуватися як порушення статутних правил відносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості або як злочин проти життя та здоров'я особи, або як злочин проти авторитету органів державної влади тощо.

З *суб'єктивної сторони* злочин характеризується прямим умислом. Ставлення до тяжких наслідків (ч. 2 ст. 404) може характеризуватися як умислом, так і необережністю, а ставлення до смерті начальника чи

іншої особи, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби (ч. 4 ст. 404), – тільки умислом,

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його: 1) групою осіб; 2) із застосуванням зброї; 3) із спричиненням тяжких наслідків.

Зброєю в ст. 404 слід розуміти предмети (пристрої), призначені для ураження живої чи іншої цілі, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам. Такі предмети (пристрої) можуть бути виготовлені заводським, також за спеціальним замовленням або іншим способом, знаходитись на озброєнні військових формувань України або бути знятими з нього та з виробництва, мати воєнне, спортивне, мисливське чи інше призначення, при цьому бути повністю справними або мати дефекти, які не впливають на їх бойові властивості.

Не можуть визнаватися зброєю сигнальні, стартові пістолети, вибухові пакети та інші імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби, які не містять вибухових та інших загально небезпечних речовин та сумішей, навчальна зброя, предмети побутового призначення (сокира, пасок тощо) або не чітко визначеного призначення, хоча спеціально пристосовані для заподіяння тілесних ушкоджень чи для вбивства (скажімо, пряжка солдатського паска зі свинцевою пластиною, загострений арматурний прут, дошка певної форми), предмети, які визнаються законодавством України спеціальними засобами (гумова палиця тощо), а також дресировані, також службові собаки чи інші тварини.

Для *кваліфікації* дії винного за ч. 2 ст. 404 не має значення, знаходилась зброя в нього на законних підставах чи ні. В останньому випадку дії особи можуть бути додатково кваліфіковані за ст. 410.

До *тяжких наслідків* у ч. 2 ст. 404 слід відносити смерть однієї або більше осіб, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній, двом чи більше особам.

Погроза або насильство щодо начальника (ст. 405).

Додатковим об'єктом цього злочину виступає особиста безпека і здоров'я начальника. Злочин полягає в погрозі вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

Об'єктивна сторона злочину за ч. 1 ст. 405 КК полягає в погрозі, тобто залякуванні начальника вбивством, заподіянням йому тілесних ушкоджень, нанесенням побоїв, знищенням чи пошкодженням майна; за ч. 2 ст. 405 КК – заподіянні тілесних ушкоджень, побоїв або вчи-

ненні інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

Для поняття погрози необов'язково, щоб винний дійсно мав умисел вчинити насильство над начальником. Найчастіше підлеглий намагається лише залякати начальника, щоб вплинути на його службову діяльність. Погроза повинна бути реальною, мати об'єктивну властивість залякати начальника. Погроза може бути висловлена усно, у письмовому вигляді, жестом, безпосередньо начальнику або через третю особу, під час несення служби й поза нею. Погроза завжди висловлюється у зв'язку з виконанням начальником своїх службових обов'язків.

Суб'єктивна сторона цього злочину полягає в прямому умислі, що поєднаний з метою вплинути на службову діяльність начальника. Мотивом може бути невдоволення службовою діяльністю начальника або помста за цю діяльність чи іншу, що не впливає на кваліфікацію.

Суб'єкт цього злочину – військовослужбовець, за службовим положенням або за військовим званням підлеглий особі, якій погрожує.

Кваліфікуючі ознаки злочину: вчинення його групою осіб, або із застосуванням зброї, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3).

Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406).

Додатковим об'єктом цього злочину є тілесна недоторканність, честь і гідність військовослужбовця, його здоров'я.

Із *об'єктивної сторони* цей злочин характеризується порушенням військовослужбовцем статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що виявилось в завданні побоїв чи вчиненні іншого насильства.

Під іншим насильством слід розуміти застосування фізичного насильства або погрози його застосування з метою примусити військовослужбовця надати послуги особистого характеру, виконувати за винного окремі обов'язки військової служби, передати винному окремі предмети військового обмундирування й спорядження, змінити ставлення до служби й товаришів тощо, а також вчинення винним дій, що принижують і ображають честь та гідність військовослужбовця. Зазначені дії повинні бути пов'язані з порушенням військової служби й військового порядку; у разі вчинення їх на ґрунті особистих взаємовідносин передбачається відповідальність за злочини проти людини.

Злочин вважається закінченим з моменту завдання побоїв чи вчинення іншого насильства.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт цього злочину – військовослужбовець, який не перебуває у відносинах підлеглості з потерпілим.

Кваліфікуючі ознаки цього злочину: вчинення його щодо кількох осіб або заподіяння легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а також таке, що має характер знущання або глузу над військовослужбовцем (ч. 2); вчинення групою осіб або із застосуванням зброї, або таке, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 3). Щодо наслідків досить встановити необережну вину.

Самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407).

Безпосереднім об'єктом є порядок проходження військової служби.

Об'єктивна сторона цього злочину для військовослужбовців строкової служби полягає в самовільному залишенні частини або місця служби, а також нез'явленні їх вчасно без поважних причин на службу в разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпуски або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця (ч. 1), або понад один місяць (ч. 3); для осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів або військовослужбовців за контрактом в аналогічних випадках – тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинене повторно протягом року (ч. 2), або понад один місяць (ч. 3).

Територія частини (підрозділу) – це простір у межах казарменого, табірнього, похідного або бойового її розташування. Самовільний вихід з одного підрозділу до іншого підрозділу тієї самої частини чи місця служби, якщо це не супроводжувалося залишенням її розташування, не утворює складу самовільного залишення частини.

Місце служби, якщо воно не збігається з розташуванням частини, – це будь-яке інше місце, де військовослужбовець зобов'язаний протягом певного часу виконувати військові обов'язки або перебувати за наказом чи дозволом командира (начальника). Ними вважаються, наприклад, місця виконання господарських робіт або іншого службового завдання поза розташуванням частини, проведення навчальних занять або культурно-масових заходів, перебування команди військовослужбовців для пересування (ешелон, поїзд, маршова колона), маршрут пересування й місце перебування у відраженні, зазначені в посвідченні про відрадження.

Самовільним визнається залишення військовослужбовцем строкової служби розташування частини або місця служби без дозволу командира (начальника). Залишення частини або місця служби не може вважатися самовільним, якщо воно мало місце з дозволу начальника, який хоч і не уповноважений надавати звільнення, наприклад, з дозволу командира взводу. Відповідальність за такі неправомірні дії покладається на начальника, який допустив порушення порядку звільнення.

Нез'явлення вчасно на службу полягає в тому, що військовослужбовець, залишивши розташування частини або місце служби в законному порядку (наприклад, при звільненні з частини, призначенні, переведенні або під час відрядження, відпуски або до лікувального закладу) не повертається без поважних причин до частини або на службу у встановлений строк. Ухилення від несення обов'язків військової служби в цьому разі вчиняється шляхом бездіяльності. Нез'явлення з поважних причин не утворює складу злочину.

Під *поважними* причинами нез'явлення вчасно на службу розуміють передусім хворобу військовослужбовця і перешкоди стихійного характеру, які позбавили військовослужбовця можливості вчасно з'явитися до частини або на службу. Крім того, поважними причинами в кожному конкретному випадку можуть бути визнані інші перешкоди, що виникли всупереч волі військовослужбовця й перешкодили йому вчасно з'явитися на службу (наприклад, непередбачене зупинення руху транспорту й неможливість прибути вчасно іншим способом, затримання органами влади), а також такі обставини, внаслідок яких затримання військовослужбовця понад встановлений для явки строк було надто необхідним (наприклад, для надання допомоги хворим батькам, якщо вона не могла бути надана іншим чином, тощо).

Початковим моментом самовільного залишення частини або місця служби вважається час залишення розташування частини або місця служби, а нез'явлення – закінчення встановленого строку явки до частини або до місця несення служби (наприклад, зазначеного в довідці про звільнення, посвідченні про відрядження, відпускній картці тощо).

Кінцевим моментом є час повернення винного до своєї частини або на службу або явка з повинною до військової комендатури, військкомату тощо, або затримання його органами влади, військовою комендатурою, гарнізонним патрулем, нарядом, висланим з частини тощо.

Суб'єктивна сторона самовільного залишення частини передбачає умисну форму вини, а нез'явлення вчасно без поважних причин – як умисну, так і необережну форму вини.

Суб'єктом цього злочину за частинами 1, 3 і 4 ст. 407 можуть бути військовослужбовці строкової служби. Особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани і військовослужбовці за контрактом підлягають відповідальності за частинами 2, 3 і 4 ст. 407.

Дезертирство (ст. 408).

Безпосереднім об'єктом є порядок проходження військової служби. *Дезертирство* – один з найбільш тяжких і небезпечних злочинів проти встановленого порядку несення військової служби.

З *об'єктивної сторони* дезертирство може бути вчинено як шляхом самовільного залишення військової частини або місця служби, так і шляхом нез'явлення до частини або на службу при переведенні, призначенні, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу з метою ухилення від військової служби. Якщо звільнений з військової частини не повернувся до частини з метою ухилення від військової служби, то його дії також утворюють склад дезертирства у вигляді нез'явлення на службу. Вчиняючи дезертирство, військовослужбовець протизаконно припиняє несення військової служби, намагаючись взагалі виключити себе із сфери військово-службових відносин.

Закінченим злочин вважається з моменту, коли суб'єкт залишив військову частину або місце служби, а також не з'явився вчасно до частини з метою ухилення від військової служби.

Дезертирство – триваючий злочин. Воно триває доти, поки не буде припинено внаслідок дії самого винного (наприклад, його явки з повинною), або настання подій, що перешкоджають його вчиненню (наприклад, затримання). Явка з повинною не виключає відповідальності за дезертирство.

Із *суб'єктивної сторони* дезертирство може бути вчинено тільки з прямим умислом, що поєднаний зі спеціальною метою ухилитися від подальшої служби. Мета – обов'язкова ознака дезертирства. За цією ознакою дезертирство відрізняється від самовільного залишення частини або нез'явлення на службу. Мотиви дезертирства можуть бути різними й для кваліфікації значення не мають.

Суб'єктом цього злочину є як військовослужбовці строкової служби, так і особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани й військовослужбовці за контрактом.

Кваліфікуючі ознаки дезертирства – це вчинення його зі зброєю або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2); в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3). *Під зброєю* в цій статті розуміється штатна вогнепальна чи холодна зброя.

Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410).

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є порядок користування військовим майном.

Предмет злочину – зброя, боєприпаси, вибухові або інші бойові речовини, засоби пересування, військова і спеціальна техніка чи інше військове майно.

Зброя – предмети та пристрої, що призначені для ураження живих цілей, кораблів, літаків (гелікоптерів) та інших об'єктів і не мають іншого призначення.

Боєприпаси – вид озброєння, призначений для ураження живої сили противника, знищення його бойової техніки, руйнування укріплень, споруд, виконання інших завдань (освітлення місцевості, розкидання агітаційної літератури тощо).

Вибухові матеріали (речовини) – хімічні сполуки або суміші речовин, здатні до вибуху (швидкого самопоширюваного перетворення з виділенням великої кількості тепла та утворенням газів).

Військове майно – це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, паливно-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в різних способах викрадення зазначених предметів: їх крадіжці, привласненні, вимаганні, розбої, шахрайстві, розтраті, заволодінні із зловживанням службовим становищем, їх ознаки такі самі, як і в злочинах, передбачених статтями 185, 186, 187, 189, 190 і 191.

У частині 2 ст. 410 передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли істотну шкоду, а в ч. 3 – вчинення цього злочину в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, або шляхом розбою чи вимагання, що поєднується з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел, що поєднаний з корисливим мотивом.

Суб'єкт цього злочину – військовослужбовець або військовозобов'язаний, також і військова службова особа.

Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414).

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є порядок користування військовим майном

Об'єктивна сторона цього злочину включає: порушення правил поводження зі зброєю, боеприпасами, вибуховими, радіоактивними та іншими речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення; наслідок у виді тілесних ушкоджень потерпілому або створення небезпеки для довкілля й причинний зв'язок між ними. Порушенням правил поводження із зазначеними предметами вважається невиконання чи неналежне виконання встановлених прийомів або недотримання встановленої послідовності дій зі зброєю, а також речовинами і предметами в процесі користування ними, і так само порушення правил, що забезпечують безпеку зберігання вказаних речовин і предметів.

Суб'єктивна сторона цього злочину щодо порушення правил – умисел або необережність, щодо наслідків – лише необережність.

Суб'єктами злочину можуть бути військовослужбовці, які в силу своєї діяльності користуються зброєю, речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, а також військовослужбовці, які внаслідок свого службового становища мають доступ до цих предметів.

Кваліфікуючими ознаками злочину є: заподіяння тілесних ушкоджень кільком особам або смерть потерпілого (ч. 2); загибель кількох осіб чи інші тяжкі наслідки (ч. 3).

Порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415).

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є порядок експлуатації військової техніки.

Об'єктивна сторона цього злочину містить як дію, так і бездіяльність, які виражаються в порушенні правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини, суспільно небезпечні наслідки (тілесні ушкодження або загибель людей) і причинний зв'язок між ними.

До *бойових машин* належать машини, які призначені для ураження повітряних, наземних та морських цілей: танки, бронетранспортери, самохідні артилерійські та ракетні установки, а також машини, призначені для буксирування артилерійських систем і причепів з апаратурою управління вогнем, тощо.

Спеціальні машини – саморушійний технічний засіб, який використовується за особливим, спеціальним призначенням, що відповідає типу машини або встановленому на ній обладнанню. Спеціальними є різні інженерні машини (траншеєкопачі, бульдозери, корчувателі тощо), санітарні машини, пересувні ремонтні майстерні, лабораторії тощо.

До *транспортних* належать машини, призначені для перевезення особового складу, озброєння, боєприпасів, військово-технічного майна, а також машини, що використовуються для повсякденного господарського, побутового, медичного та іншого обслуговування військової частини.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умислом або необережністю щодо порушення правил, а щодо наслідків – лише необережністю.

Суб'єктом цього злочину може бути військовослужбовець, який відповідає за експлуатацію військової машини або безпосередньо керує нею.

Частина 2 ст. 415 КК встановлює відповідальність за те саме діяння, що спричинило загибель кількох осіб.

Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422)

Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок збереження державної і військової таємниці.

Об'єктивна сторона цього злочину може складатися з таких ознак: розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, за відсутності ознак державної зради (ч. 1); втрата документів або матеріалів, що становлять таку саму таємницю (ч. 2).

Державна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею й підлягають охороні державою.

Під *розголошенням* відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, слід розуміти протиправний їх розголос,

внаслідок чого вони стали надбанням хоча б однієї сторонньої особи. Розголос цих відомостей може полягати як в усному, так і в письмовому їх повідомленні, а також у показі або передачі документів і матеріалів, що становлять державну таємницю. Способи розголошення для даного складу значення не мають. Злочин вважається закінченим з моменту, коли відомості стали відомі іншій особі.

Документ – це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання й поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носії.

Під *втратою документів* або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, а також предметів, відомості про які становлять державну таємницю, слід розуміти вчинення діяння, при якому внаслідок порушення військовослужбовцем встановлених правил поведження із ввіреними йому документами (матеріалами, предметами) вони, всупереч волі винного, виходять з його володіння й стають надбанням третьої особи.

Із *суб'єктивної сторони* розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю й порушення встановлених правил поведження із документами, матеріалами або предметами може бути вчинено як умисно, так і через необережність, щодо тяжких наслідків (ч. 3 ст. 422) – вина лише необережна.

Суб'єктом розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, може бути будь-який військовослужбовець, якому відомі ці відомості; втрати документів – військовослужбовці, яким були довірені по службі ці документи (матеріали, предмети).

Мародерство (ст. 432).

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є встановлений порядок управління військовими силами й засобами в бойовій обстановці.

Об'єктивна сторона мародерства виражається у викраденні на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених. Викрадення може бути як таємним, так і відкритим, з насильством або без такого.

Під речами розуміють предмети обмундирування та особисті речі вбитого або пораненого (годинник, гроші тощо). До них не належить озброєння і боєприпаси, документи, засоби ведення бою та інші предмети, що збираються з метою подальшого бойового застосування. Викрадення повинно відбуватися на полі бою, тобто на ділянці, де ведуться або велися бойові дії, а також ділянці, що розташована в тилу, але піддається обстрілу ворогом. Злочин вважається закінченим з моменту появи реальної можливості розпорядитися викраденою річчю.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел.

Суб'єкт злочину – тільки військовослужбовець.

Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (ст. 435).

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є порядок, що визначає виконання військовослужбовцями вимог міжнародних конвенцій.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в носінні в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах воєнного стану прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел.

Суб'єктом злочину може бути будь-який військовослужбовець.

Контрольні питання

1. Поняття військового злочину.
2. Відмежування непокори від опору начальникові.
3. Аналіз юридичних складів злочину "погроза або насильство щодо начальника".
4. Аналіз юридичних складів злочину "порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості".
5. Аналіз юридичних складів злочину "дезертирство"; відмежування цього злочину від самовільного залишення військової частини або місця служби.
6. Аналіз юридичних складів злочину "порушення правил володіння або експлуатації машин".
7. Аналіз юридичних складів злочину "порушення статутних правил несення прикордонної служби".
8. Характерні ознаки злочину "зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем".
9. Кримінально-правова характеристика добровільної здачі в полон; відмінність цього злочину від державної зради.
10. Аналіз юридичних складів злочину "насильство над населенням у районі воєнних дій".
11. Поняття, система та загальна характеристика злочинів, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями.

Тема: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

План

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.
2. Юридичний аналіз окремих складів злочину.

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку розміщені в розділі XX Особливої частини Кримінального кодексу України в ст.ст. 436 – 447. У цьому розділі передбачені ті злочини, які визнаються особливо небезпечними для всього людства, тому що вони підривають основи міжнародних відносин і здатні знищити саме людство (агресивна війна, застосування зброї масового знищення, геноцид тощо). Важливою особливістю цих злочинів є їх зв'язок з міжнародним кримінальним правом, за яким ці діяння також визнаються злочинами.

Основними джерелами норм про такі злочини в міжнародному праві є: статuti Нюрнберзького (1945 р.) і Токійського (1946 р.) воєнних трибуналів, статuti міжнародних кримінальних трибуналів по Югославії (1993 р.) і по Руанді (1994 р.), Римський Статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.), численні конвенції й резолюції ООН. З 1947 р. Комісія міжнародного права ООН готує Кодекс про злочини проти миру та безпеки людства. При кваліфікації злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в багатьох випадках слід звертатися до міжнародно-правових джерел для з'ясування змісту норм або окремих понять.

Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – це суспільно небезпечні діяння, що спричиняють істотну шкоду миру, безпеці людства та міжнародному правопорядку чи загрожують спричиненням такої шкоди й відповідальність за які передбачена міжнародно-правовими актами та розділом XX Особливої частини КК.

Родовий об'єкт цих злочинів передбачає три окремі об'єкти:

- мир – це становище (ситуація), що характеризується відсутністю ворожнечі, відкритих політичних суперечок між державами, війни та воєнних (збройних) конфліктів;

- безпека людства – стан, за якого відсутня загроза війни, екологічної катастрофи, дій, наслідком яких може бути масове знищення людей, знищення умов для існування населення земної кулі тощо;

- міжнародний правопорядок – це встановлений міжнародно-правовими нормами порядок, який забезпечує мирне співіснування народів, плідне міждержавне співробітництво та безпеку людства в планетарних масштабах.

Безпосередні об'єкти аналізованих злочинів загалом збігаються з родовими. Водночас, вони можуть мати комплексний характер (наприклад, при вчиненні найманства шкода заподіюється як миру, так і міжнародному правопорядку) чи підкреслювати специфіку суспільних відносин, яким спричиняється шкода в конкретній ситуації (наприклад, безпосереднім об'єктом піратства є безпека міжнародного судноплавства) *Додатковими* необхідними або факультативними безпосередніми об'єктами злочинів, які ми розглядаємо, можуть бути: життя, здоров'я, воля, честь і гідність особи, її права та свободи, довкілля, власність, інші блага.

При кваліфікації окремих злочинів цієї групи неможливо без встановлення їхнього предмета, яким можуть бути:

- види зброї масового знищення, заборонені до застосування міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України (хімічна, біологічна, ядерна тощо) – статті 439 і 440;

- рослинний або тваринний світ, атмосфера, водні ресурси тощо – ст. 441;

- службові чи житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист, – ст. 444.

У ряді злочинів слід визначити спеціальних потерпілих, а саме: військовополонений або представник цивільного населення (ст. 438); члени національної, етнічної, расової чи релігійної групи (ст. 442); представник іноземної держави чи інша особа, яка має міжнародний захист (ст. 443); члени екіпажу або пасажери морського чи річкового судна (ст. 446) та ін.

З *об'єктивної сторони* більшість злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку вважаються закінченими з моменту вчинення відповідного суспільно небезпечного діяння, тобто є формальними за конструкцією складу. Тільки три з них (діяння, передбачені статтями 438, 439 і 446) – це злочини з матеріальними складами. Посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443) є злочином з усіченим складом, а тому вважається закінченим з момен-

ту безпосереднього здійснення замаху, незалежно від настання фактичних наслідків.

Обов'язкові ознаки об'єктивної сторони деяких із цих злочинів – засоби (наприклад, засоби ведення війни, заборонені міжнародним правом, – ст. 438) або способи (наприклад, насильство – ст. 446) вчинення злочину.

Суб'єкт аналізованих злочинів – загальний, відповідальність за злочин, передбачений ст. 443, настає з 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона всіх злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку характеризується прямим умислом. У злочинах, передбачених статтями 436, 442, 443, 444, 446, 447, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони їхніх складів є спеціальна мета (наприклад, мета розповсюдити матеріали із закликами до агресивної війни чи до розв'язування воєнного конфлікту – ст. 436; мета одержати матеріальну винагороду чи іншу особисту вигоду – ст. 446) тощо.

Згідно з частиною 5 ст. 49 давність не застосовується в разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 431-439 і ч. 1 ст. 442.

Усі злочини, передбачені розділом XX Особливої частини КК, виходячи з їхніх безпосередніх об'єктів, можна поділити на такі види (групи):

1) злочини проти миру (ст. 436 "Пропаганда війни", ст. 437 "Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни" і ст. 447 "Найманство");

2) злочини проти безпеки людства (ст. 439 "Застосування зброї масового знищення", ст. 440 "Розроблення, виробництво, придбання зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення", ст. 441 "Екоцид" і ст. 442 "Геноцид");

3) злочини проти міжнародного правопорядку (ст. 438 "Порушення законів та звичаїв війни", ст. 443 "Посягання на життя представника іноземної держави", ст. 444 "Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист", ст. 445 "Незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця", ст. 446 "Піратство").

Слід зазначити, що ця класифікація має дещо умовний характер, адже міжнародний правопорядок є найбільш широким поняттям, що охоплює і порядок, встановлений з метою забезпечення миру на планеті, і порядок, встановлений для забезпечення безпеки людства.

2. Юридичний аналіз окремих складів злочину

Пропаганда війни (ст. 436).

Об'єктом злочину є мир як складова міжнародного правопорядку. Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного й взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. Одним із таких принципів є відмова від війни як засобу вирішення спірних питань міжнародної політики. Україна, як і інші держави – учасниці відповідних міжнародних угод, засуджує звернення до війни як засобу врегулювання міжнародних суперечок і відмовляється у своїх взаємовідносинах з іншими державами від війни як знаряддя національної політики.

Об'єктивна сторона злочину характеризується діями в таких формах:

- публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту;
- виготовлення матеріалів із закликами до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту;
- розповсюдження таких матеріалів.

Оскільки цей злочин є міжнародним, а об'єктом його є мир у всьому світі, особа має нести відповідальність за ст. 436 за пропаганду агресивної війни або воєнного конфлікту як між Україною та іншою державою, так і між третіми державами.

Агресивна війна та воєнний конфлікт є видами актів агресії, які відрізняються між собою, зокрема, масштабами дій, і передбачають застосування державою чи від її імені збройних сил першою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави або народу (нації). При цьому будь-який спір, що виникає між двома державами й викликає введення в дію збройних сил, є воєнним (збройним) конфліктом, незалежно від його тривалості, наслідків чи факту заперечення однією зі сторін наявності стану війни.

Актом збройної агресії можуть бути визнані: вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, також тимчасового характеру, яка є результатом такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави чи її частини; бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави; блокада портів, бере-

гів або територіальних вод держави збройними силами іншої держави; напад збройних сил держави на сухопутні, морські чи повітряні сили або морські чи повітряні флоти іншої держави; застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за згодою останньої, на порушення умов їх перебування, передбачених угодою, або будь-яке продовження їх перебування на цій території після припинення дії угоди; дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалась цією (іншою) державою для вчинення акту агресії проти третьої держави; заслання державою або від її імені збройних банд, груп, регулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, які мають настільки серйозний характер, що це рівносильне переліченим вище актам тощо. Метою агресивної війни може бути, зокрема, відторгнення частини території іншої держави, здійснення в ній військового перевороту.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. При цьому винний бажає нав'язати певному колу осіб думку про необхідність агресивної війни чи розв'язування воєнного конфлікту. Не обов'язково, щоби винний сам вважав агресивну війну чи розв'язування воєнного конфлікту необхідними: він може, наприклад, діяти за корисливим мотивом (з метою отримати матеріальну винагороду за свою пропагандистську діяльність, одержати державне замовлення на виробництво зброї тощо), або з метою перешкодити процесу укладення договору про дружбу та співробітництво з іншою державою, із помсти певним державним діячам.

Застосування зброї масового знищення (ст. 439).

Об'єкт злочину є безпека людства. Особливість суспільної небезпеки цього злочину полягає в тому, що його вчинення завдає шкоди не тільки природному середовищу, життю і здоров'ю людей, а й негативно впливає на генетичну програму людини, інших живих істот.

Предметом злочину є ті види зброї масового знищення, які заборонені до застосування міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

До зброї масового знищення належать хімічна, біологічна, ядерна, лазерна, інфразвукова, радіологічна, променева та деякі інші види зброї, Проте відповідними міжнародними договорами заборонено застосування лише перших трьох її видів.

Хімічна зброя – це зброя масового ураження, дія якої побудована на токсичних властивостях хімічних речовин.

Хімічні засоби боротьби із заворушеннями за змістом Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення й застосування хімічної зброї та про її знищення не є хімічною зброєю, і відповідальність за їх застосування за ст. 439 настати не може.

Біологічна (бактеріологічна) зброя – це зброя, дія якої побудована на використанні хвороботворних властивостей бойових біологічних засобів.

Ядерна зброя – зброя вибухової дії, побудована на використанні енергії, що виділяється під час ланцюгової реакції поділу важких ядер деяких ізотопів урану і плутонію або термоядерних реакцій синтезу легких ядер – ізотопів водню – дейтерію і тритію.

Об'єктивна сторона злочину полягає в застосуванні зброї масового знищення, під яким розуміється використання її специфічних властивостей саме у воєнних цілях, тобто як зброї. За змістом міжнародних договорів, не повинно визнаватися застосуванням хімічної зброї використання токсичних хімікатів: а) у промислових, сільськогосподарських, дослідних, медичних, фармацевтичних або інших мирних цілях; б) у цілях, безпосередньо пов'язаних із захистом від хімічної зброї; в) у воєнних цілях, які не пов'язані з використанням токсичних властивостей хімікатів як засобів ведення війни; г) у правоохоронних цілях, включаючи боротьбу із заворушеннями в країні; застосуванням бактеріологічної (біологічної) зброї – застосування відповідних агентів і токсинів для запобігання захворюванням та в інших мирних цілях; так само немає заборон і на здійснення ядерних вибухів у мирних цілях.

Випробування зброї масового знищення кваліфікується за ст. 440 як її виробництво.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона характеризується умислом.

Кваліфікованим видом злочину (ч. 2 ст. 439) є застосування зброї масового знищення, забороненої відповідними міжнародними договорами, яке спричинило загибель людей. Таке діяння є проявом біоциду – застосування атомної, водневої, нейтронної, хімічної та іншої зброї масового знищення з метою незворотного зруйнування оточуючого природного середовища.

Екоцид (ст. 441).

Об'єкт цього міжнародного злочину – безпека природи як середовища проживання людини. У міжнародному праві під екоцидом зви-

чайно розуміється використання геофізичних, метеорологічних та інших засобів з метою зміни динаміки, складу чи структури Землі, включаючи її біосферу, літосферу, гідросферу та атмосферу, а також космічного простору, що може потягнути або потягло масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери, водних ресурсів або інші тяжкі наслідки.

Відповідно до взятих на себе міжнародних зобов'язань Україна не повинна застосовувати військові чи інші ворожі засоби впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові чи серйозні наслідки як засоби зруйнування, заподіяння шкоди будь-якій іншій державі (за принципом взаємності).

Предметом розгляданих злочинів є: рослинний світ, тваринний світ, атмосфера, водні ресурси, а також можуть виступати земля, надра, інші компоненти екосистеми і космічний простір.

Об'єктивна сторона злочину може проявитися в таких формах: 1) масове знищення рослинного або тваринного світу; 2) отруєння атмосфери або водних ресурсів; 3) вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Склад цього злочину в перших двох його формах сформульований як матеріальний, і злочин є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення екологічної катастрофи, конкретними різновидами якої є масове знищення рослинного або тваринного світу й отруєння атмосфери або водних ресурсів. Склад злочину в третій формі сформульований як формальний: злочин є закінченим з моменту вчинення будь-яких дій, якими створюється загроза спричинення екологічної катастрофи.

Під масовим знищенням рослинного або тваринного світу в ст. 441 слід розуміти повне знищення флори та/або фауни певного регіону Землі або часткове, але таке, що поширюється на велику кількість (множину) рослин та/або тварин, а під отруєнням атмосфери або водних ресурсів – поширення отрути різних видів у повітряному просторі, у водах Світового океану, морів, озер, рік, інших водоймищ.

Екологічна катастрофа означає надзвичайні, трагічні, тобто такі, що створюють гостру аномалію, наслідки для природного середовища (наприклад, надзвичайно великі за площами поширення лісові пожежі, катастрофічне затоплення місцевості, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення довкілля, що обмежує або виключає можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах тощо).

Спричинити такі наслідки може застосування: а) зброї масового знищення. У разі забороненого міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР, застосування певних видів вказаної зброї діяння треба кваліфікувати за сукупністю ч. 2 ст. 439 і ст. 441, а в разі, якщо вказані наслідки стали результатом застосування зброї об'ємного вибуху, нейтронної, інфразвукової, радіологічної, лазерної, променевої та інших видів зброї масового знищення – тільки за ст. 441; б) небезпечної зброї невибіркової дії, наприклад запалювальної; в) геофізичних методів – стимулювання землетрусів і вулканічної діяльності, вплив на вічну мерзлоту та льодовий шар полюсів, знищення озонового шару та інші штучні зміни динаміки, складу або структури Землі; г) метеорологічних методів – викликання цунамі, смерчів, ураганів, лавин, селів, зсувів, інших кліматичних явищ.

Найбільш яскравим прикладом екоциду є застосування армією США під час війни у В'єтнамі в 70-х роках ХХ ст. "тактики випаленої землі" – сукупності заходів по спаленню лісів напалмом, забрудненню водоймищ і культурного шару ґрунту хімічними речовинами.

Суб'єкт загальний.

При кваліфікації цього злочину слід його відмежовувати від таких екологічних злочинів, як порушення правил екологічної безпеки (ст. 236), забруднення або псування земель (ст. 239), порушення правил охорони надр (ст. 240), забруднення атмосферного повітря (ст. 241), порушення правил охорони вод (ст. 242), забруднення моря (ст. 243), знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253). Екоцид відрізняється тим, що з суб'єктивної сторони він є злочином, у якому психічне ставлення винного і до діяння, і до його наслідків характеризується прямим умислом

Суб'єктивна сторона. З суб'єктивної сторони він є злочином, у якому психічне ставлення винного і до діяння, і до його наслідків характеризується прямим умислом,

Геноцид (ст. 442).

Об'єктом геноциду є безпека існування національних, етнічних, расових та релігійних груп. Конституція України гарантує, що всі люди є рівні у своїй гідності та правах, мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних переконань, етнічного походження.

Потерпілими від цього злочину можуть бути тільки члени національної, етнічної, расової чи релігійної групи, на знищення якої спрямо-

ване діяння винних осіб – як громадяни України, так і іноземні громадяни чи особи без громадянства. До найбільш небезпечних сучасних форм дискримінації належать расизм, антисемітизм, нетерпимість стосовно арабів і мусульман, негрофобія, ксенофобія (ворожість до будь-яких іноземців). Видом геноциду є апартеїд – обмеження прав громадян за расовою ознакою.

Національна група (нація) – це така, що історично склалася, стійка спільнота людей, для якої характерні спільна територія, економічні зв'язки, своя мова, відмітні особливості побуту, культури, духовності.

Етнічна група (етнос) – така, що історично склалася, стійка соціальна група людей, для якої характерні єдність культури і духовності, особливості побуту, звичаїв (плем'я, народність, народ). Для неї можуть не бути характерними ознаки, що є визначальними для національної групи (наприклад, євреї тривалий час не мали спільної території, не були пов'язані між собою економічно, багато з них не володіли своєю мовою).

Расова група (раса) – така, що історично склалася, група людства, об'єднана спільністю фізичних ознак, що унаслідуються (колір шкіри, волосся та очей, форма черепа, зріст тощо), обумовлених спільністю походження і початкового розселення.

Релігійна (конфесійна) група – група людей, для якої спільною є сукупність духовних уявлень про надприродні сили та істоти, яким ця група поклоняється.

Вчинення діянь, ззовні схожих на геноцид, стосовно релігійних груп, які заборонені в Україні у зв'язку з тим, що їх діяльність порушує права і свободи інших людей, створює напругу в суспільстві й тому не повинна знаходитися під охороною закону (наприклад, так звані сатаністи, "Біле братство"), не створює злочину, передбаченого ст. 442.

Об'єктивна сторона – злочин проявляється в суспільно небезпечних діях або бездіяльності. Формами його є: 1) позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи; 2) заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; 3) створення для національної, етнічної, расової чи релігійної групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі; 5) насильницька передача дітей з однієї національної, етнічної, расової чи релігійної групи в іншу; 6) публічні заклики до вчинення перелічених дій; 7) виготовлення матеріалів із закликами до вчинення перелічених дій; 8) розповсюдження

матеріалів із закликами до вчинення перелічених дій. Перші п'ять форм передбачені ч. 1, а останні три – ч. 2 ст. 442.

Суб'єкт злочину загальний. Для складу злочину не має значення, чи вчинено злочин представником так званої титульної нації або національної меншини, європейської раси або негроїдної, віруючим або атеїстом. Так само не має значення, чи належать суб'єкт злочину і потерпілі до однієї раси, національності, етносу, конфесії.

З *суб'єктивної сторони* злочин характеризується виною у вигляді прямого умислу. Спеціальною ознакою геноциду в перших його п'яти формах є мета – повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової або релігійної групи. Тому дискримінаційні дії, що позбавляють громадян певної групи можливості повністю використовувати свої права і свободи – право на свободу пересування, на підприємницьку діяльність, на судовий захист, на охорону здоров'я, на освіту, на користування і навчання рідною мовою, на розвиток національних культурних традицій, на створення культурних і навчальних закладів національних меншин, на участь у діяльності міжнародних неурядових організацій тощо, але не спрямовані на знищення цієї групи, кваліфікуються за ст. 161. Метою виготовлення матеріалів із закликами до геноциду є їх розповсюдження. Для таких форм злочину, як публічні заклики до геноциду й розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду, мета не є обов'язковою ознакою складу.

До геноциду не застосовуються *ніякі* строки давності, незалежно від часу його вчинення.

Незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (ст. 445).

Об'єкт злочину: порядок використання і захисту символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Об'єктивна сторона злочину характеризується суспільно небезпечними діями у формі незаконного використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Від злочину, передбаченого ст. 435, цей злочин відрізняється за ознаками місця (у ст. 445 незаконне носіння відповідної символіки стосується не лише району воєнних дій), часу (за ст. 435 карається лише таке зловживання відповідними прапорами, знаками та пофарбуванням, яке здійснюється в умовах воєнного стану) та суб'єкта (у ст. 445 ним є не військовослужбовець, а інша осудна особа, що досягла 16-річного віку).

Незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, вчинене в умовах воєнного стану чи під час збройного

конфлікту не військовослужбовцем, кваліфікується за ст. 438 як порушення законів та звичаїв війни. Відтак, слова "крім випадків, передбачених цим Кодексом", означають, що діяння може бути кваліфіковане за ст. 445 лише в разі, якщо воно вчинене цивільною особою не в умовах воєнного стану і не під час збройного конфлікту.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Піратство (ст. 446).

Основним безпосереднім *об'єктом* злочину є безпека міжнародного судноплавства, а його додатковим обов'язковим об'єктом можуть бути – альтернативно – власність або життя, здоров'я, воля і гідність особи. Надзвичайна небезпека піратських дій обумовила той факт, що пірати ще за римським правом вважалися ворогами людського роду (*hostis humanis generis*), а піратство – ще до прийняття Женевської конвенції про відкрите море – злочином за міжнародним звичаєвим правом. Морський розбій у всі часи дезорганізовував торгівлю та інші економічні зв'язки між державами, від рук піратів загинула або постраждала іншим чином значна кількість людей.

Потерпілими від піратства можуть бути тільки члени екіпажу або пасажери морського чи річкового судна. Під таким судном, яке в ситуації його захоплення виступає предметом злочину, треба розуміти морський чи річковий транспортний засіб будь-якого типу, не закріплений постійно на морському (річковому) дні, включаючи судна з динамічним принципом підтримання, підводні апарати та інші плавучі засоби. Це може бути не тільки судно торговельного флоту, а й судно спеціальної державної служби (митної, санітарної тощо), або плавуча споруда, що використовується для морського промислу, розвідки і добування корисних копалин, рятування людей, захисту моря від забруднення, буксирування, здійснення гідротехнічних робіт, для наукових, навчальних, спортивних чи інших цілей, не пов'язаних безпосередньо з перевезенням пасажирів і вантажів, також маломірне судно аматорської конструкції (катер, човен, яхта). Не виключається, що потерпілими від піратства можуть бути члени екіпажу або пасажери військового корабля.

Вчинення дій, які за міжнародним правом кваліфікуються як піратські, стосовно осіб, які перебувають на стаціонарних платформах, розташованих на континентальному шельфі, кваліфікується як диверсія, тероризм або відповідний злочин проти власності чи проти життя та здоров'я особи. Так зване "повітряне піратство" може бути кваліфіковане за ст. 278 як захоплення повітряного судна.

З об'єктивної сторони піратство полягає у використанні озброєного чи неозброєного судна для: 1) захоплення іншого морського чи річкового судна; 2) застосування насильства щодо екіпажу чи пасажирів іншого морського чи річкового судна; 3) пограбування екіпажу чи пасажирів іншого морського чи річкового судна; 4) інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна.

Судно може бути захоплене для його наступного використання як піратського, для транспортування вантажу тощо, або лише для полегшення вчинення дій, пов'язаних із застосуванням насильства щодо екіпажу чи пасажирів, для пограбування останніх чи вчинення щодо них інших ворожих дій. До інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів морського чи річкового судна можна віднести такі, як обстріл, підпалювання, затоплення, садіння на мілину, руйнування судна іншим чином, знищення або пошкодження морського навігаційного обладнання чи вантажу, встановлення на судні пристроїв або речовин, які можуть знищити це судно, завдати йому чи вантажу збитків або створити загрозу безпеці плавання цього судна, незаконне позбавлення волі членів екіпажу та пасажирів, взяття їх як заручників або залучення їх до примусових робіт, здійснення контролю над судном шляхом залякування, створення загрози безпечному плаванню шляхом повідомлення завідомо брехливих відомостей тощо.

Обов'язковою ознакою піратства є *місце* його вчинення. Піратство може бути вчинене лише у відкритому морі або в іншому місці за межами територіальної юрисдикції будь-якої держави (певні річкові судна також можуть вийти у відкрите море). У цьому випадку не має правового значення той факт, що територія судна, яке знаходиться у відкритому морі, *de jure* прирівнюється до території держави.

Дії ж, передбачені ст. 446, вчинені, наприклад, з морського судна із спрямуванням на острів, або у внутрішніх водах, або в територіальному морі, мають кваліфікуватися як відповідний злочин проти власності або злочин проти життя та здоров'я особи тощо.

Згідно з Конвенцією з морського права судно є піратським, якщо особи, які мають над ним владу, проявили намір вчинити будь-яку з дій, визначених у Конвенції як піратські. Це стосується також судна, яким користувались для вчинення таких дій доти, доки воно залишається під владою осіб, винних у цих діях. Проте сам факт плавання у відкритому морі без прапора або з піратським прапором ще не дає підстав для визнання судна піратським. Взагалі піратство є закінченим злочином з моменту початку здійснення нападу на морське чи річкове судно, коли створюється небезпека для морського судноплавства.

Ніщо у відповідних міжнародних конвенціях щодо піратства не торкається імунітету воєнних кораблів та інших державних суден (наприклад, суден митної, санітарної, інших служб), які експлуатуються в некомерційних цілях. Тому якщо для вчинення перелічених вище дій стосовно морського чи річкового судна держави використано військово-морське судно, що належить військово-морському флоту іншої держави, дії винних мають кваліфікуватися як розв'язування та ведення воєнного конфлікту (ст. 437), як порушення законів та звичаїв війни (ст. 438), або як перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 424), та/або відповідний злочин проти власності та проти життя і здоров'я особи тощо. Проте до дій, що вчиняються приватновласницьким судном, прирівнюються піратські дії, що вчиняються екіпажем військового корабля (іншого державного судна), який підняв закордон і встановив контроль над цим кораблем (судном), або екіпажем військового корабля (іншого судна), який складається з осіб, які підтримують невизнаний уряд.

Захоплення морського чи річкового судна з подальшим застосуванням насильства щодо його екіпажу чи пасажирів, їх пограбування тощо, якщо такі дії вчинені з використанням не морського чи річкового судна, а, скажімо, гелікоптера чи гідроплана, або якщо вони вчинені членом екіпажу чи пасажиром цього ж самого, а не іншого судна можуть бути кваліфіковані як захоплення морського чи річкового судна за ст. 278 або як напад на об'єкти, якими транспортуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення за ст. 261, та як примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280). Умисне бомбардування морського чи річкового судна з літака в мирний час може кваліфікуватися, наприклад, як терористичний акт (ст. 258).

Не є піратством захоплення військовими кораблями чи іншими суднами, які мають чіткі зовнішні ознаки, що дозволяють розпізнавати їх як такі, що перебувають на урядовій службі й уповноважені для цієї мети (тобто поліцейськими, митними, прикордонними суднами, але не торговельними), у відкритому морі чи в будь-якому іншому місці поза юрисдикцією якої б то не було держави піратського судна або судна, захопленого внаслідок піратських дій та яке знаходиться під владою піратів, з метою арешту осіб, які знаходяться на цьому судні, і відібрання майна, що на ньому знаходиться.

Суб'єкт злочину спеціальний. Це особа зі складу екіпажу (капітан, інші особи командного складу і судової команди) чи пасажир будь-

якого приватновласницького або прирівняного до нього морського чи річкового судна, також катера або човна.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, а також спеціальною метою – одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди. Під матеріальною винагородою слід розуміти плату, яку отримує пірат за участь у піратських діях, також у вигляді трофеїв, а під іншою особистою вигодою – вигоду матеріального характеру, що не є грошовою чи іншою матеріальною винагородою (наприклад, одержання права на судно чи яке-небудь інше майно).

Мотив піратства корисливий. Тому використання морського судна, наприклад, для захоплення іншого судна з політичною метою має кваліфікуватися за ст. 278. Від піратства слід також відрізнити корсарство – партизанську діяльність на морі під час війни, яка за певних обставин може бути кваліфікована за ст. 438.

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його повторно, а також спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків. До інших тяжких наслідків можуть бути віднесені спричинення потерпілому тяжких тілесних пошкоджень, значної матеріальної шкоди або заплнення чи знищення судна тощо.

Контрольні питання

1. Загальна характеристика і види злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.
2. Особливості об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 436 КК України; предмет цього злочину.
3. Особливості об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 437 КК України; поняття агресивної війни та агресивних воєнних дій.
4. Аналіз юридичних складів злочину "Порушення законів та звичаїв війни".
5. Поняття зброї масового знищення (статті 439 та 440 КК України).
6. Аналіз юридичних складів злочинів "Екоцид" та "Геноцид".
7. Аналіз юридичного складу злочину "осягання на життя представника іноземної держави".
8. Кримінально-правова характеристика злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист.
9. Відмінність злочину, передбаченого ст. 445, від злочину, передбаченого ст. 435 КК України.
10. Аналіз юридичних складів злочину «Піратство».

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51, ст.572)
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003. – № 436-IV. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – № 18, № №19-20, №№21-22. – Ст.144.
3. Кодекс адміністративного судочинства України Закон від 06.07.2005 № 2747-IV (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446)
4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30 – Ст.141. Із наступними змінами та доповненнями.
5. Кримінальний кодекс України, прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради.- 2001.- № 25 – 26. – ст.131.(із змінами на 1 вересня 2011 р.);
6. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21)
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112)
8. Положення про порядок здійснення помилування (Затв. Указом Президента України від 16 вересня 2010 р. № 902/2010).
9. Про амністію у 2011 році. Закон України № 3680-17 від 8 липня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=01&find=1&typ=1>
10. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000. – № 2121-III. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – №№ 5-6. – Ст.30.
11. Про державний бюджет України на 2011 рік. Закон України в ред. від 23.12.2010 р. // Голос України. – 30.12.2010. – №249.
12. Про екологічну експертизу: Закон України від 09.02.1995 № 45/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995. – № 8. – Ст.54.
13. Про засади запобігання і протидії корупції. Закон України № 3206-17 від 7 квітня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-in/laws/main.cgi?nreg=3206-17>.
14. Про застосування амністії в Україні. Закон України від 1 жовтня 1996 р. (В ред.. від 19.12.2006 р.)// ВВР України. – 1996. – № 48. –

Ст. 263; 1997. – №9. Ст. 69; 2000. – №35. – Ст. 281; 2007. – №9. – Ст. 79).

15. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003. – №1296-IV //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004. – № 14, ст.192 (ст. 1).

16. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01.2001 № 2245-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – № 15. – Ст.73.

17. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992. – № 49. – ст.668.

18. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 31, ст.268. Із змінами та доповненнями.

19. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. – № 435-IV. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – №№ 40-44. – Ст.356.

20. Кримінальний кодекс України: Науковий коментар. // За ред. Коржанського М.Й. – К.: Атіка, 2001. – 629 с.

21. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України – 2-ге вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2003. – 976 с. – (Нормативні документи та коментарі).

22. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 5-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І.Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2008. –1216с.

23. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості і тілесних ушкоджень (Затв. Наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. №6 // Юридичний вісник України. – 1995. – №18. – С. 5-9).

24. Постанови Пленуму Верховного Суду України із загальних питань судової діяльності та в кримінальних справах [Текст] / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. – К. : ПАЛІВОДА А. В., 2010. – 456 с.

25. Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 16// ВВСУ. – 2004. – № 2. – С. 9-11.

26. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові нас-

лідки: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 червня 2010 р. №7 // ВВСУ. – 2010. – №7. – С. 6-10.

27. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. №12 // ВВСУ. – 2006. – №2. – С. 13-16.

28. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 // ВВСУ. – 2004. – №5. – С. 4-8.

29. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. №13 Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх // ВВСУ. – 2006. – №1. – С. 2-6.

30. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. №7 (із змінами та доп. від 10 грудня 2004 р. №18; 12 червня 2009 р. №8; 6 листопада 2009 р. №11) // ВВСУ. – 2003. – № 6. – С. 14-20; 2005. – №1. – С. 13; 2009. – №7. – С. 11-13; №12 . – С. 16.

31. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2 // ВВСУ. – 2006. – № 7. – С. 11-16.

32. Про судову практику у справах про необхідну оборону: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. №1 // ВВСУ. – 2002. – №3. – Вкладка. – С. 2-4.

33. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну не відбутої частини покарання більш м'яким: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. // ВВСУ. – 2002. – №3. – Вкладка. – С. 5-8.

34. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. №2 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – №4. – С. 16-19.

35. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних

злочинним шляхом: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 квітня 2005 р. №5 // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – №5. – С. 9-12.

36. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. №3 // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – №4. – Вкладка. – С. 2-9.

37. Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 8 жовтня 2004 р. № 15 // Вісник Верховного Суду України . – 2004. – №11. – С. 8-13.

38. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 червня 1992 р. №8 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (1973-2004). Офіційне видання / За заг. ред. В.Т. Маляренка. – К., 2004. – С. 216-224.

39. Про незалежність судової влади: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8// Вісник Верховного Суду України, 2007. – № 6. – С. 2-6.

40. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. №3 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №3. – С. 2-6.

41. Про практику застосування судами України законодавства у справах у справах про злочини проти безпеки виробництва: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. №7 // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8. – С. 15-19.

42. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення не транспорті: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 14 (зі змінами та доп.від 19 грудня 2008 р. №18) // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – №1. – С. 6-11; 2009. – №1. – С. 3.

43. Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів: Постанова

Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 р. // Постанови .. – С. 108 – 111.

44. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. №13 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – №1. – С. 2-6.

45. Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 1976 р. №4 // Постанови .. – С. 103-107.

46. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. №2 // ВВСУ. – 2003. – №1. – С. 37-42.

47. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від: 1) від 26 квітня 2002 р. №4 (зі змін. та доп. від 18 грудня 2009 р. № 16) // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – №4. – Вкладка. – С. 10-21; 2010. – №1. – С.13-14.

48. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 р. №2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (1973-2004). Офіційне видання / За заг. ред. В.Т. Маляренка. – К., 2004. – С.225-232.

49. Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 року № 10 // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 2. – С. 4-7.

50. Про судову практику в справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. №10 // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – №2. – С. 4-7.

51. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. №17 // Відомості Верховного Суду України . – 2005. – №1. – С. 9-12.

52. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. №10 // ВВСУ. – 2009. – №12. – С. 9-16.

53. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. №5 // Вісник Верховного Суду України (ВВСУ). – 2008. – №7. – С. 1-8.

54. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. №8 // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – №6. – С. 10-13; 2008. – №6. – С. 24-25.

55. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. №8 (зі змін та доп. від 30 травня 2008 р. №8) // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – №6. – С.10-13; 2008. – №6. – С. 24-25.

56. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. №15 // ВВСУ. – 2004. – №2. – С.7-9.

57. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. №5 // ВВСУ. – 2002. – №3. – Вкладка. – С.9-16;

58. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. Навчальний посібник. Видання 2-ге. – К.: Атіка, 2002. – 640 с. (стор. 5). (Герцензон А.А. Кваліфікація преступлений. – М., 1947. – 96 с.).

59. Кримінальне право зарубіжних країн (в питаннях та відповідях): навчальний. [навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл.] / І.В. Хохлова, О.П. Шем'яков – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 256 с.

60. Кримінальне право України: Особлива частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борісов, В. І. Тютюгін та ін.]; [за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010 – 608 с.

61. Кримінальне право України. Державний іспит: навчальний посібник /В.Я. Конопельський, О.І. Плужник – Вид.: ОДУВС, 2009. – 229 с.

62. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 640 с.

ДОДАТОК

Питання для підготовки до екзамену

1. Дайте поняття Особливої частини Кримінального кодексу України.
2. Єдність Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України.
3. Система Особливої частини Кримінального кодексу України.
4. Види кримінально-правових норм Особливої частини Кримінального кодексу України.
5. Характеристика побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу України.
6. Значення Особливої частини Кримінального кодексу України.
7. Поняття кваліфікації злочинів, його складові характеристики.
8. Принципи кваліфікації злочинів.
9. Види кваліфікації злочинів.
10. Правила кваліфікації злочинів.
11. Родовий об'єкт злочинів проти основ національної безпеки України.
12. Особливості об'єктивної та суб'єктивної сторони злочинів проти національної безпеки.
13. Специфіка об'єктивної та суб'єктивної сторони дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади.
14. Кваліфікуючі ознаки дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади.
15. Безпосередній об'єкт посягання на територіальну цілісність і недоторканність України.
16. У чому полягає посягання на життя державного чи громадського діяча? Коли вважається цей злочин закінченим?
17. Дайте визначення диверсії. Яким за структурою об'єктивної сторони є цей злочин?
18. Специфіка об'єкта та предмета шпигунства?
19. Відмежування державної зради від шпигунства.
20. Система злочинів проти життя.
21. Види вбивств. Дайте поняття умисного вбивства.
22. Кваліфікуючі ознаки вбивства.
23. Поняття тілесного ушкодження. Види тілесних ушкоджень.
24. Тяжке тілесне ушкодження: характеристика ознак.
25. Характеристика ознак тілесного ушкодження середньої тяжкості.

26. Легке тілесне ушкодження: характеристика його ознак.
27. Відмежування умисного вбивства від умисного тяжкого тілесного ушкодження.
28. Відмежування умисного легкого тілесного ушкодження від побиттів та мордування.
29. Відмежування залишення в небезпеці від ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.
30. Відмежування незаконної лікувальної діяльності від порушення прав пацієнта.
31. Відмежування ненадання допомоги хворому медичним працівником від неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником.
32. Загальна характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи.
33. Дайте визначення понять «волі, честі та гідності особи».
34. Юридичний аналіз та відмежування незаконного позбавлення волі або викрадення людини від захоплення заручників.
35. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини та відмежування від інших складів злочинів.
36. Юридичний аналіз складу злочину «Підміна дитини».
37. Кримінально-правова характеристика незаконного поміщення до психіатричного закладу.
38. Юридичний аналіз складу «Експлуатація дітей» і «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом». Відмінність від суміжних складів злочинів.
39. Поняття та види злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.
40. Характеристика об'єктивної сторони зґвалтування. Визначення зґвалтування відповідно до кримінального законодавства.
41. Потерпіла особа при зґвалтуванні. У чому полягає використання безпорадного стану потерпілої особи при зґвалтуванні?
42. Особливості суб'єкта зґвалтування.
43. Юридичний аналіз насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Характеристика кваліфікуючих ознак насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом.
44. Кримінально-правова характеристика примушування до вступу в статевий зв'язок.

45. Відмежування статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, від згвалтування.
46. Відмежування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом від згвалтування.
47. Відмежування статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, від розбещення неповнолітніх. Юридичний аналіз складу злочину «Розбещення неповнолітніх».
48. Поняття злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина.
49. Загальна характеристика злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина.
50. Види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина.
51. Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян (ст.ст. 157 – 160).
52. Кримінально-правова характеристика злочинів проти рівності конституційних прав громадян та їх рівності перед законом (ст. 161).
53. Кримінально-правова характеристика злочинів проти недоторканності приватного життя (ст.ст. 162-163; ст. 182).
54. Юридичний аналіз злочинів проти сім'ї (ст.ст. 164–169).
55. Кримінально – правова характеристика злочинів проти трудових прав громадян (ст.ст. 170–175).
56. Юридичний аналіз злочинів проти права інтелектуальної власності (ст.ст. 176–177).
57. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи совісті (ст.ст. 178–181).
58. Юридична характеристика злочинів проти інших конституційних прав громадян (ст.ст. 183–184).
59. Поняття та загальна характеристика злочинів проти власності.
60. Предмет і об'єкт злочинів проти власності. Їх характеристика. Відмежування об'єкта та предмета злочинів проти власності.
61. Види злочинів проти власності.
62. Характеристика корисливих злочинів, пов'язаних з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб (статті 185-191).
63. Характеристика корисливих злочинів, не пов'язаних з обертанням чужого майна на користь винного чи інших осіб (статті 192, 193, 198).
64. Характеристика некорисливих посягань на власність (статті 194-197).

65. Поняття та загальна характеристика злочинів у сфері господарської діяльності.
66. Види злочинів у сфері господарської діяльності.
67. Злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України та їх кримінально-правова характеристика.
68. Злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання та їх кримінально-правова характеристика.
69. Злочини у сфері банкрутства та їх кримінально-правова характеристика.
70. Злочини у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів та їх кримінально-правова характеристика.
71. Злочини у сфері обслуговування споживачів і захисту їх прав та їх кримінально-правова характеристика.
72. Злочини у сфері приватизації державного і комунального майна та їх кримінально-правова характеристика.
73. Поняття та загальна характеристика злочинів проти довкілля.
74. Види злочинів проти довкілля.
75. Злочини проти екологічної безпеки (статті 236, 237, 238 і 253) та їх кримінально-правова характеристика.
76. Юридичний аналіз злочинів у сфері землекористання й охорони надр (статті 239, 240 і 254);
77. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері охорони водних ресурсів і атмосферного повітря (статті 241-244).
78. Злочини у сфері лісовикористання, захисту рослинного та тваринного світу: кримінально-правовий аналіз (статті 245-252).
79. Поняття, загальна характеристика злочинів проти громадської безпеки.
80. Розмежування злочинів проти громадської безпеки від злочинів, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини.
81. Дайте юридичний аналіз злочинів проти громадської безпеки, у складах яких зброя є предметом злочину, а в яких – засобом вчинення злочину.
82. Юридичний аналіз створення злочинної організації та відмежування від створення терористичної групи чи терористичної організації.
83. Розмежуйте бандитизм і розбій.
84. Кримінально-правова характеристика злочинів терористичної направленості та їх відмежування.
85. Чим відрізняється за об'єктивними і суб'єктивними ознаками викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових

- припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем від аналогічних дій як злочинів проти власності?
86. Юридичний аналіз та відмежування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263) і незаконним поводженням з радіоактивними матеріалами (ст. 265).
 87. Кримінально-правова характеристика злочинів проти громадської безпеки, пов'язаних із порушенням правил.
 88. У яких нормах розділу IX Особливої частини КК передбачені спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, у чому їх суть і відмінність від добровільної відмови від злочину?
 89. Поняття та загальна характеристика злочинів проти безпеки виробництва.
 90. Види злочинів проти безпеки виробництва.
 91. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері охорони праці (статті 271 і 275).
 92. Кримінально-правовий аналіз злочинів у сфері безпеки при виконанні робіт із підвищеною небезпекою (статті 272-274).
 93. Родовий об'єкт злочинів проти безпеки виробництва, його зміст.
 94. Види суспільно небезпечних наслідків, передбачені в нормах Кримінального кодексу, що забезпечують безпеку виробництва.
 95. Форми вини, притаманні суб'єктивній стороні злочинів проти безпеки виробництва.
 96. Особливості суб'єкта злочинів проти безпеки виробництва.
 97. Поняття, загальна характеристика злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.
 98. Види злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.
 99. Кримінально-правова характеристика злочинів, що вчиняються на залізничному, водному чи повітряному транспорті (статті 276-285) та відмежування їх від інших складів злочинів.
 100. Юридичний аналіз злочинів, які вчиняються на автомобільному та міському електротранспорті (статті 286-290) та відмежування від суміжних складів злочинів.
 101. Злочини, які полягають у порушенні чинних на транспорті правил і в пошкодженні магістральних трубопроводів (статті 291 і 292): кримінально-правовий аналіз.
 102. Поняття та загальна характеристика злочинів проти громадського порядку та моральності.
 103. Види злочинів проти громадського порядку та моральності.

104. Кримінально-правова характеристика злочинів проти громадського порядку (ст.ст. 293–296).
105. Юридичний аналіз злочинів проти суспільної моральності (ст.ст. 297–304).
106. Кримінально-правова характеристика складу злочину «Масові заворушення» і відмежування його від хуліганства та групового порушення громадського порядку.
107. Відмежування складу злочину «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» від інших суміжних посягань.
108. Кримінально-правовий аналіз складу злочину «Жорстоке поводження з тваринами».
109. Характеристика складу злочину «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність».
110. Поняття, загальна характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення.
111. Види злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення.
112. Предмет злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення.
113. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення (статті 305-307, 309-311, 320-321²).
114. Юридичний аналіз складу «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів» (ст. 305) та відмежування від інших суміжних складів злочинів.
115. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307) та відмежування від складу злочину «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»(ст. 309).
116. Юридичний аналіз складу злочину «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (ст. 320) та його відмежування від інших злочинів.

117. Злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами й обладнанням, призначеним для їх виготовлення (статті 308, 312, 313, 318 і 319) та їх кримінально-правова характеристика.
118. Злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, одурманюючих засобів, а також допінги (статті 314-317, 322-324): юридичний аналіз.
119. Кримінально-правова характеристика інших злочинів проти здоров'я населення (статті 325-327).
120. Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення (статті 305-307, 309-311, 320-3212): юридичний аналіз.
121. Поняття та загальна характеристика злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.
122. Кримінально-правова характеристика злочинів, що посягають на відносини у сфері охорони державної таємниці чи конфіденційної інформації, що є власністю України (ст.ст. 328 – 330) та відмежування їх від суміжних складів.
123. Дайте визначення поняття «державна таємниця» та «конфіденційна інформація». Які відомості не можуть бути віднесені до державної таємниці? Дайте відмежування цих понять.
124. Злочини, які посягають на недоторканність державного кордону України та безпеку міжнародних польотів (ст.ст. 332 – 334). Їх кримінально-правова характеристика та відмежування від суміжних посягань.
125. Юридичний аналіз злочинів, які порушують порядок комплектування Збройних сил України (порядок забезпечення призову та мобілізації) (ст.ст. 335–337) та їх відмежування від суміжних складів.
126. Поняття та загальна характеристика злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.
127. Види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.
128. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері використання державних символів (статті 338 і 339).
129. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з перешкоджанням діяльності організацій та об'єднань громадян (статті 340 і 341).

130. Кримінально-правова характеристика злочинів проти представників влади, органів місцевого самоврядування, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань (статті 342-353) та їх відмежування від суміжних посягань.
131. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері використання документів і засобів отримання інформації (статті 357-360).
132. Юридичний аналіз інших злочинів проти авторитету держави та діяльності об'єднань громадян (статті 354-356).
133. Особливості об'єкту та предмету злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.
134. Потерпілий у злочинах проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.
135. Дайте загальну характеристику злочинів, передбачених розділом XVI КК України. Визначення об'єкта цих злочинів.
136. Предмети злочинів, передбачених розділом XVI Особливої частини. Сформулюйте поняття цих предметів.
137. Дайте визначення значної шкоди злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.
138. Відмежування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку від інших суміжних злочинів.
139. Загальна характеристика та види злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.
140. Дайте поняття службової особи в злочинах у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.
141. Істотна шкода в злочинах у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.
142. Тяжкі наслідки в злочинах у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.
143. Відмежування зловживання владою або службовим становищем (ст. 364) від перевищення влади або службових повноважень (ст. 365).
144. Відмежування зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права залежно організаційно-правової форми (ст. 364-1) від перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 365-1).

145. Відмежування зловживання владою або службовим становищем (ст. 364) від зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права залежно організаційно-правової форми (ст. 364-1) та зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2).
146. Відмежування перевищення влади або службових повноважень (ст. 365) від перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 365-1).
147. Відмежування одержання хабара (ст. 368) від незаконного збагачення (ст. 368-2).
148. Дайте характеристику понять «хабар» і «неправомірна вигода» та їх видів.
149. Якими ознаками характеризується офіційний документ як предмет службового підроблення?
150. За яких умов одержання хабара визнається поєднаним із вимаганням?
151. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності в групі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.
152. Розкрийте поняття злочинів проти правосуддя.
153. Загальна характеристика злочинів проти правосуддя.
154. Види (групи) злочинів проти правосуддя.
155. Дайте кримінально-правову характеристику злочинам, які посягають на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового розслідування, прокуратури й суду.
156. Кримінально-правова характеристика злочинів, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, власність суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників судочинства.
157. Кримінально-правова характеристика злочинів, які посягають на відносини, що забезпечують одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі.
158. Кримінально-правова характеристика злочинів, які посягають на відносини, що забезпечують своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань.
159. Кримінально-правова характеристика злочинів, які посягають на відносини, що забезпечують належне виконання рішень, вироків, ухвал, постанов суду й призначеного покарання.
160. Поняття військового злочину.
161. Відмежування непокори від опору начальникові.

162. Аналіз юридичних складів злочину "Погроза або насильство щодо начальника".
163. Аналіз юридичних складів злочину "Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості".
164. Аналіз юридичних складів злочину "Дезертирство"; відмежування цього злочину від самовільного залишення військової частини або місця служби.
165. Аналіз юридичних складів злочину "Порушення правил володіння або експлуатації машин".
166. Аналіз юридичних складів злочину "Порушення статутних правил несення прикордонної служби".
167. Характерні ознаки злочину "Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем".
168. Кримінально-правова характеристика добровільної здачі в полон; відмінність цього злочину від державної зради.
169. Аналіз юридичних складів злочину "Насильство над населенням у районі воєнних дій".
170. Поняття, система та загальна характеристика злочинів, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями.
171. Загальна характеристика і види злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.
172. Особливості об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 436; предмет цього злочину.
173. Особливості об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 437; поняття агресивної війни та агресивних воєнних дій.
174. Аналіз юридичних складів злочину "Порушення законів та звичаїв війни".
175. Поняття зброї масового знищення (статті 439 та 440).
176. Аналіз юридичних складів злочинів "Екоцид" та "Геноцид".
177. Аналіз юридичного складу злочину "Посягання на життя представника іноземної держави".
178. Кримінально-правова характеристика злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист.
179. Відмінність злочину, передбаченого ст. 445, від злочину, передбаченого ст. 435.
180. Аналіз юридичних складів злочину «Піратство».

Навчальне видання

Плужнік Олена Іванівна

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Особлива частина

(Конспект лекцій)

Навчальний посібник

Підписано до друку 30.01.2013. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 18,82.

Наклад 100 прим.

Видавництво ОДУВС

м. Одеса, вул. Успенська, 1

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.
тел. 0487024884; 0949547884 email – ndrvv1@gmail.com